

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**POLİSTE SAVAŞ VE DÖNÜŞÜM: ANTİK
ATİNA'DA DENİZ GÜÇLERİ DEMOKRASİSİ VE
TRAJİK-SOFİST POLİTİK PERSPEKTİF**

**BOZKURT TORAL
17716005**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ESTER RUBEN**

**İSTANBUL
2021**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**POLİSTE SAVAŞ VE DÖNÜŞÜM: ANTİK
ATİNA'DA DENİZ GÜÇLERİ DEMOKRASİSİ VE
TRAJİK-SOFİST POLİTİK PERSPEKTİF**

**BOZKURT TORAL
17716005
ORCID NO: 0000-0002-1868-9091**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ESTER RUBEN**

**İSTANBUL
2021**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**POLİSTE SAVAŞ VE DÖNÜŞÜM: ANTİK
ATİNA'DA DENİZ GÜÇLERİ DEMOKRASİSİ VE
TRAJİK-SOFİST POLİTİK PERSPEKTİF**

**BOZKURT TORAL
17716005**

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih: 12.02.2021

Tez Oy Çokluğu ile Başarılı Bulunmuştur

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ester Ruben

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Çiğdem Nas

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Cemal Ertürk

**İSTANBUL
ŞUBAT 2021**

ÖZ

POLİSTE SAVAŞ VE DÖNÜŞÜM: ANTİK ATİNA'DA DENİZ GÜÇLERİ DEMOKRASİSİ VE TRAJİK-SOFİST POLİTİK PERSPEKTİF

Bozkurt Toral

Şubat, 2021

Herodotos tarihinin önemli bir bölümünü Pers Savaşları'nın ayrıntılı anlatımına ayırırken Thukydides, Pers Savaşları'dan Peloponnesos Savaşları'ndan önceki dönemin en önemli savaşları olarak bahsetmektedir. Çalışmamızda da Antik Yunan tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen Pers Savaşları, Atina'nın milattan önce beşinci yüzyılda geçirdiği yapısal dönüşüm bağlamında değerlendirilmiş ve savaş sonrası Atina'da sanat ve felsefede yükselişe geçtiği görülen düşüncelerle savaşların arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu bağlamda savaş aşamalarının (sebepler, hazırlık, harp ve sonuçlar) çözümlenmesinde Clausewitz'in teorik araçlarından faydalanılırken Pers Savaşları'nın Atina'daki yapıyı nasıl dönüştürdüğü Tilly'nin teorik çerçevesinden yararlanılarak açıklanmıştır. Araştırma sürecimiz Atina'daki demokratik yapının askeri, ekonomik ve politik kriterlerde iki döneme ayrılabilirliğini göstermiş ve çalışmamız içerisinde kara güçlerine (hoplite tabakasına), tarıma, yerel ticarete ve dar politik katılıma dayanan Pers Savaşları öncesindeki dönem kara güçleri demokrasisi olarak adlandırılmıştır. Öte taraftan Pers Savaşları'nın Atina polisini bir deniz gücüne dönüştürdüğü ve bu durumun ekonomik kriterde tarımdışı üretim ile deniz ticaretinin artması ve politik kriterde demokratik katılımın genişlemesiyle sonuçlandığı görülmüştür. Çalışmamız içerisinde deniz gücü demokrasisi olarak kavramsallaştırılan savaş sonrası Atina yapısının sadece askeri, ekonomik ve politik kriterlerde önceki dönemden farklılaşmadığı, bununla birlikte yeni yapının yeni görüşlerin gelişmesini de mümkün kıldığı anlaşılmıştır. Savaş sonrasındaki Atina'nın tragedya ve sofist felsefedeki kurucu kişilikleri Aiskhylos ve Protagoras'ın çalışmalarının çözümlenmesiyle bu dönemde trajik-sofist politik perspektif olarak kavramsallaştırdığımız yeni politik perspektifin yükselişe geçtiği görülmüştür. Bu durumda hoplite yaşam tarzına dayanan kara güçleri demokrasisinin tek perspektifli tanrısal adalet ve düzen yorumunun yerini deniz güçleri demokrasisinde çoğulcu, şüpheli ve hümanist anlayışın aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atina, Yunan-Pers Savaşları, Sofist Felsefe, Tragedya.

ABSTRACT

WAR AND TRANSFORMATION IN THE POLIS: MARITIME FORCES DEMOCRACY AND TRAGIC-SOPHIST POLITICAL PERSPECTIVE IN ANCIENT ATHENS

Bozkurt Toral

February, 2021

Herodotus describes the Persian Wars in detail for much of its history, and Thucydides regards the Persian Wars as the most important war before the Peloponnesian Wars. In this study the Persian Wars considered one of the most important turning points in ancient Greek history, were evaluated in the context of the structural transformation. The relationship between the wars and the thoughts that were seen to rise in post-war Athens went through in the fifth century BC were investigated. In this context, while using the theoretical tools of Clausewitz in analyzing the stages of the war (causes, preparation, warfare, and consequences), how the Persian Wars transformed the structure in Athens was explained by using Tilly's theoretical framework. Our research process has shown that the democratic structure in Athens can be divided into two periods in military, economic and political criteria, and in the study, the period before the Persian Wars based on ground forces (hoplites), agriculture, local trade, and narrow political participation was named as ground forces democracy. On the other hand, it has been observed that the Persian Wars transformed the Athens polis into a maritime force and this situation resulted in the increase of non-agricultural production and maritime trade in the economic criterion and the expansion of democratic participation in the political criterion. In the study, it was understood that the post-war Athens structure, which was conceptualized as maritime forces democracy, did differ from the previous period not only in terms of military, economic and political criteria, but also enabled the development of new political views. With the analysis of the works of Aeschylus and Protagoras, the founding personalities of Athens in tragedy and sophist philosophy after the war, it was seen that the new political perspective, which we conceptualized as a tragic-sophist political perspective, started to rise. In this case, it has been determined that the one-perspective interpretation of divine justice and order of ground forces democracy based on the hoplite lifestyle has been replaced by a pluralist, skeptical and humanist understanding in maritime forces democracy.

Key Words: Athens, Greco-Persian Wars, Sophists Philosophy, Tragedy.

ÖN SÖZ

“Gerçek” dünyadaki değişimlerle “düşünce” dünyasındaki değişimlerin arasındaki ilişkiyi araştırmak gibi güç bir gayeyi gerçekleştirmeye amaçlayan bu çalışmanın yaklaşık yarısı pandemi sürecinde yazıldı. Dolayısıyla metnin hazırlanmasında güncelin ve geçmişin birbirini dışlayan güçlerinin birbiriyle “gereğinden fazla tartışarak işi zorlaştırdığını söyleyebilirim. Öte taraftan burada bahsedilen dönemi takiben Atina’da da bir veba salgını yaşandığı ama önemli etkileri olan salgının yaklaşık beş yılda sonlandığı görülmektedir. Bu durumda tarihin muhatabına bir taraftan “kötümserlikle” binyıllar öncesiyle benzerliğimizi sessizce fısıldarken öte taraftan “istihzayla” hayattaki her şeyin gelip geçiliğini haykırdığı söylenebilir. İlginçtir, tragedyacılar da oyunlarında, örneğin Aiskhylos Oresteia’da, Sophokles Oedipus’da ve Euripides Medea’da “kader” kavramı etrafında buna benzer görüşler geliştirmişlerdir. Bu bahaneyle, ilk olarak çalışmamızın sadece nesnesi değil öznesi de olan Antik Yunan tragedyaya şairlerine teşekkürlerimi sunarım. Bununla birlikte kıymetli katkılarından dolayı değerli arkadaşlarıma, hocalarıma ve iş arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ve bitirirken, bugün değin bütün maddi ve manevi desteklerinden dolayı aileme ve Ceren Pamukcu’ya içtenlikle teşekkür ederim.

İstanbul; Şubat, 2021

Bozkurt Toral

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	viii
1. GİRİŞ	1
2. POLİS, SAVAŞ VE DÖNÜŞÜM	7
2.1. Clausewitz: Savaş ve Tarih	7
2.1.1. Savaş: Amaç-Araç İlişkisi ve Diyalektik	8
2.1.2. Clausewitz'in Geçmişe Uyarlanabilirliği	12
2.2. Tilly: Savaş ve Yapı	14
2.2.1. Şiddet ve Politik Rejim	16
2.2.2. Savaş ve Devletin Dönüşümü	19
3. ATİNA VE YUNAN-PERS SAVAŞLARI (MÖ 499-449)	24
3.1. Dönüşümün Öncesi: Persler, Atinalılar ve İonia İsyanı	25
3.1.1. Persler ve Yunanlarla İlk Karşılaşmaları	25
3.1.2. Arkaik Atina'nın Yönetsel Yapısı	28
3.1.2.1. Drakon ve Solon Dönemleri: Atinalıların Yazılı Yasalarla Tanışması	30
3.1.2.2. Peisistratos Dönemi: Yasalara Saygılı Tiranlar ve Otokrasi	33
3.1.2.3. Kleisthenes Dönemi: Demokratik Reformlar	35
3.1.3. İonia İsyanı: Yunan-Pers Savaşları'nın Arka Planı	39
3.1.3.1. İsyanın Tarihsel ve Yapısal Sebepleri	40
3.1.3.2. İsyan Süreci	42
3.1.3.3. İsyanın Sonuçları	43
3.2. Dönüşüm Dönemi: Birinci ve İkinci Yunan-Pers Savaşları	44
3.2.1. Birinci Yunan-Pers Savaşı	45
3.2.1.1. Marathon Savaşı	46
3.2.1.2. Marathon Savaşı'nın Sonuçları	47
3.2.2. İkinci Yunan-Pers Savaşı	50

3.2.2.1. Artemisium & Termopylae Savaşları	52
3.2.2.2. Salamis Deniz Savaşı	53
3.2.2.3. Plataiai & Mykale Savaşları.....	55
3.3. Yeni Atina ve Deniz Gücü Demokrasisi.....	57
3.3.1. Kara Güçlerinin Demokrasisi.....	58
3.3.2. Deniz Güçlerinin Demokrasisi.....	62
4. TRAJİK-SOFİST POLİTİK PERSPEKTİF	67
4.1. Tragedya: Diyalog ve Çatışmanın Doğuşu	68
4.1.1. Tragedya ve Atina	69
4.1.2. Aiskhylos: Adaletin Toposlaştırılması.....	73
4.1.2.1. Persler.....	77
4.1.2.2. Oresteia	80
4.2. Sofist Felsefe.....	86
4.2.1. Sofist Felsefe ve Atina	88
4.2.1.1. Sofistlerin ortaya çıkışındaki felsefi sebepler	89
4.2.1.2. Sofistlerin ortaya çıkışındaki tarihsel ve politik sebepler	91
4.2.2. Protagoras: Politik Katılımın Meşruiyet Zemini.....	93
4.2.2.1. Protagoras Diyalogu: Protagoras'ın Birinci Argümanı.....	95
4.2.2.2. Theaitetos Diyalogu: Protagoras'ın İkinci Argümanı.....	99
5. SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA	106
EKLER.....	114
ÖZ GEÇMİŞ.....	117

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Savaşın Aşırılaştırıcı ve Yumuşatıcı İlkeleri	10
Tablo 2: Savaşın Genel Eğilimleri/Çekim Merkezleri	12

1. GİRİŞ

Bugün ülkemizde ve dünyada kullanılan politika kavramlarının önemli bölümünün Antik Yunanca kökenli olduğu ve politika, ekonomi, anarşi, hiyerarşi, demokrasi gibi kimi kavramların gündelik dilde bile yaygınlaşıp yerleştiği görülmektedir. Bu durumun tarihsel ve yapısal düzlemlerde çok çeşitli sebeplerinden bahsedilebilir ama şüphesiz bunların başında MÖ 5. yüzyılda yükselen Atina'nın askeri, politik ve ekonomik kriterde güçlenmesine eşlik eden kültürel hegemonyası bulunmaktadır. Bu dönemde Atina, Yunanistan'ın kültürel merkezi haline gelmiş ve Atinalılar dışında yabancı sanatçı ve düşünürler için de bir çekim merkezine dönüşmüştür. Sofist düşünürlerden Protagoras'ın Abderalı ve Thrasymakhos'un Kalkhedonlu olması dışında Platon'un diyaloglarında Atina'daki sofistlerin yabancı oluşunun vurgulanması da bu durumu örneklemektedir. Bu bağlamda Atinalı ve yabancı sanatçılarla düşünürlerin bugün bildiğimiz şekliyle Yunan düşüncesini yarattıkları ve Platon, Xenophon, Aristoteles gibi düşünürlerin de gerek destekleyerek gerekse eleştirerek bahsedilen bu düşünceleri geliştirdiği görülmektedir. Öte taraftan Atina'nın çekim merkezine dönüşümünü takiben oluşan bu düşüncelerin sanat ve felsefe içi sebeplerden çok polislin maddi unsurlarındaki bir dönüşümünün neticesi olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda çalışmamız birbiriyle bağlantılı iki araştırma sorusunu cevaplandırmaya çalışmaktadır: (I) Pers Savaşları'ndan sonraki süreçte Atina'da yükselişe geçtiğini görülen düşünceleri mümkün maddi zemin nedir, nasıl oluşmuştur? (II) Bahsedilen bu maddi zeminde dile getirilen düşünceler nelerdir? Görülebileceği üzere *gerçek dünyadaki* değişimlerin *düşünce dünyasındaki* değişimlerle ilişkisini incelemeye amaçlayan çalışmamızda araştırma sorularının niteliğindeki farklılık araştırma sürecinde farklı yöntemlerden yararlanılması mecburiyetini doğurmuştur. Bu durumda ilk sorunun araştırılma sürecinde tarihsel anlatılardan ve yapısal çözümlerlerden yararlanılırken, ikinci sorunun araştırma sürecindeki yöntemsel vurgunun tragedyaya oyunları ile sofist düşüncelerin çözümlenmesine odaklandığı görülecek ve böylece araştırma sorularının özgün ama çalışmamız açısından önemli

olduğunu düşündüğümüz alt araştırma soruları da cevaplanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda (I) Atina'daki yapının askeri, politik ve ekonomik kriterlerde Pers Savaşları öncesindeki, sırasındaki ve sonrasındaki durumunun ne olduğuna, (II) bunların yasalara nasıl yansıdığına ve (III) Pers Savaşları'nın Atina'nın içsel süreçlerini ne ölçüde ve nasıl etki ettiğine ilk sorunun alt soruları olarak; (IV) Atina'da tragedya ve felsefenin tarihsel süreçte nasıl geliştiğine ve (V) tragedya ve felsefenin Atina ve Atinalılar gözünde ne anlama geldiğineyse ikinci sorunun alt soruları olarak cevap aranmaya çalışılmıştır. Çalışmamız konusu açısından Antik Yunan tarihi ve düşüncesiyle ilgili literatüre katkı sağlamayı amaçlarken cevaplamaya çalıştığı araştırma soruları açısından da savaş çalışmaları ve tarihsel-sosyoloji literatürüne yeni bir vaka çalışması eklemek düşüncesindedir. Araştırma amaçları doğrultusunda çalışmamızın beş bölümden oluştuğu görülecektir.

Çalışmamızın ana hatlarıyla özetlendiğini giriş bölümünü takip eden ve teorik araçların tanıtıldığı ikinci bölümde savaş ve dönüşüm ilişkisi konusuna odaklanılacaktır. Bundan dolayı bölüm sırasıyla Clausewitz ve Tilly'nin çalışmalarının yorumlandığı iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımda Clausewitz'in Napoléon Savaşları'nı inceleyerek *savaşın doğasını* açıklamaya çalıştığı *Savaş Üzerine* isimli çalışması irdelenecektir. Bununla birlikte burada çalışmanın savaş pratiğini detaylandığı bölümler, Pers Savaşları'nın Clausewitz'in çalışmasında değerlendirdiği modern dönem savaşlarından *biçimsel olarak* farklılaşması sebebiyle değerlendirme dışında bırakılmış ve çalışmanın teorik kısımlarına odaklanılmıştır. Bu bağlamda Clausewitz'in araçsal savaş anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Clausewitz çözümlemesine göre devletler politik amaçları gerçekleştirirken çeşitli araçlar kullanırlar ve kaba kuvvete dayanan savaş da bunlardan yalnızca biridir. Öte taraftan savaşın, politikanın diğer araçlarla devamı olduğu söyleyen Clausewitz, savaşın sadece kendine özgü kanunları olduğunu da belirtmektedir.¹ Bu durumda amaçla araç arasındaki ahenksizlik savaşın kendine özgü kanunlarını izlemesiyle sonuçlanacaktır.² Clausewitz amaçla araç ilişkisini karşılıklı olarak birbirini etkilediğini belirtmektedir. Aydınlanmacı ve anti-Aydınlanmacı düşünceleri içerisinde bir arada barındıran Clausewitz'in bu bağlamda savaşı açıklama çabasında tarihsel ve diyalektik yöntemlerden yararlandığı anlaşılmaktadır. Clausewitz için savaş diyalektik

---

¹ Carl von Clausewitz, **On War**, çev. J. J. Graham (London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1918), 23.

² Carl von Clausewitz, **Savaş Üzerine**, çev. H. Fahri Çeliker (İstanbul: Alfa Yayınları, 2018), 44-45.

ilişkiler barındırır çünkü gerçekleşme aşamasında aşırılaştırıcı ve yumuşatıcı ilkeler niteliğini etkilemektedir ve tarihsel ilişkilerin dışında değildir çünkü savaşlar sebep sonuç ilişkisi barındırdığı gibi muharebeler de öngörülemezdir. Bütün bunlarla birlikte Clausewitz'in teorik çerçevesinin döneminin dışındaki olaylara uygulanabilirliği literatürde tartışmalıdır. Clausewitz'in Pers Savaşları'na uygulanabilirliğiyle ilgili başlıkta detaylandırılacağı gibi burada, genellikle felsefecilerin ve savaş tarihçilerinin desteklediği görüş savunulmuş ve Clausewitz'in döneminin dışındaki savaşları da açıklayabildiği gösterilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümün ikinci kısmındaysa Tilly'nin teorik çerçevesi çözümlenecek ve kullanılan kavramlar çalışmamız açısından araçsallaştırılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda Tilly'nin üç çalışması incelenmiştir: (I) *The Politics of Collective Violence* (Kolektif Şiddet Siyaseti), (II) *War Making and State Making as Organized Crime* ve (III) *States, State Transformation, and War*. İlk kaynakta şiddet ve politik rejim ilişkisi incelenmiş ama çalışmamız açısından gerekli görülmediğinden devlet düzeyinin altındaki şiddet tipleri değerlendirme dışında bırakılmıştır. Çarpıcılık ve koordinasyon eksenlerde insanlar arası şiddetin tipolojisini çıkaran Tilly, devletler arasındaki savaşın *aşırı derecede yüksek düzeyde koordinasyon ve çarpıcılık bölgesinde gerçekleşen bir şiddet etkinliği olduğunu belirtmektedir.*³ Bununla birlikte diğer kolektif şiddet etkinlikleri gibi savaşlar da bir çeşit *çekişmecî siyasettir*. Öte taraftan Tilly'nin politik rejimi “devletin temsilcileri, hükümet mensupları, meydan okuyanlar ve vatandaşlar arasındaki etkileşimler”⁴ olarak özetlediği görülmektedir. Bu durumda çekişmecî siyaset açısından politik rejim, onu oluşturan aktörlerin karşılıklı taleplerinin ilişkilendiği düzlemdir ve üçüncü bölümde görüleceği gibi Atina'daki dönüşüm iç ve dış süreçlerin etkisiyle politik rejimdeki taleplerin değişmesiyle gerçekleşmiştir. İkinci ve üçüncü kaynaklardaysa Clausewitz'in savaşa ve devletleşme, Tilly'nin ise savaş yapma ve devlet yapma faaliyetleriyle devlet dönüşümleri arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılacaktır. Tilly'nin teorisinde *savaş yapma, devlet yapma, kaynak çekme ve himaye etmenin* devletin dört faaliyeti olduğunu görülmektedir. Tilly, dört faaliyetin karşılıklı ilişkisinin Avrupa'daki devletlerin oluşumunu mümkün kıldığını söylemektedir.⁵ Bu bağlamda Tilly, tarihteki devletleri şehir-devleti, krallık,

³ Charles Tilly, **Kolektif Şiddet Siyaseti**, çev. Seda Özel (İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2009): 38.

⁴ **Age**, 57.

⁵ Charles Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", **Bringing the State Back In**, ed. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol (Cambridge: Cambridge University Press, 1985): 172.

imparatorluk ve birleştirilmiş devlet olarak dört kategoriye dağıtmaktadır.⁶ Tilly'nin araçları çalışmamıza uyarlandığındaysa, ikinci ve üçüncü bölümlerde görülebileceği gibi Atina'da Pers Savaşları'nın dört faaliyetin karşılıklı ilişki içerisinde gelişmesine neden olduğu ve tarımsal üretime ve yerel ticarete dayanan Atina şehir-devletini bir imparatorluğa dönüştürdüğü görülmektedir.

Pers Savaşları'nın ve Atina'daki yapısal dönüşümün çözümlendiği çalışmamızın üçüncü bölümü Atina'nın savaşlar öncesindeki, savaşlar sırasındaki ve savaşların sonucundaki yapısının incelendiği üç kısma ayrılmaktadır.⁷ Atina'nın dönüşümünden önceki yapısının incelendiği ilk kısımda önce Pers Devleti'nin tarihsel gelişimi özetlenmiş ve ardından sırasıyla Atina'nın ilk yazılı yasalarının hazırladığı Drakon dönemi; yurttaşlığın ekonomik kriterde tekrardan yapılandırıldığı ve borca dayalı bedensel köleliğin kaldırıldığı Solon dönemi; Atina'da tiranlık rejiminin kurulduğu ve köylülere toprak dağıtmak gibi popülist politikalarla Attika'nın karakteristik küçük ve orta ölçekli çiftçilik modelinin güçlendirildiği Peisistrad dönemi ve demografik düzenlemeler ve *ostrakismos* (sürgün) yasası gibi yeniliklerle aristokratların aşırı nüfuzunun engellendiği Kleisthenes'in demokratik reformlar dönemi araştırılmış ve tarihsel bütünlük bağlamında İonia İsyanı'nın sebepleri ve sonuçları açıklanmaya çalışmıştır. Atina'nın Pers Savaşları'ndan önceki içsel süreçlerinin anlaşılmasını amaçlayan kısımda kara kuvvetlerine, tarıma ve yerel ticarete dayanan Atina yönetsel yapısının (I) aile aile bölünmüş nüfusun yurttaşlık düzleminde tekrardan yapılandırması ve (II) aristokratların aşırı nüfuzunun engellenerek demokrasinin kapsayıcılık düzeyinde artış sağlanması eğilimlerini barındırdığı görülmüştür. Bu bağlamda çalışmamız içerisinde Atina'nın dönüşümden önceki yapısı kara güçleri demokrasisi olarak adlandırılmıştır. Öte taraftan İonia İsyanı'nın incelenmesiyle Pers Savaşları'nın bugün bildiğimiz şekliyle yaşanmasında yapısal etkenlerdense tarihsel etkenlerin önemli olduğu anlaşılmıştır.

Dönüşüm dönemi olarak kavramsallaştırılacak Pers Savaşları'nın gerçekleştiği sürecin değerlendirildiği ikinci kısımdaysa süreç içerisindeki Atina'nın yapısı ve önemli muharebeler incelenecektir. Bu bağlamda altı önemli muharebe (Marathon, Artemisium, Termopylae, Salamis, Plataiai ve Mykale) dış süreçlerin Atina'nın iç

---

⁶ Charles Tilly, "States, State Transformation and War", **The Oxford Handbook of World History**, ed. Jerry H. Bentley (New York: Oxford University Press, 2011): 184

⁷ Böyle bir ayırımın kronolojik olması ve dönemler arasında kolayca karşılaştırma yapılabilmesini mümkün kılmasıyla araştırmanın anlatımını güçlendireceği düşünülmüştür.

süreçlerine etkisi açısından çözümlenmeye çalışılmış ve bu durumda savaş sürecinin önceki kısımda incelenen eğilimleri güçlendirirken bunlara bir de deniz gücüne dönüşme eğilimi eklediği görülmüştür. Maraton'daki kara muharebesinde galip gelen Atinalılar (ve Themistokles) Persleri tamamen durdurabilmenin ancak donanma kurulmasıyla mümkün olabileceğini düşünerek 483'te keşfedilen gümüş kaynaklarını gemiciliğe aktarmışlar ve Salamis Deniz Savaşı'ndaki galibiyeti bu gemilerle elde etmişlerdir. Buradan bakıldığında, Tilly'nin terimleriyle açıklanırsa kaynak çekmenin polisin diğer faaliyetlerini pekiştirdiği görülmektedir: Elde edilen kaynakların savaşa aktarılmasıyla Atina günden güne Yunanistan'ın en önemli deniz gücüne dönüşmüş ve ittifakın liderliğini üstlenerek dostlarını düşmanlara karşı korumuştur. Aşağıda görülebileceği gibi devlet yapma faaliyeti de bu sürece eşlik etmiştir. Bu bağlamda ikinci kısımda yapısal çözümlenmelerin vurgulandığı ve çalışma içerisinde muharebe anlarındaki öngörülemezliklerin tarihsel etkiler olarak yapının içsel süreçleriyle diyalektik ilişki içerisinde kurgulandığı görülecektir.

Bölümün üçüncü kısmındaysa Pers Savaşları'nın Atina'yı dönüştürdüğünü düşündüğümüz deniz gücü demokrasisi çözümlenmeye çalışacaktır. Çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümleri arasındaki bağlantının kurulacağı bu kısımda *kara güçleri demokrasisi ve deniz güçleri demokrasisi* dönemleri (I) gücün dayandığı askeri unsur, (II) ekonomik koşullar ve (III) demokrasinin kapsayıcılık düzeyi kriterlerinde karşılaştırılacaktır. Bu bağlamda, üçüncü bölümün ilk kısmında görülebileceği gibi, kara güçleri demokrasisi *hoplite*-kara kuvvetlerine, tarımsal üretime ve yerel ticarete dayanmakta ve yoksul yurttaşları politikadan dışlamaktadır. Deniz güçleri demokrasininse askeri anlamda donanmaya dayandığı ve bu dönemde ücretli işçi çalıştırılacak düzeyde tarım-dışı üretimin ve deniz ticaretinin arttığı görülmektedir. Öte taraftan burjuva denilebilecek bir üreticiler ve tüccarlar sınıfının zenginleşmeleri sebebiyle politikada güçlenmesi ve gemilerde kürekçi olarak çalışan yoksul yurttaşların politik kazanımlar elde etmesiyle demokrasinin kapsayıcılık düzeyinde artış olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Ephialtes ve Perikles'in temsil ettiği demokratların bu dönemde iktidar gelerek (I) aristokrat tabakanın ve *Areopagus* gibi geleneksel kurumların gücü kırılarak Atina'daki rakip otoritelerin ve (II) Delos Birliği'nin liderliği kullanılarak müttefik ve düşman rakip otoritelerin etkisizleştirilmesiyle devlet yapma faaliyetini yoğunlaştırdıkları görülmüştür.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise deniz gücü demokrasisi döneminde Atina'da yükseldiği görülen yeni politik perspektif açıklanmaya çalışılacaktır. Antik Atina'da tiyatrunun ve felsefenin yurttaşların düşüncelerini ve tercihlerini yansıtmaları sebebiyle tragedya ve sofist felsefe eserlerinin değerlendirilmesi tercih edilmiştir. Bu bağlamda bölüm, sırasıyla tragedyanın ve sofist felsefenin değerlendirildiği iki simetrik kısma ayrılmıştır. İlk kısımda tragedyanın Atina'daki gelişimi ve dönemiyle ilişkisi incelenmiş ve Aiskhylos'un Persler ve Oresteia tragedyaları *adaletin topolaştırılması* adını verdiğimiz yöntem açısından çözümlenmiştir. İkinci kısımdaysa sofist felsefenin Atina'da felsefe-içi ve felsefe-dışı sebeplerle gelişimi araştırılmış ve Protagoras'ın politika düşüncesi değerlendirilmiştir. Bu durumda burada *trajik-sofist politik perspektif* olarak kavramsallaştırdığımız politik perspektifin odağında adaletin olduğu anlaşılmıştır. Hoplitelerin tarımsal hayat tarzlarını yansıtan önceki dönemin adalet anlayışının tanrısal ve tek perspektifli olduğu görülürken deniz güçleri demokrasinde tragedyacıların sahne ve sofistlerin tartışma yöntemleriyle tutarlı hümanist ve diğer perspektifleri dışlamayan bir adalet anlayışının geliştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda trajik-sofist politik perspektif (I) tanrılar düzenine, tanrısal adalete ve kaderciliği karşı olmasıyla şüpheli, (II) insanlığın öncelenmesiyle hümanist ve (III) devleti doğal değil, yapay bir varlık olarak yeniden kavramsallaştırması ve yurttaşlığı yüceltmesiyle sosyal sözleşmecî düşünceleri barındıran bir düşünce tarzını tanımlamaktadır.

İlgili literatürlere katkı sunmayı amaçlayan çalışmamızın sonuç bölümünde ise araştırmanın bulguları aktarılacak, özeleştiriyile çalışmanın kısıtları ve eksiklikleri değerlendirilecek ve çalışmanın derinleştirilmesi hedeflenirse faydalanılabilecek olası araştırma önerileri sunulacaktır.

2. POLİS, SAVAŞ VE DÖNÜŞÜM

Arkaik dönemde Atina'nın tarıma ve yerel ticarete dayanan ekonomisiyle ve hoplitelerden oluşan yurttaş ordusuyla bölgedeki diğer polisler benzediği görülmektedir. Bununla birlikte Atina, Yunan-Pers Savaşları'yla diğer Yunan polislerinde gözlemlenemeyen bir gelişim süreci yaşamış ve sonuçta çalışma içerisinde deniz gücü demokrasisi olarak kavramsallaştırılacak yeni bir yapıya dönüşmüştür. Bu bağlamda, üçüncü bölümde görüleceği gibi Herodotos, Thukydides ve Aristoteles'in tarihsel anlatılarının geçirilen dönüşümü aileler-sülaleler (*phylailer*) arasındaki kavgaların Atinalılık kavramının pekiştirilmesi ve yurttaşlık düşüncesinin geliştirilmesiyle çözülmeye çalışılmasıyla, askeri kriterde gücün dayanağının kara kuvvetlerinden (hoplite ordusu) deniz kuvvetlerine (donanmaya) kaymasıyla ve Atina'nın yasal ve politik kriterlerde demokratik kapsayıcılık düzeyindeki artışla ilişkilendirdikleri anlaşılmaktadır.

Öte taraftan bahsedilen bu dönüşümün savaşlar sebebiyle gerçekleştiğini yer yer vurgulayan antik tarihçiler Yunan-Pers Savaşları'nı mühim bir hadise olarak ortaya koymuş ama yaşanan savaşlarla geçirilen dönüşümün arasındaki nedenselliği teorik olarak detaylandırmamışlardır. Bu bölüm çalışmamızın üçüncü ve dördüncü bölümünde incelenecek dönüşümün tarihsel ve yapısal düzlemlerde girdi ve çıktıları anlamlandırılırken kullanılacak araçları tanıtmaya amacı taşımaktadır. Bu bağlamda bu bölüm iki kısma ayrılmaktadır. İlk kısımda Clausewitz'in tarihselci ve diyalektik savaş çözümlemesi ve savaşla politika arasında kurduğu ilişki incelenecektir. İkinci kısımdaysa çeşitli çalışmalarından faydalanılarak Tilly'nin şiddet, rejim, savaş ve devletin dönüşümüne dair çözümleme araçları ve bu bağlamda ulaştığı sonuçlar değerlendirilecektir.

2.1. Clausewitz: Savaş ve Tarih

Napoléon ordusuna karşı savaşlara katılmış Carl Philipp Gottlieb von Clausewitz (1780-1831), Prusya Krallığı devletinde önemli siyasi ve askeri görevlerde

bulunmuş olmasının dışında asker, savaş teorisyeni ve eğitimci nitelikleriyle⁸ bütün teorik ve pratik birikimini aktarmak amacıyla Savaş Üzerine isimli bir esere başlamış fakat 1831'deki vefatıyla eser eşinin tamamlanmamış notları toplamıyla 1832'den 1834'e kadar üç cilt olarak yayınlanmış ve kısa sürede Avrupa'da ve dünyada geniş bir kitle tarafından okunmuş ve tartışılmıştır.⁹ Savaş Üzerine, tamamlanamamışsa da derinlikli teorik ve detaylı pratik bölümlerinden dolayı Clausewitz'in şaheseri olarak düşünülmektedir.¹⁰ Öte taraftan döneminin Prusya'sının düşünsel atmosferindeki Aydınlanmacı ve anti-Aydınlanmacı düşüncelerini içermesinden dolayı Clausewitz'in çalışmasının uyandırdığı yankının I., II. ve VII. kitaplarındaki derinlikli ama bütünselliği tartışırmalı teorik yaklaşımdan kaynaklandığı söylenebilir.¹¹

Clausewitz, Aydınlanmacıların nesnenin mekanik işleyiş ilkelerini araştırma amacı ile anti-Aydınlanmacıların özneyi ve iradeyi öne çıkaran eleştirilerini birleştirerek teorisini bu çelişki üstüne kurmuştur. Bundan dolayı Aydınlanmacı evrenselcilik ve aşkınlık ile anti-Aydınlanmacı tarihselcilik ve yerellik çelişkisi Clausewitz'in düşüncesindeki temel dinamiklerden biridir.¹² Bu bağlamda Savaş Üzerine'nin metodolojisinin tarihselcilik ve diyalektik olduğu görülmektedir. Clausewitz, savaşın evrensel ve diyalektik yapısını açıklamaya çalışırken öte taraftan savaşı eşsiz bir olay olarak tarihselleştirmektedir.¹³ Aşağıdaki alt başlıklarda Clausewitz'in bu çift taraflı teorisi detaylandırılarak değerlendirilecek ve Antik Yunan-Pers Savaşları'na uyarlanabilirliği tartışılacaktır.

2.1.1. Savaş: Amaç-Araç İlişkisi ve Diyalektik

Clausewitz, insani ilişkilerin bir biçimi¹⁴ olarak düşündüğü savaşın genişletilmiş bir *düello*, düellocuların da devletler veya ittifaklar olduğunu belirtmektedir.¹⁵ Bu durumda “savaş, düşmanı irademizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma

---

⁸Christopher Bassford, “Carl von Clausewitz”, <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199791279/obo-9780199791279-0026.xml> [12.12.2020]

⁹ Kıvılcım Romya Bilgin, “Clausewitz'in Savaş Teorisi ve Yeni Savaş Çalışmaları”, **Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler**, c. 2, s. 8 (2015): 41.

¹⁰Age, 40. Savaş Üzerine'nin dışında Clausewitz'in Savaş Üzerine'den önce Savaşın Prensipleri (1812), 1812 Rusya Seferi (1824), 1815 Fransa Seferi (1827) isimli yayınlanmış eserleri, çeşitli savaşları incelediği ders notları ve savaş ve strateji üzerine görüşlerini belirttiği kimi mektupları da bulunmaktadır. Age, 40-41.

¹¹ Ali. L. Karaosmanoğlu, “Muhteşem Ortaklık: Kant ve Clausewitz”, **Uluslararası İlişkiler**, c. 4, s. 14 (2007): 164.

¹² Age, 165.

¹³ Age, 171.

¹⁴ Age.

¹⁵ Clausewitz, 2018, 29.

eylemi,” kuvvetse “düşmana irademizi zorla kabul ettirme amacının aracıdır.”¹⁶ Clausewitz, savaşla kuvvet arasında kurduğu amaç-araç ilişkisini savaşta araçsallaştırarak devam ettirmektedir. Bu bağlamda devletlerin düşmanlarına bir kuvvet kullanarak iradesini dayatması olarak tanımlanan savaş da devletin politik amaçlarının bir aracıdır. Clausewitz, bu durumu şöyle özetlemektedir: “Bir toplumun -tüm halkın- özellikle uygar halkların savaşı daima politik bir durumdan doğar ve ancak politik bir zorunlu sebeple başlatılır. O halde politik bir eylemdir,”¹⁷ dolayısıyla da “savaş siyasetin başka araçlarla devamıdır.”¹⁸ Clausewitz, savaşla politika arasında amaç-araç ilişkisi kurmuş ama öte taraftan düşünceyle gerçeklik arasında yaptığı ayrımı diyalektik olarak temellendirmiştir.¹⁹

“Mutlak kavramlara sıkı sıkıya bağlı kalarak bütün güçlükleri, bir kalem darbesiyle etrafından dolaşarak aşar ve mantıki hoşgörüsüzlükle her zaman aşırı davranılmasında ve aşırı çabaların zorunluluğunda ısrar edersek böyle bir kalem darbesi, kâğıt üzerinde kalır ve hiçbir zaman gerçek hayata uygulanmaz.”²⁰

Bu durumda Clausewitz, savaşta *üç aşırı çaba* veya *karşılıklı etki* bulunduğunu belirtmektedir: (I) aşırı kuvvet kullanımı, (II) düşmanı silahtan arındırma ve (III) aşırı gayret. Clausewitz, aşırı çabaların güç israfına sebep olduğunu söylemekte ve *devletçilik sanatının diğer prensipleriyle* dengelenmesi gerektiğini öğütlemektedir.²¹ Clausewitz’in aşırı çabaları devletçilikle (*statecraft*) dengelenmesi gerektiği öğüdü ikinci kısımda görüleceği gibi Tilly’nin devlet faaliyetlerinin karşılıklı ilişkisi çözümlemesiyle çakışmaktadır. Bu durum Clausewitz’le Tilly arasındaki ortaklığı açığa çıkarır çünkü gerekse Clausewitz gerekse Tilly savaşın devletin diğer faaliyetleriyle sürdürülüp geliştirebileceğini düşünmektedir. Öte taraftan düşüncede/teoride aşırı çabaların savaşta karşılıklı olarak daima tırmandırılacağı düşünülürken gerçeklik/pratik, düşüncenin aşırıya kaçma eğilimini kesintiye uğratmaktadır çünkü “soyutlamalardan gerçekliğe geçtiğimizde her şey farklı şekillenir.”²² Savaş gerçeğinin-pratiğinin önceden bilinemeyeceğini gösteren Clausewitz ancak aşağıda belirtilen durumlarda savaşın düşüncedeki gibi gerçekleşeceğini söylemektedir.

---

¹⁶ Age.

¹⁷ Age, 44.

¹⁸ Carl von Clausewitz, **On War**, çev. J. J. Graham, (London: William Clowes & Sons, 1909): Book 1, Chapter 1, <http://www.gutenberg.org/files/1946/1946-h/1946-h.htm#chap01> [12.12.2020]

¹⁹ Ali L. Karaosmanoğlu, “Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden”, **Uluslararası İlişkiler**, c. 8, s.29 (2011): 8.

²⁰ Clausewitz, 2018,33.

²¹ Age.

²² Clausewitz, 1909, Book 1, Chapter, 1.

Bu bağlamda düşüncedeki tırmandırmanın antitezi gerçeklikten doğmakta ve Clausewitz bunlara *yumuşatıcı ilkeler* demektedir. İlk yumuşatıcı ilke savaşın yalıtılmış bir eylem olmamasıdır çünkü “savaş ansızın ortaya çıkmaz; bir anda da tamamen yayılmaz.”²³ Bu durumda savaş, kendisinden önceki koşulların ortaya konulmasıyla alınan kararların neticesi, bir anlamda bir durum değerlendirmesidir ve düşüncede değilse bile gerçekte tarihseldir çünkü önceki koşullardan bağımsız değildir. İlk ilkeyle savaşın sebep aşaması açıklanmaya çalışılırken ikinci ilkeyle hazırlık ve harp aşamaları açıklanmaya çalışılır çünkü ilk kararı veya darbeyi takiben alınan kararların veya yapılan hazırlıkların rehberi/ölçeği daima düşmanın gayretleridir, “bunların dışındakiler soyutun ilgi alanına düşecektir.”²⁴ Savaş sürprizlerle doludur ve bundan dolayı kararların ve hazırlıkların anbean üstünden geçip sağlamaları yapılarak, gerekirse düzeltilerek veya önceden alınmış ama geçerliliğini kaybetmiş kararları uygulamaktan vazgeçilerek güncelliği korunmalıdır. Üçüncü ilkeyse savaşın araçsallaştırılmasını bu defa gerçeklik düzeyinde tekrar etmektedir çünkü Clausewitz’e göre savaşın ürettiği sonuçlar mutlak değildir ve mağlup devletler gelecek günlerde kayıplarını siyasal kombinasyonun araçlarıyla (*means of political combinations*) geri getirebileceklerini düşünmektedirler.²⁵ Bu bağlamda Clausewitz’in aşırı çabaları ve yumuşatıcı ilkeleri aşağıdaki gibi bir tabloda düzenlenip değerlendirilebilir:

Tablo 1: Savaşın Aşırılaştırıcı ve Yumuşatıcı İlkeleri

Etkisi	Aşırılaştırıcı	Yumuşatıcı
Niteliği	Düşüncede (Soyut)	Gerçeklikte (Somut)
İçeriği	-Tırmandırıcı, -Baştaki değişmez plan, -Kesin sonuç hedefi.	-Tarihsel, -Güncel, -Sonuçları açısından değişmez değil.

Görüldüğü gibi ilkeler iki küme olarak karşılıklı konumlandırıldığında diyalektik ilişkide bulunmalarına rağmen unsurlar teker teker düşünülürken birbirlerinin karşı ağırlığı olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla buradaki diyalektiğin bir sağaltım değil, sentez yarattığı söylenebilir. Bu bağlamda Clausewitz savaşını aşırılaştırıcı ve yumuşatıcı ilkeler yardımıyla politikanın devamı olarak savaş

²³ Clausewitz, 2018, 34.

²⁴ Age.

²⁵ Age, 36.

çözümlerken savaşları da tikeller düzeyinde farklılaştırıp biricikleştirmektedir. Clausewitz aşırılaştırıcı ve yumuşatıcı ilkelerle ilgili açıklamalarının ardından savaşın siyasal amacını açıklamaya geri döner ve siyasal amaçların savaşın önem ve önceliğini, başarı için gösterilecek gayretleri ve vazgeçilebilecekleri doğrudan belirlediğini vurgular çünkü bu amaçlar gayretlerin olduğu gibi savaşan devletler arasındaki ilişkinin de ölçüsüdür.²⁶ Öte taraftan Clausewitz, harekete geçirdiği kitleleri direniş veya teslimeye yönlendirebilen siyasal amaçların savaşların gidişatını değiştirebileceğini de belirtmektedir. Bu bağlamda, çalışmamız açısından üçüncü bölümde incelenecek Pers Savaşları'ndaki açık politik amaçların Atinalıları direnişeye yönlendirdiği görülmektedir:

“Bir politik amaç, değişik uluslarda ya da değişik zamanlarda aynı ulusta tamamen farklı etkiler yaratabilir. O halde politik amacı, yalnız, harekete geçirdiği kitlelerin, düşünceleri üzerinde yaptığı etki bakımından bir ölçü olarak kabul edebiliriz; dolayısıyla bu kitlelerin doğasının göz önünde bulundurulması gerekir, böylece yığınların kuvvetten ya da yumuşamadan yana olmalarına göre sonucun tamamen farklı olabileceği kolaylıkla anlaşılmaktadır. İki ulus ya da iki devlet arasındaki gerginlikler, öyle düşmanlıklar bulunabilir ki, çok önemsiz bir politik savaş nedeni, kendi doğasını çok aşan büyük bir etki, gerçek bir patlama yaratabilir.”²⁷

Siyasi amaçların savaş hareketinin hedefiyle özdeşleşmesi durumunda savaşan taraflar çeşitli düzey ve derecelerdeki savaş türleri ve taktikleriyle düşmanlarını alt etmeye çalışacaklardır, siyasetle savaşın yürütülmesi arasında bir ahenksizlik yaşandığındaysa savaş sadece kendine özgü kanunları izleyecektir. Bununla birlikte Clausewitz, öncelikli olmasına rağmen siyasal amaçların savaş aracının doğasına uyması gerektiğini vurgulamakta, dolayısıyla da politikanın savaşın tamamıyla bütünleştiğini ve savaşın müsaade ettiği ölçüde ona etki ettiğini belirtmektedir.²⁸ Bu durumda “savaşın yalnızca bir siyasal eylem değil, gerçek bir siyasal araç, siyasal ilişkilerin bir devamı, siyasetin başka araçlarla devam ettirilmesi olduğunu görüyoruz.”²⁹ Bu bağlamda Clausewitz, *savaşın genel eğilimlerini* şöyle özetlemektedir: (I) Savaşın doğasının özünü oluşturan kin ve nefret, (II) ihtimal hesapları ve tesadüfler ve (III) siyasal araç olma niteliği. Clausewitz'e göre bunlardan ilki daha çok ulusla, ikincisi daha çok komutan ve ordusuyla, üçüncüsüyle tamamen

---

²⁶ Age, 36-37.

²⁷ Age, 37. Öte taraftan Clausewitz, siyasal amacın savaş hareketinin hedefini oluşturmada elverişli olmadığı durumların da olabileceğini ve bu durumda siyasal amacın yerine geçebilecek ve onu barışta temsil edebilecek bir hedefin gerekli olduğunu belirtmektedir. Age, 36.

²⁸ Age, 44-45.

²⁹ Clausewitz, 1909, Book 1, Chapter, 1.

hükümet ile ilgilidir ve yapılması gereken teoriyi, bu üç eğilim veya üç çekim merkezi arasında boşlukta dengede tutmaktır.³⁰

Tablo 2: Savaşın Genel Eğilimleri/Çekim Merkezleri

Eğilimler-Çekim Merkezleri	Kaynağı	Özellikleri	İlgilendirdiği Alan
I. İrrasyonel Güçler	İçgüdü	Kin-Nefret	Ulus/Halk
II. Rasyonalite-dışı Güçler	Ruh	İhtimal Hesapları-Tesadüfler	Komutan-Ordusu
III. Gerçeklik	Akıl	Savaşın siyasalın bir aracı olması	Hükümet

Karşılaştırma için bkz. Carl von Clausewitz, 2018, 47-48; Edward J. Villacres, Christopher Bassford, “Reclaiming the Clausewitzian Trinity”, *Parameters*, c.25, s.3 (1995): 13; Karaosmanoğlu, 2011, 10.

Villacres ve Bassford’a göre gücünü çizdiği analitik çerçeveden alan³¹ ve ilgili literatürde *Clausewitz’in üçlemesi* olarak geçen eğilimler-çekim merkezleri mekanizması “Clausewitz’in mantıksal savaş mefhumu ile onun tarihsel pratiği arasındaki çelişkileri/tutarsızlıkları açıklarkenki nihai çabalarının bir ürünü” olarak görülmektedir.³² Sonraki alt başlıkta gösterilmeye çalışılacağı gibi Clausewitz’in gerek metodolojisi gerekse ulaştığı sonuçlar açısından savaşı modern veya Napoléon dönemindeki görüntüsüyle sınırlı bir şekilde betimlemektense *doğasını* kavramaya ve okuyucusuna aktarmaya çalışmasının onun modern öncesi savaşların çözümlenmesinde kullanılmasını mümkün kıldığı anlaşılmaktadır.

2.1.2. Clausewitz’in Geçmişe Uyarlanabilirliği

Bu başlıkta teorik düzlemin tutarlığı açısından Clausewitz’in döneminin dışına uyarlanabilirliği tartışılmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte Clausewitz, tarihselci ve diyalektik metodolojisiyle kendi kendine meydana gelmeyen savaşın ancak siyasetin aracı olarak görüldüğünde savaş tarihinin tutarlı şekilde anlaşılabilceğini belirtirken³³ aslında geçmişte yaşanan ve gelecekte yaşanacak savaşların da savaşın doğası perspektifinden anlaşılabilceğini ileri sürmektedir. Clausewitz’in bu değerlendirmesi

³⁰ Clausewitz, 2018, 47-48.

³¹ Bilgin, *age*, 46.

³² John Stone, “Clausewitz’s Trinity and Contemporary Conflict”, *Civil Wars*, c. 9, s.3 (2007): 285.

³³ Clausewitz, 2018, 47.

devletlerarası savaş döneminden çok önce gerçekleşmiş Yunan-Pers Savaşları'na Clausewitz'in yaklaşımının uyarlanabilirliği açısından çalışmamız için önemli görünmektedir. Bununla birlikte Clausewitz'in çalışmasının kendi döneminin dışında kullanılmasının literatürde tartışmalı olduğu görülmektedir. Tartışmanın tarafları Clausewitz'in devletlerarası savaş dönemini açıklayabildiği düşüncesinde anlaşabiliyorlarken günümüz savaşları üzerinden getirilen eleştiriler Clausewitz'in döneminin dışında geçerli olup olmadığı hakkında itilaf halindedirler.³⁴

Fransız Devrimi (1789), Rusya Seferi (1812), Jena-Auerstedt (1806) ve Waterloo (1815) muharebeleri örneklerini inceleyen Clausewitz, Westphalia Barışı (1648) ile şekillenen Avrupa'nın yeni düzeninin değerleriyle yetişmiş ve dolayısıyla zorunlu askerlik ve 19. yüzyılda yaygınlaşan halk savaşları Clausewitz'in çalışmalarına model teşkil etmiştir.³⁵ Bu bağlamda Savaş Üzerine'nin ana temasını dört çelişki oluşturmaktadır: (I) politik birimlerin (burada devletlerin) siyasal amaçlarını öne çıkaran araçsal savaş anlayışı, (II) şiddetin genişlemesi ve yoğunlaşmasına karşı şiddetin sınırlandırılması, (III) askeri gücün önceliğine karşı politikanın önceliği ve (IV) saldırıya karşı savunmanın önceliği.³⁶ Tartışmada dile getirilen görüşler de bu çelişkilerin ve önermelerin dönemseller olup olmadığıyla ilgilidir.

Bu bağlamda Clausewitz'e getirilen eleştirilerin üç noktada toplandığı anlaşılmaktadır: (I) Savaş türlerinin ve formlarının değişmesi, (II) Clausewitz'deki savaş-siyaset ilişkisinin sınırlayıcılığı ve (III) teorisinin devlet odaklı olması.³⁷ Savaş türlerindeki ve formlarındaki değişikliklerle günümüzde savaşın devletler ve ittifaklar dışında birimlerin de dahil olduğu bir olaya dönüşmesi³⁸ reddedilemeyecek eleştiriler gibi görünmektedir. Öte taraftan Clausewitz'in geçerliliğini savunanlar Savaş Üzerine'nin birinci, ikinci ve sekizinci bölümlerindeki teorik kısma odaklanmaktadır.³⁹ Genellikle savaş tarihçilerinin ve felsefecilerin desteklediği görüşe göre Clausewitz'in teorik çerçevesi günümüze uygulanabilir⁴⁰ çünkü

---

³⁴ Burada bahsedilen itilaf halindeki görüşlerin bir dökümü için bkz. Karaosmanoğlu, 2011, 6

³⁵ Age, 8.

³⁶ Age.

³⁷ Bilgin, age, 55-56.

³⁸ Martin van Creveld, **The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz**, (New York: The Free Press, 1991), 202-204.

³⁹ Bilgin, age, 42.

⁴⁰ Karaosmanoğlu, 2011, 6.

Clausewitz'in üç eğilimi oranları ve birbirleriyle etkileşim düzeyleri farklılaşsa da bütün savaşlarda bulunmaktadır.⁴¹

Clausewitz'in teorik çerçevesinin üçüncü bölümde incelenecek Yunan-Pers Savaşları'na uyarlanabilirliği şöyle açıklanabilir: (I) Savaşlar polis isimli politik birimlerle Pers Devleti arasında gerçekleştiği ve Yunanların seferberlikle halk savaşı gerçekleştirdiği görülmektedir. (II) Savaşların sebeplerinin ve sonuçlarının politik olduğu görülmekte ve savaşların sonucunda Atina'nın politik ve ekonomik yapısının dönüşüme uğradığı ve Yunanistan'ın bölgesel politik dengelerinin değiştiği anlaşılmaktadır. Öte taraftan Clausewitz'in teorik çerçevesindeki gibi (III) savaşlarda aşırılaştırıcı ve yumuşatıcı ilkeler diyalektik ilişkide bulunmuş ve dolayısıyla muharebelerin öngörülemezliği savaşları tarihselleştirmiştir ve (IV) savaş bütün aşamalarıyla (sebepler, hazırlık, harp ve sonuçlar) Clausewitz'in üç eğilimine uygun gerçekleşmiştir; Persler ve Yunanlar arasında karşılıklı bir kin duygusu bulunmakta ve muharebeler ihtimallerin ve tesadüflerin gerilimli ilişkisinde gelişmiştir. Bu bağlamda Clausewitz, ikinci kısımda incelenecek Tilly'nin savaş teorisiyle birlikte düşünülüp üçüncü bölümde Yunan-Pers Savaşları'nın tarihsel ve yapısal etkilerin bir bileşkesi olarak gerçekleştiğini ve sonuçlandığını göstermek amacıyla araçsallaştırılacaktır.

2.2. Tilly: Savaş ve Yapı

Siyaset bilimci, sosyolog ve tarihçi Charles Tilly (1929-2008) akademik kariyerinin önemli bir bölümünü Batı'da modern devletlerin ortaya çıkışıyla savaş ve şiddetin arasındaki ilişkiyi anlamaya ve açıklamaya ayırmış, çalışmaları tarih ve siyaset biliminden sosyolojiye doğru evrimleşmesine rağmen (düşünce, davranış ve özellikle bir ilişki biçimi olarak) şiddet, çalışmalarının daima odağında olmuştur.⁴² Bununla birlikte Tilly, devletleşmeyle şiddet ilişkisine dair teorisini geliştirmeye çalışırken şiddetin çalışmalarındaki ağırlığını azaltmadan görüşlerini güçlendirmiştir. Bu bağlamda Tilly, şiddeti anlayışındaki değişimle ilgili 2003' gelindiğinde şöyle söylemektedir:

---

⁴¹ Age, 10.

⁴² Bkz. Lynn Hunt, "Charles Tilly'nin Kolektif Eylemi", **Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler**, ed. Theda Skocpol, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014): 270-304. Hunt'a göre Tilly'nin teorisinde "Konular, yöntemler ya da kaynaklar ne kadar gözden geçirilip güncellenmiş olursa olsun, merkezi sorun çoğunlukla aynı kaldı: Kolektif eylemi nasıl anlayabiliriz?"

“Bu kitaptaki şiddete bakış açımı, 1970’ler boyunca yaptığım hataların üstüne bir sünger çekiyorum. O zamanlar kolektif şiddetin rastlantısal olarak uyumlu bir alan oluşturduğunu inkâr etmiş, fakat ‘çoğu’ kolektif şiddetin, tabiatında şiddet barındırmayan müzakerelerin bir yan ürünü olarak ortaya çıktığını iddia etmişim. Siyasal çatışma üzerine çalışmakla geçirdiğim diğer otuz yıl, önceden başvurduğum yolların yanlış taraflarını görmeme yardımcı oldu.”⁴³

Bu bağlamda burada Yunan-Pers Savaşları’nın sebepler, savaşlar, sonuçlar aşamalarında çözümlenebilmesi için Tilly’nin üç çalışmasından yararlanılacak ve aşağıdaki alt başlıklarda bu çalışmalar çözümlenip çalışmamız açısından araştırlılacaktır. Şiddetin tanımlanacağı ilk başlıkta Tilly’nin Kolektif Şiddet Siyaseti isimli çalışmasındaki çözümlenmeler şiddet ve yapı ilişkisi bağlamında değerlendirilecektir. Tilly’nin konu hakkındaki güncel görüşlerini içermesi dolayısıyla yararlanmayı tercih ettiğimiz Kolektif Şiddet Siyaseti’ndeki *şiddet tipolojisini*⁴⁴ Atina’ya doğrudan uyarlayamasak da çalışmadaki şiddet ve rejim tanımlarıyla şiddetin çarpıcılığı-koordinasyon kapsamı boyutu grafiğinin çalışmamız açısından çalışan araçlar olduğu görülmektedir. Savaş ve devletleşme ilişkisinin değerlendirileceği ikinci başlıktaysa Tilly’nin özetle “Savaşmak (*war making*), kaynak çekmek (*extraction*) ve sermaye birikimi (*capital accumulation*) Avrupalı/Avrupa-tipi devlet yapımında (*state making*) karşılıklı olarak etkileşimde bulundular,”⁴⁵ dediği ünlü War Making and State Making as Organized Crime makalesi çözümlenmeye çalışılacak ve bu bağlamda Clausewitz ve Tilly’nin teorik ortaklığı yeniden vurgulanacak ve ardından Tilly’nin basitleştirilmiş bir devlet modeli önererek savaş ve devlet dönüşümü (*state transformation*) ilişkisini tekrardan değerlendirdiği Tilly’nin States, State Transformation, and War isimli güncel bir çalışması incelenecektir.

Burada ve sonraki bölümde görüleceği gibi çalışmamızda Tilly’nin teorik çözümlenmeleri araç olarak kullanılmıştır ama bununla birlikte çalışmamızın teorik çerçevesinin tamamını teşkil etmemektedir. Bunun nedeni, Clausewitz’in çalışmalarında Napoléon Savaşları örneğinin ağır basması gibi Tilly de teorisinde aslında modern Avrupa devletlerinin oluşumunu anlamaya odaklanmasıdır. Bu bağlamda gerek Clausewitz’in gerekse Tilly’nin teorilerinde MÖ 5. yüzyılda yaşanan gelişmeleri doğrudan değerlendirmedikleri görülmektedir. Öte tarafta Clausewitz’in savaşı açıklama çabasına tarihsirilik atfetmesine benzer bir şekilde Tilly de şiddeti yalnızca modern dönemin dolaylımlarıyla açıklamaya çalışmamaktadır. Bu durumda üçüncü bölümde görüleceği gibi Tilly’nin teorik araçları, şiddetin

---

⁴³ Tilly, 2009, 7-8.

⁴⁴ *Age*, 32.

⁴⁵ Tilly, 1985, 172.

dönüştürücü gücü ve savaş-yapmanın devletin diğer faaliyetleriyle karşılıklı etkileşimi Antik Atina'ya uyarlanabilmektedir.

2.2.1. Şiddet ve Politik Rejim

Kolektif Şiddet Siyaseti'nde Tilly, insanlar arasındaki şiddeti gözlemleyenlerin düşünceciler, davranışçılar ve ilişkilciler olmak üzere üç grupta toplanabileceğini ve çalışmasında *temelde* ilişkilciliği takip ettiğini ifade etmektedir⁴⁶ Farklı kolektif şiddet biçimleriyle çelişik sosyal etkileşimlerin arasındaki ilişkiyi inceleyen Tilly, kitapla ilgili hedefini şöyle özetlemektedir:

“Burada ulaşmayı hedeflediğimiz nokta, şiddetin tüm çeşitlerine ilişkin genel yasalar koymaktan ziyade, çok çeşitli koşullar karşısında kısa vadede benzer işleyiş gösteren ancak, mekanlara, kombinasyonlara ve sıralamalara bağlı olarak çarpıcı şekilde farklı kolektif şiddet çeşitleri yaratan kritik nedensel süreçleri tanımlamaktır.”⁴⁷

Görüldüğü gibi Tilly, ilişkilciliğin nedensel mekanizmalarını zaman-mekân düzleminde bağımsızlaştırmamış, dolayısıyla teorisini olası tarihaşırılık ve evrensellik eleştirilerinden korumuştur.⁴⁸ Öte taraftan Tilly düşüncecilerin, davranışçıların ve ilişkilcilerin kolektif şiddet konusunda ortaklaştığı noktanın “Şiddet araçlarının uygun veya uygunsuz kullanımları, sosyal kategoriler arasındaki farklılıklar ve adalet veya adaletsizlik üzerine düşünceler insanların kolektif şiddete katılıp katılmama davranışlarını biçimlendirir,”⁴⁹ düşüncesi olduğu söyleyerek düşünceci ve davranışçı yaklaşımlardan yararlanabilmesinin teorik altyapısını örgütlemekte ve kendi kolektif şiddet çalışması için de bir kalkış noktası konumlandırmaktadır. Tilly kolektif şiddetin çekişmecî siyasetin (*contentious politics*) bir biçimi olduğunu dile getirmekte⁵⁰ ve Tilly'yle Sidney Tarrow, *Contentious Politics* isimli çalışmalarında çekişmecî siyaset, kabaca kolektif politik mücadele olarak tanımlanmaktadır.⁵¹

Bu bağlamda Tilly tanımladığı kolektif şiddet politiktir çünkü tarafların hükümetleriyle ilişkisi daima risklidir (*always at stake*) ve çekişmecîdir çünkü taraflar birbirlerinin aleyhine taleplerde bulunurlar.⁵² Tanımdan hareketle Tilly, kolektif şiddet

---

⁴⁶ Tilly, 2009, 21.

⁴⁷ *Age*, 45.

⁴⁸ *Age*, 21.

⁴⁹ Charles Tilly, *The Politics of Collective Violence* (New York: Cambridge University Press, 2003),6.

⁵⁰ *Age*, 27.

⁵¹ Bkz. Sidney Tarrow, “Contentious Politics”, *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements* (New Jersey: Blackwell Publishing, 2013): 1-4.

⁵² Tilly, 2003, 27.

etkinliklerinde ortaklaşan sosyal etkileşimlerden açıklamaya çalışır: Sonuçta Tilly, kolektif şiddetin (a) insanlar ve/veya nesnelere üzerinde fiziksel hasar bıraktığını, (b) hasarın asgari iki sorumlusu olduğunu ve (c) hasarın, hasar eylemini yapanların koordinasyonunun kaynaklandığını kaydeder.⁵³ Tilly şiddet tipolojisinin iki eksenini de bu açıklamasına atıfla formüle etmektedir.⁵⁴ Bu durumda Tilly, *insanlar arası şiddetin iki boyutlu haritası*⁵⁵ diye de adlandırdığı şiddet tipolojisinin yatay ekseninde *çarpıcılığı* (kısa vadeli zararın çarpıcılığı) ve dikey ekseninde *koordinasyonun kapsamını* (şiddet aktörleri arasındaki koordinasyonun kapsamı) yerleştirerek iki eksenle çeşitli kolektif şiddet tiplerini tanımlamaktadır.⁵⁶

Tipolojinin yatay eksenindeki çarpıcılık, taraflar arasındaki etkileşimlerin ve etkileşimlerin taraflarda bıraktığı hasarın boyutudur ve en alçak noktadaki şiddet içermeyen etkileşimlerde hasardan nadiren bahsedilebilirken en yüksek noktada hemen hemen her etkileşim hasardan etkilenmektedir. Tilly, çarpıcılığın aşağıdaki koşullarda artacağını ve farklı politik kimliklerin etkinleştirilmesi veya bastırılmasının bunları etkileyeceğini belirtmektedir: (a) Politik etkileşimdeki katılımcılar şiddet üzerine uzmansa, (b) etkileşimin akıbeti belirsizleşmişse, (c) etkileşimin neticesi taraflar için çıkar meselesi haline gelmişse ve (d) katılımcıların güvenilir ilişkilerde içinde bulunduğu üçüncü bir taraf bulunmuyorsa.⁵⁷

Dikey eksenindeki koordinasyon kapsamıysa tarafların genel örgütlülüğünden ziyade bir yönelişe benzetmekte ve bu durumda iki aktörün altı bireysel şiddet, üstü kolektif şiddet olarak tanımlanmaktadır. Tilly, koordinasyon kapsamının da aşağıdaki koşullarda artacağını ve kaynaşmalar veya ayrışmaların koşulları etkileyeceğini belirtmektedir: (e) Politik girişimciler öncesinde bağlantısız olan bireyleri veya grupları birbiriyle ilişkilendirebilmişse, (f) otoriteler sonuçların getireceği çıkarları kontrol ediyorsa, (g) etkileşimdeki katılımcıları geniş kalıplara bölen kategoriler gündelik hayatta geniş çapta belirleyiciyse ve (h) etkileşimin ön planındaki katılımcılar şiddet çarpışmalarını dışarıdan organize edip örgütleyorsa.⁵⁸

---

⁵³ Tilly, 2009, 15.

⁵⁴ Age, 30.

⁵⁵ Age.

⁵⁶ Tilly'nin kolektif şiddet tipolojisi için bkz. EK-1.

⁵⁷ Age, 87.

⁵⁸ Age, 88.

Tilly'nin tipolojisindeki şiddet etkinlikleri yukarıdan aşağıya listelendiğindeyse kolektif şiddet eşiğinin üstünde (1) şiddet ritüellerinin, (2) koordine yıkımların, (3) kesintiye uğramış müzakerelerin, (4) dağınık saldırıların ve (5) oportünizmin; eşiğin altında ve üstünde (6) kavgaların; eşiğin altındaysa (7) bireysel saldırganlığın olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Tilly, tipolojisiyle ilk kez karşılaşılan araştırmacılara hitaben açıklamasında burada birçok standart terimin; yani savaş, iç savaş, isyan, devrim, terör gibi literatürdeki ideoloji ve devlet odaklı kavramsallaştırmaların bulunmadığını belirtmektedir.⁵⁹ Tilly'ye göre bunların özgün yasaları, ayrı birer nedensellik mekanizmaları bulunmamaktadır, aslında bu standart terimler farklı safhalarında insanlar arasındaki şiddet tipolojisinin çok çeşitlemeleridir.⁶⁰ Bununla birlikte Tilly, ara sıra orduların savaşa “üslup kazandırarak aşırı derecede yüksek düzeyde koordinasyon ve çarpıcılık bölgesine” geçtiği notunu düşerek tipolojisinin bir kolektif şiddet etkinliği olarak devletlerarası savaşı dışlamadığını söylemektedir.⁶¹

Bu bağlamda üçüncü bölümde incelenecek Yunan-Pers Savaşları'nın bahsedilen bu aşırı derecede yüksek düzeyde koordinasyon ve çarpıcılık bölgesinde gerçekleştiği görülmektedir çünkü katılımcılar, yani Yunan ve Pers orduları etkileşimde şiddet üzerine uzmanlaşmışlardı, çıkar içeren etkileşimin neticesi öngörülemiyor ve güvenilir üçüncü bir taraf bulunmuyor ve bu durum etkileşimin çarpıcılığını arttırıyordu. Öte taraftan Themistokles gibi politik girişimciler, ailelere-sülalelere bölünmüş polisi birbiriyle ilişkilendirerek Atinalı yurttaş kimliğini kurması; Atinalı, Peloponnessoslu, Pers gibi geniş kimlik kategorileri pratikte belirleyici oluşu; polis rasyonelitesince lider katılımcıların şiddet çarpışmalarını içeriden ve dışarıdan örgütlüyor oluşu da koordinasyon kapsamını arttırmaktaydı. Dolayısıyla bu durum Tilly'nin politik rejim tanımına referansla söylenirse Atina'nın yapısını dönüştürmüştür.

Tilly, politik rejimi devletle etkileşime giren örgütlü politik katılımcıların birbirleri ve devletle olan etkileşimlerinin tamamı olarak tanımlamakta ve politik rejim dahilindeki faktörleri (a) devletin temsilcileri, (b) hükümet mensupları (seçilmişler), (c) meydan okuyanlar (muhalefet, seçilmişler), (d) vatandaşlar (örgütlenmemiş

---

⁵⁹ Age, 38.

⁶⁰ Age.

⁶¹ Age; “Uluslararası savaşlar devletin şiddet içinde yer almasının en uç -fakat bütün olarak ele alındığında en ölümcül- halidir.” Age, 50.

insanlar), (e) politik aktörlerin dışındakiler (diğer devletler de buraya dahildir) olarak konumlandırmaktadır.⁶² Bu durumda bir politik rejim “devletin temsilcileri, hükümet mensupları, meydan okuyanlar ve vatandaşlar arasındaki etkileşimleri özetlemektedir.”⁶³ Rejimi biçimlendiren (a), (b), (c) ve (d) arasındaki işlemlerken, rejimin bünyesindeki politikalar (a), (b), (c) ve (d) kategorileri arasındaki hak iddia eden etkileşimleri barındırır.⁶⁴ Görüldüğü gibi Tilly’nin politik rejim tanımı da modern devletlerin içerisindeki örgütlü ilişkisellikleri açıklamaya çalışmakta ama çalışmamız açısından araçlaştırılabileceği anlaşılmaktadır. Tanımdan hareketle Tilly’nin yapısal olarak kurguladığı politik rejimler çalışmamızda üç çakışan düzeyde görünmektedir: (I) Pers düzeyi, (II) Yunanistan düzeyi ve (III) Atina düzeyi.

İlk iki düzey sırasıyla Perslerle Yunanlar arasındaki ve Yunanistan’daki polislerin bölgesel liderlik ilişkileri içermektedirken çalışmamızın odağındaki üçüncü düzey Atina yurttaşlarının birbirleriyle ve polisle etkileşimlerinin tamamı içermektedir. Atina’da devlet yetkilileriyle hükümet mensupları arasındaki ayrımın silik olması sebebiyle Atina’nın yapısının veya politik rejiminin iktidardaki ve muhalefetteki yurttaşların kategori içi ve karşılıklı etkileşimleriyle Sparta ve Perslerin etkinliklerinden oluştuğu söylenebilir. Kolektif şiddetin aşırı bir biçimi olarak Yunan-Pers Savaşları’nın dönüştürücü gücüyle Atina’nın politik rejimindeki etkileşimleri tekrardan ölçeklendirmesinden kaynaklanmaktadır. Üçüncü bölümde incelenecek savaşların sonucunda orta tabaka politika egemen olmuş ve yoksul yurttaşlar politik haklar kazanmışlardır.

2.2.2. Savaş ve Devletin Dönüşümü

Tilly, War Making and State Making as Organized Crime’a himaye haracı (*protection rackets*) örgütlü suçun temsiliyse savaş yapmak ve devlet yapmak örgütlü suçun en geniş örnekleridir, diyerek başlangıç yapmaktadır.⁶⁵ Tilly yaptığı analoginin Avrupa’nın yüzlerce yıllık deneyimlerinden doğan bir düşünceyi barındırdığını ve deneyimin temelindeki değişim ve çeşitleme ilkeleri hakkında deneysel yaklaşımlar önerdiğini söylemektedir; dolayısıyla analogi Avrupa devletlerinin oluşumunda zora

---

⁶² Age, 53-54.

⁶³ Age, 57.

⁶⁴ Age, 56.

⁶⁵ Tilly, 1985, 169.

dayalı sömürünün önemli bir rol oynadığını göstermektedir.⁶⁶ Bu bağlamda Tilly çalışmasını şöyle özetlemektedir:

“Savaş yapmak, kaynak çekmek ve sermaye birikimi birbirleriyle etkileşimli olarak Avrupa’da devlet yapmayı biçimlendirdi. Gücü elinde bulunduranlar bu üç önemli işe ulus devletleri –merkezleşmiş, farklılaşmış, özerk, geniş politik örgütler– yaratma kastıyla girişmediler. Savaş yapmaktan, kaynak çekmekten ve sermaye birikiminden ulus devletin ortaya çıkacağını da öngörmüş değillerdi.

Aksine Avrupa devletleri ve yapılmakta olan devletleri yönetenler düşmanlarını denetlemek veya yenmek ve böylece güvenli veya genişleyen bir toprak parçasında iktidarlarından faydalanmak için savaştılar. Daha etkili savaş yapmak için, daha fazla sermaye bulmaya giriştiler.”⁶⁷

Tilly’ye göre Avrupa’daki bu devletler toprak fethederek, varlıklarını satışa çıkartarak veya sermaye biriktiren insanları zorlayarak ve mülksüzleştirerek kısa süreli kazançlar sağlayabilirlerdi ama uzun vadede sermaye sahiplerine sürekli erişim sağlamaları ve denetimindeki insanlara ve işlere düzenli vergiler dayatmaları gerekiyordu.⁶⁸ Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi Tilly, bahsedilen bu gereklilikleri gerçekleştirebilenlerin modern ulus devletlere dönüştüğünü iddia etmektedir. Bu bağlamda Tilly’nin ölçmeye çalıştığı ilişkiselliğin Atina’nın savaş süreci ve sonrasında geçirdiği dönüşümü de açıkladığı görülmektedir. Örneğin Pers Savaşları’nın öncesinde tarım ve kısıtlı ticaret ekonomisine dayanan Atina’nın düşman ve rakiplerini denetleyebilme/yenebilme niyetiyle MÖ 483 yılında keşfedilen gümüş madenlerinin getirdiği kaynağı savaş yapma faaliyetine yönlendirerek savaşlarda başarılı olmasının devlet yapma faaliyetini yoğunlaştırdığı ve Atinalılık düşüncesini pekiştirdiği görülmektedir. Öte taraftan Delos Birliğinin lideriyken yüzünü deniz ticaretine dönen Atina’nın dostların vergilendirilmesi ve düşmanlarıyla yağmalanmasıyla büyüttüğü sermaye birikimi üretim, ticaret, savaş araçları ve devletleşmeye aktarılmış, dolayısıyla bu dönemde Atinalılık düşüncesindeki yoğunlaşmaya imparatorluk fikrinin gelişmesi de eşlik etmiştir.

Fakat Tilly’nin devletin oluşumu (*creation*) veya biçimlenişi (*formation*) yaklaşımını ilerleyen yıllarda terk ettiği ve devletin dönüşümüne (*transformation*) odaklandığı görülmektedir. Bununla birlikte War Making and State Making as Organized Crime’daki devlet faaliyetleriyle devlet dönüşümünün değerlendirildiği States, State Transformation, and War’daki devlet tiplerinin birbirleriyle çelişkili olmadığı görülmekte ve faaliyetlerin yoğunluğundaki farklılaşmaların devletin bir

---

⁶⁶ Age, 169.

⁶⁷ Age, 172.

⁶⁸ Age.

tipinden diğere dönüşümle sonuçlanacağı söylenebilir. Bu bağlamda Tilly'nin States, State Transformation, and War'da devleti tanımlarken basitleştirilmiş bir model önerdiği görülmektedir: bir yönetici, bir yönetim aygıtı, bir tabi nüfus ve ticaretten diplomasiye, göçe ve savaşa dek uzanan geniş dışsal etkileşimler.⁶⁹ Tanım detaylandırıldığındaysa devletin dört karakteristik elementi karşılaman bir güç yapısı olduğu görülmektedir: (I) büyük yoğunlaşmış zorlama araçları, özellikle ordu; (II) en azından kısmen akrabalıktan ve dini ilişkilerden bağımsızlaşmış bir örgütlenme; (III) tanımlanmış bir yargı/yetki bölgesi (*defined area of jurisdiction*); (IV) bazı açılardan bölgedeki çalışan diğer tüm organizasyonlardan öncelikli olma.⁷⁰

Görüldüğü gibi Tilly devleti kimi kriterlerdeki genişlemeyle diğer oluşumlardan ayrılan politik bir güç yapısı olarak kurgulamaktadır. Bu bağlamda yapısalcı yaklaşımıyla Tilly'nin politik örgütleri büyüklüklerine göre tanzim ettiği ve antik, feodal ve modern dönem devletleri arasında yapılan niteliksel ayrımları niceliksel ayrımlar lehine belirsizleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda Antik Atina kara ve deniz kuvvetlerine sahip olmasıyla, polislin Atinalılık ve yurttaşlık düşünceleriyle örgütlenmiş olmasıyla, mahkeme ve meclisleriyle ve etkisi altında topraklarda birincil ve biricik örgüt olmasıyla, Tilly'nin tanımlamalarına göre modern dönemin Fransa'sıyla niteliksel, yani devlet olması dolayısıyla ortaklaşmaktadır ama öte taraftan aşağıda görüleceği gibi niceliksel farklar antik Atina ile modern Fransa'nın farklı tipte devletler olmasını sağlamaktadır. Bu durumda Tilly, devletin birbirlerini etkileyen dört faaliyetini tespit etmektedir:

- “1. Savaş yapmak: Kendi toprakları dışındaki rakiplerini elemine etmek veya etkisizleştirmek.
2. Devlet yapmak: Kendi topraklarındaki rakiplerini elemine etmek veya etkisizleştirmek.
3. Himaye etmek: Müşterilerinin düşmanlarını elemine etmek veya etkisizleştirmek.
4. Kaynak çekmek: İlk üçünü gerçekleştirilmesi için gerekli araçların elde edilmesi.”⁷¹

Tilly, faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin devletin zor aygıtlarını tekelleştirme eğimine bağlı olduğunu ve birinin başarıyla gerçekleştirilmesinin diğerlerini pekiştirdiğini belirtmektedir: Örneğin topraklarındaki rakipleri ortadan kaldıran bir devlet kaynak çekme, savaş yapma ve himaye etme kapasitesini de artırmaktadır. Bu durumda faaliyetler çeşitli şekillerde kurumsallaştırıp görünür kılınabilmektedir. Savaş yapmak orduları, donanmaları ve destekleyici birimleri gerekli kılarken devlet yapmak sürekli gözetim ve denetimi enstrümanlarını yaratmıştır. Savaş yapmak ve

---

⁶⁹ Tilly, 2011, 177.

⁷⁰ **Age.**

⁷¹ Tilly, 1985, 181.

devlet yapmaya dayanmakla birlikte himaye etmek mahkemeler ve temsilci meclislerini üretmiş ve kaynak çekme finans ve muhasebe yapılarını getirmiştir.⁷²

Bu bağlamda Tilly'nin savaşı tanımlarken “birbirlerini denetlemek veya yıkmak için iki veya daha fazla örgütlü silahlanmış gücün sürekli seferberliği”⁷³ yorumu Clausewitz'in yaklaşımındaki genişletilmiş düello tanımıyla benzerlik taşımaktadır. Tilly'de savaş yapmak, devletin elementlerinin niceliğini etkilediğinden dolayı, devleti yapısını dönüştürmektedir çünkü savaş yapmaktaki başarı “genellikle devletin silahlı güçlerini büyütür, örgütsel yapı içerisinde devletin otonomisini pekiştirir, toprakları genişletir ve devletin topraklarındaki rekabet eden örgütlere önceliğini destekler.”⁷⁴ Öte taraftan devlet yapmaksa aşamalı bir süreçtir: Otorite önce potansiyel düşmanlarını/rakiplerini silahlarından arındırır ve sonrasında onları tasfiye eder.⁷⁵ Tilly'ye göre devletlerin hamilik iddiasını pekişmesini sağlayan da bu şiddet araçlarının tekelleşmesidir çünkü bu durum merkezi otoritenin misillemesinden korkan ve istikrarlı ortamın sürdürülmesini isteyen rakipleri merkezi otoritenin kararlarını kabullenmeye yönlendirmektedir.⁷⁶ Delos Birliğine bağlanmış devletlerin Atina'nın vereceği karşılıktan ve olası Pers saldırılarında korkarak Atina'nın liderliğini ve politikalarını desteklemeleri de bu durumu örneklemektedir.

Dolayısıyla Tilly'de devletle, para karşılığını güvenlik hizmeti sağlayan sokak serserileri veya mafya arasındaki farkın örgütsel büyüklük ve şiddet araçlarındaki tekelleşme düzeyinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.⁷⁷ Bu durumda Tilly'nin War, State and State Transformations'da devlet tiplerini sınıflandırmaya giriştiği görülmektedir. “Dünya Tarihinin Önemli Devlet Türleri” tablosunda Tilly, büyüklüklerine ve yapılarına göre dört tip devlet tanımlamaktadır.⁷⁸

1. Şehir-devleti (küçük/parçalı): Zaman zaman tek yöneticisi olsa bile daima hiziplere (hısmılık, muhit, ticaret gibi) bölünmüştür.
2. Krallık (küçük/birleşik): Yargılama yetkisi ülke sınırlarına uzanan açıkça tanımlanmış bir yöneticisi vardır.
3. İmparatorluk (büyük/parçalı): Açıkça tanımlanmış bir yöneticisi bulunsa da ülkenin geniş toprakları merkezle ilişkileri değişkenlik gösteren parçalara bölünmüştür.
4. Birleştirilmiş devlet (büyük/birleşik): Bölünmez bir yönetici ve devletin geniş topraklarının tamamında tekdüze uygulanan sistematik yönetim.

---

⁷² Age.

⁷³ Tilly, 2011, 183.

⁷⁴ Age, 185.

⁷⁵ Tilly, 1985, 173.

⁷⁶ Age, 171-172.

⁷⁷ Age, 170.

⁷⁸ Tilly, 2011, 184.

Bu bağlamda üçüncü bölümde inceleyeceğimiz Atina, başta küçük boyutlu ve parçalı yapıları bir şehir-devletiyken (a) savaşı sürecinde kaynaklarını savaş yapmaya aktarması; (b) dış düşmanları alt etmesini takiben bölgesel ve yerel rakip otoriteri etkisizleştirilmesi; (c) polis ve Delos Birliği içindeki müşterilerini rakip ve düşmanlarına karşı başarıyla koruması; (d) vergilendirme ve yağmalarla kazandığı kaynaklarla savaş yapma, devlet yapma ve himaye etme faaliyetlerinin yoğunlaştırılması sebepleriyle çalışmamızda deniz gücü demokrasisi olarak kavramsallaştıracığımız büyük boyutlu ama parçalı bir yapıya evrimleşmiş, bir imparatorluğa dönüşmüştür. Öte taraftan devletler düzeyinden devlet düzeyine inildiğinde politik rejimde savaş sebebiyle yaşanan yeniden yapılanmanın da bu dönüşüme eşlik ettiği görülmektedir. Bütün bu dönüşümleri tarihsel tarafta mümkün kılan unsurunsa Clausewitz'in ifadesiyle muharebelerin öngörülemezliği olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki bölümde burada geliştirilen teorik araçlardan faydalanılarak Atina'nın savaşların öncesindeki, savaş sırasındaki ve savaşların sonucundaki yapısı yorumlanacak ve çalışmanın dördüncü bölümünde değerlendirilecek trajik-sofist politik perspektifin tarihsel ve yapısal maddi zemininin oluşumu çözümlenmeye çalışılacaktır.

3. ATİNA VE YUNAN-PERS SAVAŞLARI (MÖ 499-449)

Yaklaşık yarım asır süren antik Yunan-Pers Savaşları'nın İonia İsyanı'yla (MÖ 499) başladığı ve Kallias Barışı'yla (MÖ 449) bittiği bilinmektedir.⁷⁹ Bununla birlikte Antik Yunanlılarla Perslerin ilişkisi savaşıardan önce başlamış ve savaşıardan sonra da devam etmiştir. Bahsedilen bu ilişki, çalışmanın devamında detaylıca gösterileceği gibi, karşılıklı kültürel, ticari ve politik etkileşimler barındırmaktadır. Örneğin savaşıar öncesinde antik Yunanistan'ın aristokratları doğulu devletlerle kurdukları ilişkileri kullanarak iktidarlarını pekiştirmiş; 507 yılında Atinalılar, Spartalılara karşı ittifak kurmak için Perslere elçi göndermiş⁸⁰ ve Atinalılarla Spartalılar arasındaki Peloponnesos Savaşı'nda (MÖ 431-404) Persler Spartalıları desteklemişlerdir.⁸¹ Öte taraftan Atina'daki yeni politik perspektifin yükselişi bağlamında dönüştürücü gücün Atinalıların Perslere galip geldiği Marathon Savaşı (490), Salamis Deniz Savaşı (480) ve Persleri tamamen durdukları Plataiai Savaşı (479) olduğu görülmektedir. Bahsedilen dönüştürücü güç yalnızca Atina yurttaşlarının bedenen bu savaşıara katılmasından kaynaklanmamaktadır; bu savaşıar bütün aşamalarıyla (sebepler, hazırlık, harp ve sonuçlar) bir bütün olarak düşünülüp değerlendirildiğinde Atina'daki yeni politik perspektifin yükselişinin koşullarını hazırlamıştır.

Bu bağlamda Atina'nın Yunan-Pers Savaşıları'nı üç düzeyde sürdürdüğü söylenebilir: (I) Pers düzeyi, (II) Yunanistan düzeyi ve (III) Atina düzeyi. Aşağıda detaylandırılacağı gibi bütün düzeylerde eşgüdümle sürdürülen savaşıarın Atina'nın savaşı yapmak, devlet yapmak, himaye etmek ve kaynak çekmek faaliyetlerinin birbirlerini etkileyerek geliştirdiği görülmektedir. Süreç içerisinde Atina adım adım, burada deniz gücü demokrasisi olarak kavramsallaştırılacak bir karakter kazanırken paralel olarak poliste de trajik-sofist bir politik perspektif gelişmeye başlamıştır. Çalışmanın bu bölümünde aşama aşama Atina'nın geçirdiği dönüşüm incelenmeye çalışılacaktır. Atina'nın farklı tarihsel dönemlerin kolayca birbiriyle

⁷⁹ Aksi belirtilmediği sürece çalışmanın devamındaki bütün tarihler milattan öncesini göstermektedir.

⁸⁰ Thomas R. Martin, **Eski Yunan: Tarihöncesinden Hellenistik Çağ'a**, çev. Ümit Hüsrev Yolsal (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 175.

⁸¹ Antony E. Raubitschek, "The Treaties between Persia and Athens", **Greek Roman and Byzantine Studies** (1964): 157.

karşılaştırılabilmesi için bölüm üç ana kısmı ayrılmaktadır. İonia İsyanı'nın sonuçlarıyla sonlandırılan ilk kısımda Atina'nın kuruluşundan Yunan-Pers Savaşları'nın başlangıcına kadar ki politik, ekonomik ve askeri yapısı değerlendirilirken Pers Savaşları'nın sebepleri de açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda Birinci ve İkinci Pers Savaşları'nın hazırlık ve harp aşamaları özetlenerek anlatılmış ve dönüşüm sürecindeki Atina'nın yapısı çalışma açısından önemli politik ve askeri olaylarla aktarılmıştır. Üçüncü kısımdaysa Yunan-Pers Savaşları'nın sonuçları Atina'nın yapısal dönüşümü bağlamında değerlendirilmiş ve Atina'nın politik bağlamda aristokratlardan demokratlara, ekonomik bağlamda tarımsal üretimden ticarete ve askeri bağlamda kara gücünden deniz gücüne dayanan yeni yapısı bulgular eşliğinde betimlenecektir. Bu bağlamda bu bölüm, dördüncü bölümde Aiskhylos'un tragedyalarında ve Protagoras'ın felsefesinde işaretleri takip edilecek Atina'nın yeni politik perspektifinin politik, ekonomik ve askeri maddi altyapısının nasıl oluştuğunu açıklamayı amaçlamaktadır.

3.1. Dönüşümün Öncesi: Persler, Atinalılar ve İonia İsyanı

Çalışmanın bu alt başlığında kuruluşundan itibaren Kleisthenes reformlarına değin Atina'nın politik, ekonomik ve askeri koşulları ve Pers Savaşları'nın sebepleri değerlendirilecektir. Bu bağlamda burada ilk olarak Persler ve Perslerin Yunanistan'daki ve İonia'daki Yunanlılarla ilişkileri incelenecektir. Arından Atina'nın Pers Savaşlarına başlangıcına kadar değişen koşulları sırayla Theseus, Drakon-Solon, Peisistratos ve Kleisthenes dönemleri üzerinden değerlendirilecektir. Son olarak İonia'daki isyanı süreci ana hatlarıyla anlatılıp Pers Savaşları'na geçilecektir. Bu alt başlıkta çalışma ve Pers Savaşları için bir arka plan oluşturmak ve çalışmanın kalanındaki karşılaştırmalarda kullanılmak amacıyla referans noktaları oluşturulması planlanmaktadır. Böylelikle Atina'daki dönüşümlerin iç ve dış tarihsel ve yapısal etkenlerin bir bileşkesi olduğu gösterilecektir.

3.1.1. Persler ve Yunanlarla İlk Karşılaşmaları

Ninova merkezli Asurlular birinci binyılın ilk yüzyıllarında doğudaki büyük gücü ve Babil'e doğru genişlemiştir. Öte taraftan doğuda Asurlular dışında Medya ve Perslerin de bağlı oldukları Elam bulunmaktaydı. Asurlular 646 yılında Elam'ın başkenti Susa'yı yıktılar ama 612 yılına gelindiğinde Medya ve dirilen Babil birliği

Asurluları yıktı. Sonrasında Persler II. Kyros (559-530) iktidardayken güçlendiler. II. Kyros, 550-549 yıllarında Medleri yendi ve 539-538’de Babil’i ele geçirdi.⁸² Medleri yendiğinden ve devletlerini yıktığından dolayı II. Kyros, Pers Devleti’nin kurucusu olarak görülmektedir.⁸³

Asurluların ardından Medlerin yıkılışının bölgede yarattığı güç boşluğu Lydia’nın kralı Kroisos ile II. Kyros’u birbirine düşürmüştür. Kroisos, Delphoi kâhinlerine danışarak kehanet doğrulusunda Perslerle savaşa girdi ama 546’da Kroisos yenildi ve II. Kyros, Lydia’nın başkenti Sardeis’i ele geçirdi.⁸⁴ Bu durum anakaradaki Yunanlarıyla Persleri karşı karşıya getirip antik Yunan tarihinin gidişini değiştirmiştir.⁸⁵ Kroisos iktidardayken kıyılarıdaki Yunan yerleşimlerini (İonia, Aiolia) seferdeyken asker sağlamaları ve haraç vermeleri karşılığında himayesi altına almıştı ve onun döneminde İonialılar, Doğu Akdeniz’le doğu arasındaki ticaretin aracılığını yaparak güçlenmişlerdi. Sardeis’in işgalinden sonra İon ve Aiol yerleşim yerleri Perslere aynı şartlar altında bağlanmayı önerdiler ama önerileri, Miletos’unki dışında, kabul görmedi. Kısa süre sonra Kyros’un Medli kumandanları Mazares ve Harpagos İon, Aiol ve Dor yerleşim yerlerini Kyros’un topraklarına kattı.⁸⁶ “Pers gücünün bu yayılışı 5. yüzyılın başında Pers ile Yunan kent devletleri ittifakı arasında başlayan büyük savaş için sahneyi hazırladı.”⁸⁷

530’daki İskit seferi sırasında ölen Kyros iktidardayken ülkesini satraplık olarak isimlendirilen idari birimlere bölmüştür.⁸⁸ Asurlular ve Babilliler gibi asi toplulukları topraklarından sürmediği ve yerel dinleri desteklediğinden dolayı hem Yunan hem de doğu kaynaklarında Kyros’tan insanîyetli ve yetenekli bir yönetici olarak bahsedilmektedir.⁸⁹ Kyros’un ölünce iktidara oğlu Kambyzes (530-522) geçmiş ve döneminde Pers yayılmacılığını devam ettirmiştir: Onun döneminde Kıbrıs, Mısır ve Libya Pers egemenliğine girmiştir.⁹⁰ 522’nin yaz aylarında Kambyzes ölümüyle

---

⁸² Peter J. Rhodes, **Antik Yunan’ın Kısa Tarihi**, çev. Cumhur Atay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 74.

⁸³ Oğuz Tekin, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş** (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 90.

⁸⁴ Rhodes, 2019, 74-75.

⁸⁵ Sarah B. Pomeroy ve diğ., **Antik Yunan’ın Kısa Tarihi**, çev. Oğuz Yarlığaş (İstanbul: Alfa Yayınları, 2018), 156.

⁸⁶ John Freely, **Troya Savaşı’ndan İstiklal Harbi’ne Anadolu’da Yunanlar**, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Doğan Kitap: 2011), 50-52.

⁸⁷ Martin, **age**, 179.

⁸⁸ Rhodes, 2019, 75.

⁸⁹ Pomeroy, **age**, 156.

⁹⁰ Maria Brosius, **The Persians An Introduction** (New York: Routledge, 2006), 13.

birlikte “Büyük” Dareios (I. Dareios, 522-486) Pers iktidarına gelmiş ve Persleri, III. Alexandros tarafından yıkılana kadar yönetecek hanedanlığı kurmuştur.⁹¹ Onun dönemde Perslerin ulaştığı sınırlar “doğu-batı yönünde günümüz Afganistan’ından Türkiye’ye ve kuzey-güney yönünde eski Sovyetler Birliği’nin güney sınırından Mısır’a ve Hint Okyanusu’na uzanan geniş bir bölgeyi kapladı.”⁹²

Bununla birlikte Dareios sadece devletin sınırlarını genişletmemiş, imparatorluğun iki yüzyıl boyunca yaşamasını sağlayan çeşitli ıslahatlar da gerçekleştirmiştir.⁹³ Dareios satraplıkları merkezin doğrudan müdahalesini gerektirmeyecek bir düzeyde yeniden yapılandırmış ve yeni vergi sistemini işleyişe sokmuştur.⁹⁴ Hükmü altındaki toprakların adeta kralları gibi olan satraplar düzeni sağlamak, sefer sırasında asker göndermek ve vermekle görevlendirilmiştir.⁹⁵ Öte taraftan ticareti canlandırmak için (Ephesos-Sardeis’den başlayıp Susa’da biten) “Kral Yolu”nu kullanılmış ve Nil nehriyle Kızıldeniz’i Hint okyanusuyla Basra körfezine bağlayan bir kanal kurdurtulmuştur.⁹⁶ Bu bağlamda Dareios Perslerde de, aşağıda Atina’nın dönüşümü değerlendirilirken görüleceği gibi, devlet faaliyetlerinin birbirlerini etkileyerek geliştirildiği görülmektedir. Dareios 512 dolaylarında Bosporus’u (İstanbul Boğazı) geçerek Avrupa’ya ayak basan ilk Pers kralı olmuştur.⁹⁷ Dareios’un planı İskitleri tehdit etmek ve “Yunanların Karadeniz ticaretini aksatarak ekonomilerine darbe vurmaktı.”⁹⁸ Skythia’daki sefer İskitlerin gösterdikleri direnç ve Byzantion, Perinthos ve Khalkedon’un isyanları sebebiyle başarılı olamamışsa da Dareios, Skudra satraplığını kurarak Trakya’yı topraklarına katmıştır.⁹⁹

Skythia seferinin dolaylı olarak da olsa İonia’daki isyanın sebebi olduğu görülmektedir. İskitler, Dareios’un dönerken Skythia bölgesinde bıraktığı Khersonesoslu Miltiades’e Dareios’un gelirken kullandığı köprüyü yıktıracaklarken Miletoslu Histiaios’un muhalefetiyle karşılaşmışlardır ve Dareios bunun karşılığında Histiaios’a gümüş madenlerinin olduğu Myrkinos’u vermiştir, bir süre sonra da

---

⁹¹ Pomeroy, **age**, 156.

⁹² Martin, **age**, 179.

⁹³ Pomeroy, **age**, 156.

⁹⁴ Martin, **age**, 179; Tekin, **age**, 90.

⁹⁵ Martin, **age**, 179; Tekin, **age**, 92.

⁹⁶ Pomeroy, **age**, 156; Tekin, **age**, 92.

⁹⁷ Pomeroy, **age**, 157.

⁹⁸ Peter Levi, **İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi III. Cilt Eski Yunan**, çev. Neşe Erdilek (İstanbul: İletişim Yayınları, 1987), 129; Pomeroy, **age**, 157.

⁹⁹ Tekin, **age**, 92.

Histiatis'un damadı Aristagoras Miletos'u Pers İmparatorluğu'na bağlamıştır.¹⁰⁰ Bu bağlamda İonia isyanı Miletos'un tiranı Aristagoras'un güç arayışıyla Perslerin bölgede uyguladığı yönetsel yapının bir bileşkesinin sonucu olmuştur. Aşağıdaki alt başlıkta İonia İsyanı'na değin Atina tarihinin değerlendirilmesiyle devam edilecektir.

3.1.2. Arkaik Atina'nın Yönetsel Yapısı

Atinalılarla Persler arasındaki diplomatik ilişki İonia İsyanı'ndan öncesinde birbiriyle bağlantılı iki nedenden kaynaklı bozulmaya başlamıştır. Solon'dan sonra Peisistratos polisin başına geçerek kendi tiranlık rejimini kurmuş¹⁰¹ ve 528/527'deki ölümüyle yerine oğulları Hippias ve Hipparkhos geçmiş, birlikte Peisistraid dönemi¹⁰² boyunca Atina'yı yönetmişlerdir.¹⁰³ 514'te Hipparkhos'un kişisel sebeplerle gerçekleştirilen bir suikastta öldürülmesi sonucunda iki tiranın iktidarındaki yumuşak yönetim, Hippias'ın paranoyak otokrasisine dönüşmüştür ve Hippias 510'a kadar iktidarda kalmış ama Alkmaionidia ailesinin temasları sonucunda şehirden atılmıştır.¹⁰⁴ Sigeum'a sonra da Lampsakus'a gitmiş ve sonunda Perslere sığınmıştır.¹⁰⁵ Bu durum Atinalılarla Perslerin arasındaki diplomatik ilişkiyi bozan ilk nedendir. Dolayısıyla Atinalıların isyan sırasında İonialılara gemi göndermelerinin bir nedeni de Perslerin Hippias'ı yeniden Atina'nın başına geçireceklerini düşünmeleridir.¹⁰⁶

İkinci neden ise Hippias'ın kentten kovuluşunun doğurduğu politik güç boşluğudur. Tiranlık rejimi yıkılınca Atina'nın iktidarına iki rakip talip olmuş ve bu rekabet aralarından birinin destekçilerinin Perslere ittifak teklif etmesine dek büyümüştür. 508'de bunlardan biri, Isagoras isimli bir aristokrat arkhonluğa getirilmiş ama Alkmaionidia ailesinden Kleisthenes'in iktidara gelmesini isteyen Atinalıların Isagoras ve ona desteğe gelen Spartalıları *Akropolis*'te kuşatmasıyla iktidara Kleisthenes gelmiştir.¹⁰⁷ Bununla birlikte Sparta Kralı Kleomenes'in Isagoras'ı tekrar Atina'nın tiranlığına geçirmek için savaşı sürdüreceğinden korkan Kleisthenes'in

---

¹⁰⁰ Levi, **age**, 129.

¹⁰¹ Aristoteles, **Atinalıların Devleti**, çev. Ari Çokona, 3. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 18.

¹⁰² İlgili literatürde Peisistratos ve oğullarının tiranlıkla Atina'yı yönettiği dönem Peisistraid dönemi olarak da adlandırılmaktadır.

¹⁰³ Rhodes, 2019, 63.

¹⁰⁴ Pomeroy, **age**, 143.

¹⁰⁵ Rhodes, 2019, 66.

¹⁰⁶ Pomeroy, **age**, 159.

¹⁰⁷ **Age**, 144.

iktidarındaki Atinalılar, Perslerin egemenliğindeki Sardes'e elçi yollamış ve ittifak kurmayı teklif etmiştir.¹⁰⁸ Dareios, bu teklifi bir ittifak değil tabiiyet önerisi olarak değerlendirdince Atina yanlış anlaşılma yüzünden Pers egemenliğine girmiştir.¹⁰⁹ Delegasyon Atina'ya döndüğünde halkın tepkisiyle karşılaşmıştır ama öte taraftan Atinalılar antlaşmayı bozduklarını Perslere bildirmeyi gerek de görmemiştir.¹¹⁰ Dolayısıyla Persler bakımından Atina gönüllü olarak kendilerine bağlanmış ama bu bağlılığın gerekliliklerini yerine getirmeyen bir kent devletiydi,¹¹¹ bundan dolayı Atinalılar İonialılara destek gönderdiğinde Persler onları düşman değil hain gibi görmüştür. Herodotos'un aktardığına göre İonia İsyanı'ndan sonra Dareios adamlarından birine, günde üç kez kendisine "Ey kral, Atinalıları unutma" demesini ve Atinalıları hatırlatmasını emretmiştir.¹¹²

499'da İonia'da bir isyan başladığında Kleisthenes'in demokratik reformları yürürlüğe yeni girmişti.¹¹³ Kleisthenes'in hedefi güçlü aileler arasındaki çatışmaları yasal düzeni yeniden organize ederek önlemek ve politik rejimde istikrarı sağlamaktı.¹¹⁴ Aileler arasındaki çıkar çatışmalarının Atina'yı nasıl etkilediğinin ve Kleisthenes'in demokratik reformlarının savaşlardan sonra deniz gücü demokrasisinin gelişiminde nasıl etkili olduğunun anlaşılabilmesi amacıyla başlığın devamında tarihte geriye gidilip sırasıyla Drakon-Solon, Peisistratos ve Kleisthenes düzenlemeleri değerlendirilecektir. Tilly tarafından "devletin temsilcileri, hükümet mensupları, meydan okuyanlar ve vatandaşlar arasındaki etkileşimler"¹¹⁵ olarak tanımlanan politik rejimdeki düzenlemeler Pers Savaşları'ndan önce bu dönemselleştirme çerçevesinde gerçekleşmiş ve Drakon'un ilk düzenlemelerine Atina tarihinin tanımlanabilen ilk politik olayı, yani yedinci yüzyılın sonlarında Kylon'un (veya Saylon) darbe girişiminin gaddarca bastırılmasıyla Alkmeonidlerin lanetliler olarak isimlendirilmesi sebep olmuş, Atina'nın ilk yazılı yasaları da bu bağlamda Drakon tarafından oluşturulmuştur.¹¹⁶

---

¹⁰⁸ Herodotos, **Tarih**, çev. Müntekim Ökmen, 8. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 416.

¹⁰⁹ Martin, **age**, 176-178.

¹¹⁰ Herodotos, **age**, 416.

¹¹¹ Martin, **age**, 177.

¹¹² Herodotos, **age**, 435.

¹¹³ Rhodes, 2019, 67.

¹¹⁴ Pomeroy, **age**, 144.

¹¹⁵ Tilly, 2009, 57.

¹¹⁶ Rhodes, 2019, 61.

3.1.2.1. Drakon ve Solon Dönemleri: Atinalıların Yazılı Yasalarla Tanışması

Atina'nın Attika'yla birleşmesi (*sunoikosmos*) Thukydides'e göre Theseus döneminde gerçekleşmiştir.¹¹⁷ Plutarkhos da Atinalıları soylular (*eupatrides*), çiftçiler (*geomores*) ve zanaatçılar (*demiurgos*) olarak ilk ayırmanın yine Theseus olduğunu belirtmektedir.¹¹⁸ Theseus'un düzeninde eupatrides ayınların yönetilmesinden, yasaların öğretilmesinden, Göğün yorumlanmasından ve yüksek memuriyetlerin saptanmasından sorumlu tabakadır.¹¹⁹ *Demos* (halk) da geniş toprak parçalarına sahip soylular-zenginler tabakası Eupatrides, geomores ve demiugros birleşiminden oluşmaktadır. Bunlar dışında Arkaik Atina'da bir de köleler ve yurttaş olmayan ama özgür yabancılar (*meteikos*) sosyal statüleri bulunmaktadır ama bunların yönetimde etkisi yoktur.¹²⁰ Bu asimetrik düzen zamanla soyluların küçük çiftçileri borç köleliğine sürüklemesine sebep olarak Solon'a dek şiddetlenerek sürecektir siyasi bir gerilimi doğurmuştur.

Atina'da bir dönem krallık rejimi olmuşsa bile yedinci yüzyıl sonlarından başlayarak polis, *arkhonluk* olarak adlandırılan oligarşik bir rejimle idare edilmiştir.¹²¹ Atina'da dokuz *arkhon* bulunuyordu: Bunlardan birine *arkhon* (hükümdar), ikisine *basileus* (kral) ve *polemarchos* (başbuğ)¹²² ve diğer altısına *thesmothetes* deniliyordu.¹²³ Basileus din ve devlet törenlerinden sorumluyken polemarchos ordudan sorumluydu.¹²⁴ Thesmotheteslerin göreviyse yasaların kaydedilmesi ve görüşülen davalarda yasaların kullanılmasını sağlamaktı.¹²⁵ Görev süresinin sonuna gelen arkhonlar Areopagus'un (*Areios Pagos*) ömür boyu üyesi olurlardı.¹²⁶ Yasaların uygulanışını denetlemek Areopagus'un göreviydi ve Aristoteles'in yazdığına göre "Devlet meselelerinin en önemlilerinden çoğuyla o ilgileniyordu ve yasalara uygun davranmayanları cezalandırma ya da para cezasına çarptırma yetkisine sahipti."¹²⁷ Dolayısıyla Areopagus politik alanı denetliyor ve polisin oligarşik yapısının

¹¹⁷ Mehmet Yetiş, "Antik Atina'da Demokrasinin Gelişimi: Soloncu Pasif Devrimden Peisistratos'un Tiranlığına", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 54, s. 2 (1999): 165

¹¹⁸ Plutark, *Yaşamlar Theseus ve Romulus*, çev. Meriç Mete, 2. bs. (İstanbul: İdea Yayınevi, 2011), 32.

¹¹⁹ *Age*, 32.

¹²⁰ Yetiş, *age*, 165

¹²¹ Rhodes, 2019, 60.

¹²² *Age*.

¹²³ Aristoteles, 2018, 4.

¹²⁴ Yetiş, *age*, 166.

¹²⁵ Aristoteles, 2018, 4.

¹²⁶ *Age*, 5.

¹²⁷ *Age*, 4-5

bekçiliğini yapıyordu.¹²⁸ Alkmaionidia ailesinin Atina'dan sürülmesi ve Drakon yasalarıyla sonuçlanan Kylon olayı yaşanırken polisin yönetsel yapısı özetle böyleydi.

Aristaikhmos'un arkhonluğu dönemine denk düşen¹²⁹ 621/620 yıllarında Drakon Atina'nın ilk yazılı yasalarını hazırlamıştır.¹³⁰ Rhodes, Drakon'un yasalarda değişiklik yapmaktan ziyade sözlü yasaları yazıya geçtiğini belirtirken¹³¹ Kitto, yasaların Attika birliğinin Atinalılarda yarattığı bilincin bir ifadesi olduğundan bahsetmektedir.¹³² Thomson düzenlemelerin muhtemelen tüccarlardan gelen baskıların sonucu olduğunu söylerken,¹³³ başka bir görüşe göre Drakon muhtemelen hoplitlerin baskısı sonucu göreve gelmiştir.¹³⁴ Öte taraftan Drakon'un düzenlemelerinin en bilinen ve en belirgin niteliği ise katılıklarıdır. Plutarkhos, (demagog Demades'den ağzından aktararak) Drakon'un yasalarının *kanla yazıldığını* kaydeder.¹³⁵ Drakon'a neden çoğu suçun cezasını ölüm olarak saptadığı sorulduğunda, daha önemsiz suçların ölümü gerektirdiği ve daha önemli suçlar için daha büyük bir cezanın bulunmadığı cevabını vermiştir.¹³⁶ Aristoteles ise dört yüz bir üyeli *boulenin* (halk meclisi) Drakon döneminde kurulduğunu ve Drakon'un politik hakları silahlarını kendileri sağlayabilen yurttaşlara verdiğini kaydetmiştir.¹³⁷

Bununla birlikte Drakon'un düzenlemeleri Atina'yı yatıştırılamamıştır çünkü topraklar Atina'nın ayrıcalıklı yurttaşlarınca tekelleştirilmişti ve yoksul yurttaşlar borçları karşılığında bedenlerini ve özgürlüklerini teminat göstermekteydiler. Sonunda demos, yöneticilere karşı ayaklandı ve arabulucu olarak Solon arkhonluk görevine getirildi.¹³⁸ Solon'un polisin ileri gelenlerinden sayıldığını ve serveti yönünden orta tabakadan olduğunu söyleyen Aristoteles, onun uzlaştırıcılık ünvanıyla sınıfsal ve sosyal statülerinin bağlantısını da göstermektedir.¹³⁹ Solon'un gündemi iki gerilimli ilişkiyi denge durumuna geri getirmektir. Birbiriyle bağlantılı gerilimli ilişkilerden ilki

---

¹²⁸ Yetiş, *age*, 166.

¹²⁹ Aristoteles, 2018, 5.

¹³⁰ Rhodes, 2019, 61.

¹³¹ *Age*.

¹³² H. D. F. Kitto, *Yunanlar*, çev. Ayşegül Yurdaçalış (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 105.

¹³³ George Thomson, *Tragedyanın Kökeni*, çev. Mehmet H. Doğan, 2. bs. (İstanbul: Payel Yayınevi, 2004), 92.

¹³⁴ Yetiş, *age*, 168.

¹³⁵ Plutark, *Yaşamlar Solon ve Poplicola*, çev. Meriç Mete, 2. bs. (İstanbul: İdea Yayınevi, 2011), 27.

¹³⁶ *Age*.

¹³⁷ Aristoteles, 2018, 5-6. "Meclis üyeliği ve diğer makamlar için otuz yaşından büyük yurttaşlar kuraya katılabiliyordu ve bütün yurttaşlar görevlendirilmeden bir kişi yeniden kuraya katılamıyordu."

¹³⁸ J. R. Ellis, G. R. Stanton, "Factional Conflict and Solon's Reforms", *Pheonix*, c. 22, s. 2 (1968): 96; Aristoteles, 2018, 6.

¹³⁹ Aristoteles, 2018, 7; Yetiş, *age*, 171.

oligarşiyle demos arasındaydı ve sınıfsaldı.¹⁴⁰ İkinciye sınıf-içi bir gerilim olup Kylon olayından beri devam etmekteydi. Solon'un önünde muhtemel üç çözüm yolu vardı: (I) Soyluların iktidarını ortadan kaldırmak, (II) soyluların arasındaki gerilimi besleyen koşulları değiştirmek veya (III) soyluların iktidarını ortadan kaldırmadan zayıflatmak.¹⁴¹ Düzenlemelerinden görüldüğü üzere Solon, üçüncü, yani orta yolu tercih etmiştir: Atina'nın halihazırdaki yapısının *faydalı* taraflarını muhafaza etmiş, soyluların nüfuzunu zayıflatmış ve demosu güçlendirmiştir.¹⁴²

Bu bağlamda Solon bütün borçları bağışlayıp borç köleliğini kaldırmış ve Atina yurttaşlarıyla köleler arasındaki hukuki ayrımı keskinleştirmiştir.¹⁴³ Bu düzenleme alt tabakadan Atinalıların polise aidiyetlerini pekiştirmiştir.¹⁴⁴ Sonrasında Solon, polisi dört vergi sınıfına ayırmıştır.¹⁴⁵ Bunların ilk üçü politik görevlere gelebiliyorken *thetes* (yoksullar) isimli alt tabaka sadece halk meclisine ve mahkemelere katılabiliyordu.¹⁴⁶ Politik görevlerin dağıtımını önceden Areopagus tarafından yapılırken Solon dört phylenin (kabile) onar aday önermesini ve dokuz arkhonluğun bunlar arasından kurayla atanması yeniliğini getirmiştir.¹⁴⁷ Dört phyleden yüzer yurttaş alarak bir boule açmış, bu meclisi önemli devlet işlerinin çoğunu yürütmekle görevlendirmiştir.¹⁴⁸ Atina'da üretilen ticari ürünlerin (zeytinyağı hariç) ihracatını yasaklamış ve böylece fiyatları düşürmüştür.¹⁴⁹

Solon'un hazırladığı yapının hedefi yoksul yurttaşlara ekonomik kazanımlar vererek ve soylu olmayan zenginlere politik haklar bağışlayarak polisteki gerilimleri yatıştırmaktı.¹⁵⁰ Bu bağlamda borçların ve borç köleliğinin kaldırılmasının, arkhonluğun kurayla belirlenmesinin, boule ve *heliaia*yla Areopagus'un politik üstünlüğünün dengelenmesinin ve ticari ürünlerin ihracatının yasaklanmasının devrimci-demokratik değil gerilimleri yatıştıran düzenlemeler olduğu görülmektedir. Öte taraftan Drakon'un politik düzlemdeki rekabeti şiddetten arındırma girişiminin peşinden Solon'un, Tilly'nin terimleriyle, himaye-etme ve kaynak-çekme

---

¹⁴⁰ Rhodes, 2019, 61.

¹⁴¹ Ellis, **age**, 100.

¹⁴² Ellis, **age**, 100, 105-106.

¹⁴³ Aristoteles, 2018, 7.

¹⁴⁴ Yetiş, **age**, 173.

¹⁴⁵ Aristoteles, 2018, 9.

¹⁴⁶ **Age**.

¹⁴⁷ **Age**, 10.

¹⁴⁸ **Age**, 10.

¹⁴⁹ Ellis, **age**, 101.

¹⁵⁰ **Age**, 104.

faaliyetlerinin devlet-yapma düzeyinde artış sağladığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Drakon gibi Solon'un da düzenlemeleri çelişkileri çözümlenmekte başarısız olmuş ve Solon'dan sonra Atina'da Peisistratos'un ve oğullarının tiranlığı dönemi başlamıştır.

3.1.2.2. Peisistratos Dönemi: Yasalara Saygılı Tiranlar ve Otokrasi

Solon'dan sonra Atina'da dört yıl anarşi dönemi yaşanmış ve ardından arkhonluğa Damasias seçilmiştir ama Damasias ancak iki yıl iki ay arkhonluk yapabilmiş ve zor kullanılarak iktidardan uzaklaştırılmıştır. Ardından Atinalılar beşi soylulardan, üçü çiftçilerden, ikisi zanaatçılardan olan on arkhon atamışlar ve sonraki sene polisi bunlar yönetmişlerdir. Atinalıların bu pratik (ve daha demokratik) çözüm çabasına karşın iktidar mücadelesi sürmüştür. Bahsedilen dönemde Atina'da üç önemli politik grup etkinlik göstermekteydi: Megakles'in *Paralios* (sahilliler) grubu ılımlıydı, Lykurgos'un *Peidiaskos* (ovalılar) grubu oligarşiyi istiyordu ve Peisistratos'un *Diakrios* (dağlılar veya dağın ötesindekiler) grubuysa demokratı. Bu politik gruplar, kitlelerinin işlediği topraklarla isimlendirilmişti¹⁵¹ ama topraklarının dışından da destekçileri bulunmaktaydı.¹⁵² Bu durum aktif politik grupların doğrudan bir politik görüşe veya ekonomik motivasyona sahip olmalarını zorlaştırmaktaydı.¹⁵³ Bu dönemde soylular (Solon gibi) ilgilerini topraktan ticarete doğru döndürmüşlerdi. Bu bağlamda Sardis'le ticaretini sürdüren Alkmaionidailerden Megakles tüccarları ve liman esnafını örgütlerken Peisistratos, Laurion madenleriyle ilgilendiğinden madencileri örgütlemekteydi.¹⁵⁴ Bütün politik grupların poliste destekçileri bulunmaktaydı.¹⁵⁵

Öte taraftan Peisistratos ancak üçüncü denemesinde, Pallane'deki savaştan sonra Atina'da kendi tiranlığını kurabilmiştir.¹⁵⁶ Bu başarısında, sürgündeyken Pangion Dağı'ndaki gümüş madenlerinden elde ettiği paranın ve rakibi Megakles'in Sardis'in işgaliyle (546) güç kaybetmesinin etkisi oldu.¹⁵⁷ Aristoteles, *Atinalıların Devleti*'nin farklı sayfalarında Peisistratos'un Atina'yı diktatörce değil yasalara saygılı

---

¹⁵¹ Aristoteles, 2018, 15-16.

¹⁵² D. M. Lewis, "Cleisthenes and Attika", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, c. 12, s. 1 (1963): 22.

¹⁵³ *Age*, 22.

¹⁵⁴ Thomson, 2004, 105.

¹⁵⁵ Lewis, *age*, 23.

¹⁵⁶ Aristoteles, 2018, 18.

¹⁵⁷ Thomson, 2004, 105.

şekilde yönettiğini yinelemektedir.¹⁵⁸ Hegel ise Peisistratos ile Solon'un demokratik politika bağlamında işbirliği içerisinde olduklarını belirtmektedir. Buna göre Solon'un yasalarının gerçekten uygulanabilmesi için Peisistratos'un tiranlığı gerekmektedir.¹⁵⁹ Karatani'ye Peisistratos tiranlığını şöyle özetlemiştir:

“Eşitlik sadece toprağın istimali ve yeniden bölüşümüyle gerçekleştirilebilir. Aslında kitlelerin istediği de buydu ve bu isteği karşılayan (MÖ 560-527 arasında hüküm süren) tiran Peisistratos oldu.”¹⁶⁰

Öte taraftan Anderson'a göre Atina'nın toplumsal formasyonun nihai şekli Peisistratos döneminde biçimlenmiştir. Solon döneminde soyluların malikânelerinin gelişimini engellenmiş ve Attika kırsalının karakteristik küçük ve orta ölçekli çiftlik modeli istikrar kazanmıştı. Solon'dan sonra polis kendi parasının yaratılması ve yerel ticaretteki artışla toplumsal çatışmaların çakışması Peisistratos'un tiranlığını doğurmuş ve onun döneminde (I) kentteki işçi ve zanaatçılara istihdam sağlayan bir inşaat programı başlatılmış, (II) köylülere özerkliklerini güçlendiren finansal yardımlar yapılmış ve (III) Peisistratos Pire'den dışarı açılan deniz-ticaret trafiğinin başına geçmiştir.¹⁶¹

Pallane'deki savaştan sonra Peisistratos, Akropolis'e topladığı Atinalıların silahlarına el koymuş¹⁶² ve Atina'yı silahlardan arındırdıktan sonra tarım ve toprak sorununun çözümü için sürgüne gönderilmiş soyluların mülklerine küçük mülk sahiplerini yerleştirmiştir. Peisistratos metal parayı ve dış ticareti geliştirdiği için tüccarlar tarafından da desteklenmiş, kapsamlı kamu işleriyle ve çömlekçilik, gemi yapımı ve metalürji sektörlerindeki girişimleriyle istihdam yaratmıştır. Dış politikadaki en önemli başarılarından biriye Hellespont'daki Sigeion'un ilhakıdır; bu sayede polis kendi öz kaynaklarıyla beslemeyeceği sanayi nüfusunu ucuz mısırla destekleyebilmiştir. Öte taraftan Peisistratos festivalleri destekleyerek hem Atina'daki yurttaşlık bilincini geliştirmiş hem de ticareti güçlendirmiştir.¹⁶³

Ölümüne değin iktidarda kalan Peisistratos'un sürgündeki yıllarının dışındaki on dokuz yıllık tiranlığında Tilly'nin dört farklı devlet faaliyetini (devlet yapmak,

---

¹⁵⁸ Aristoteles, 2018, 17-19.

¹⁵⁹ Kojin Karatani, **İzonomi ve Felsefenin Kökenleri**, çev. Ahmet Nüvit Bingöl (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), 34.

¹⁶⁰ **Age**.

¹⁶¹ Perry Anderson, **Antikiteden Feodalizme Geçişler**, çev. Uygur Kocabaşoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 38-39.

¹⁶² Aristoteles, 2018, 18.

¹⁶³ Thomson, 2004, 106.

savaş yapmak, himaye etmek ve kaynak çekmek) gerçekleştirdiği görülmekte ve Pearson'un toplumsal formasyon tespiti bunu desteklemektedir. Peisistratos'tan sonra tiranlığa oğulları Hippias ve Hipparkhos gelmiştir. Dokuz sene sonra küçük kardeş Hipparkhos kişisel sebeplerle gerçekleştirilen bir suikastta öldürülmesi sonucunda Hippias tiran rejimini sertleştirmiştir.¹⁶⁴ 512'de Perslerin Trakya'yı işgaliyle Hippias en önemli gelir kaynağını da kaybedince¹⁶⁵ Alkmeonidlerin ve Lakedaimonların baskısıyla iktidardan düşürülmüştür.¹⁶⁶ Aristoteles, Peisistratid tiranlığı döneminin kırk dokuz sene sürdüğünü ve ardından tiranların dostu Teisandros oğlu İsağoras ile Alkmeonidlerden Kleisthenes'in iktidar kavgasının başladığını belirtmiştir.¹⁶⁷

3.1.2.3. Kleisthenes Dönemi: Demokratik Reformlar

Tiranlık rejiminin devrilmesinin ardından, 508'de Peisistratos ve oğullarının verdiği yeni vatandaşlıkları düşüreceğini söyleyen İsağoras arkhonluk görevine getirildi.¹⁶⁸ İsağoras ve temsil ettiği aristokrasi taraftarları Sparta'nın gücüne güveniyorlardı¹⁶⁹ çünkü yönetimi çoğunluğa devredeceği iddiasındaki Kleisthenes halk tarafından destekleniyordu.¹⁷⁰ İktidarı zayıflayan İsağoras, Alkmeonidlerin lanetli olduğunu öne sürerek Sparta kralı Kleomenes'i polisi bu lanetten kurtarmaya ikna etti.¹⁷¹ Bundan dolayı Kleisthenes gizlice kaçmış ve Kleomenes az sayıda adamıyla kente gelip lanet gerekçesiyle yedi yüz aileyi sürgüne göndermiştir.¹⁷² Kleomenes'in istediği İsağoras ve üç yüz destekçisini başa geçirmek,¹⁷³ dolayısıyla poliste oligarşik bir rejim kurmaktı¹⁷⁴ ama boule buna karşı çıktı ve İsağoras ile Kleomenes Akropolis'te kuşatıldı.¹⁷⁵ Bunun üzerine Kleomenes geri çekilmiş ve Kleisthenes'le yandaşları Atina'ya geri gelmiştir.¹⁷⁶ Başka bir polisin Atina'nın iç işlerine karışmasının halkın Kleisthenes'e olan desteğini güçlendirdiği görülmektedir.¹⁷⁷ Bu

---

¹⁶⁴ Aristoteles, 2018, 22-23.

¹⁶⁵ Thomson, 2004, 107.

¹⁶⁶ Aristoteles, 2018, 22-23.

¹⁶⁷ **Age**, 23.

¹⁶⁸ Pomeroy, **age**, 144.

¹⁶⁹ Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, 7. bs. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 201.

¹⁷⁰ Aristoteles, 2018, 23. Pomeroy, **age**, 144; Martin, **age**, 155.

¹⁷¹ Aristoteles, 2018, 23.

¹⁷² **Age**, 24.

¹⁷³ **Age**.

¹⁷⁴ Pomeroy, **age**, 144.

¹⁷⁵ Aristoteles, 2018, 24; Rhodes, 2019, 66; Pomeroy, **age**, 144.

¹⁷⁶ Aristoteles, 2018, 24; Pomeroy, **age**, 144.

¹⁷⁷ Mansel, **age**, 201.

bağlamda Aristoteles de Alkmeonidlerden Kedon'un da önceden tiranlara karşı koyduğunu, Kleisthenes'in de bundan dolayı halkın güvenini kazandığını kaydetmiştir.¹⁷⁸ Kleisthenes, aileler-sülaleler arası gerginliklerin polisi derinden etkilediğini fark edip reformlarına demografik düzenlemelerle ve politik temsili artırmakla başlamıştır.¹⁷⁹

Düzenlemelerin özü dağınık yurttaş yığınlarını yeniden bir araya getirebilmektir.¹⁸⁰ Kleisthenes nüfusun kaynaşıklığını ve kenti yönetimine katılımı artırmak amacıyla polisi dört yerine on phylaiye ayırmış¹⁸¹ ve her phylaiden kurayla belirlenen ellışer kişi boulede görevlendirmiştir.¹⁸² Ayrıca Attika'yı kent, kıyı ve ova olarak üçe bölmüş ve bunları *demelere* ayırmıştır.¹⁸³ Kentte, kıyıda ve ovada bulunan demelerden oluşan bir birime *trittys*, yani üçte birlik deniliyordu.¹⁸⁴ Buna göre bir phylai; 10 kent, 10 kıyı ve 10 ova trittysinden oluşmaktaydı. "Diğer bir deyişle, her bir phyle'de 30 trittys; her bir trittys'te de çok sayıda demos yer alıyordu."¹⁸⁵ Aristoteles'in aktardığına göre demeler daha önceden adı olan idari birimlere denk gelmediğinden dolayı bazı demeler buldukları bölgenin adını alırken bazı demeler de kurucularının adını almıştı.¹⁸⁶ Düzenlemeyle birlikte yurttaşlığa yeni kabul edilenlerin anlaşılmaması adına Atina yurttaşlarının bundan böyle babalarının adlarıyla değil bağlı oldukları demenin adıyla anılması gerekliliği de getirilmiştir.¹⁸⁷ Böylece bütün Atinalılar vatandaşlığa yeni demelerinde ve yeni phylailerinde eşit bir şekilde başlayacaklardı.¹⁸⁸

On phylaiden seçilen ellışer kişi Dörtüzlerin yerine geçecek Beşüzler boulesinde görevlendirmişti. Bu boulenin esas sorumluluğu *ekklesianın* gündemini belirlemek, polisin maliyesini ve dışişlerini yönetmektir.¹⁸⁹ Yirmi yaşın üstündeki tüm erkeklerin katılabildiği ekklesiaysa polisin yasama ve yargı organıydı.¹⁹⁰ Yeni yasalar

---

¹⁷⁸ Aristoteles, 2018, 24.

¹⁷⁹ Pomeroy, **age**, 144.

¹⁸⁰ Rhodes, 2019, 66.

¹⁸¹ Aristoteles, 2018, 24; Rhodes, 2019, 67; Pomeroy, **age**, 144; Tekin, **age**, 79; Mansel, **age**, 200.

¹⁸² Aristoteles, 2018, 24; Rhodes, 2019, 67; Pomeroy, **age**, 155; Tekin, **age**, 80; Mansel, **age**, 203.

¹⁸³ Thomson göre Attika demesi/demosu genenin (klan) yerleşim yeridir. George Thomson, **Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler Tarih Öncesi Ege**, çev. Celal Üster (İstanbul: Homer Kitabevi, 2007), 343

¹⁸⁴ Aristoteles, 2018, 24; Rhodes, 2019, 67; Pomeroy, **age**, 144; Tekin, **age**, 80; Mansel, **age**, 202.

¹⁸⁵ Tekin, **age**, 80.

¹⁸⁶ Aristoteles, 2018, 25.

¹⁸⁷ **Age**.

¹⁸⁸ Lewis, **age**, 39.

¹⁸⁹ Pomeroy, **age**, 155.

¹⁹⁰ Tekin, **age**, 80.

ekklesiada tartışılır ve kabul edilir, savaş, barış, ittifak gibi önemli meseleler ekklesiada kararlaştırıldı.¹⁹¹ Başında polemarchosun bulunduğu ordu da on phylaiye göre yeniden düzenlendi.¹⁹² Güncel düzenlemeye göre phylailer birer piyade alayıyla birer süvari tümeni sağlayıp bunları phylailerinin *strategosunun* (general) yönetimine veriyorlardı.¹⁹³ Halkı koruyan heliaia mahkemesi bu dönemde de görevine devam ediyordu. Öte taraftan Kleisthenes, Areopagusa dokunmamış ve Solon'un gelirle ilişkilendirdiği dört tabakada da değişikliğe gitmemiştir.¹⁹⁴

Düzenlemelerin demosu politikada güçlendirmek için¹⁹⁵ getirdiği bir diğer yenilik ostrakismos yasasıdır.¹⁹⁶ Yasa, demokrasinin tiranlıklarla yeniden bölünmemesi sebebiyle bouleyi senede bir defa ostrakismos yapmaya yetkilendirmiştir.¹⁹⁷ Buna göre bahar aylarında Atinalı yurttaşlar kırık keramik parçalarına tiranlık potansiyeli taşıdığını düşükleri yurttaşların adlarını yazıyorlar ve oylamada çoğunluğun oy verdiği yurttaş suçlanmaksızın sürgüne gönderiliyordu.¹⁹⁸ Aristoteles, Atinalıların bağışlayıcı davranarak kargaşalarda cinayete kalkışmayan tiranlık taraftarlarının kentte kalmasına izin verdiklerini ve ostrakismosun ilk olarak Peisistratos'un arkabalarından Kharmos'un oğlu Hipparkhos'a uygulandığını yazmaktadır.¹⁹⁹ Rhodes, ostrakismosun tiranlık girişimlerini engelleme tedbiri olduğunu ama muhtemelen tiranlığa eğilimli birinin bu mahkemeyi kolayca manipüle edebileceğini söyledikten sonra ostrasizmin muhtemelen politik rekabetleri barışçıl bir şekilde çözme yöntemi olduğu yorumunu yapmaktadır.²⁰⁰

Kleisthenes, yüzyılın sonlarında yaptığı reformlarla Atina'da (kendisinden önceki dönemlere kıyasla) oldukça çok yetişkin erkek yurttaşın doğrudan katılımına dayanan bir politik yapı yaratmıştır.²⁰¹ Yeni yapıda aristokratların aşırı nüfuzu engellenmiş, yerel yönetimler demos idareleri ve başlarında bulunan demarchos ile güçlendirilmiştir.²⁰² Öte taraftan Atina, Attika'yla bütünleştiği Theseus döneminden

---

¹⁹¹ Mansel, **age**, 204.

¹⁹² Pomeroy, **age**, 155.

¹⁹³ Mansel, **age**, 204.

¹⁹⁴ **Age**.

¹⁹⁵ Aristoteles, 2018, 25.

¹⁹⁶ Aristoteles, 2018, 25; Rhodes, 2019, 68; Pomeroy, **age**, 163.

¹⁹⁷ Tekin, **age**, 81.

¹⁹⁸ Rhodes, 2019, 68; Pomeroy, **age**, 163.

¹⁹⁹ Aristoteles, 2018, 26.

²⁰⁰ Rhodes, 2019, 68.

²⁰¹ Martin, **age**, 157; Mansel, **age**, 204-205.

²⁰² Tekin, **age**, 81; Mansel, **age**, 202.

Delos Birliği'ne değin Tilly'nin tanımladığı kent-devleti (küçük ve parçalı) karakterini “daima hiziplere (hısım, muhit, ticaret gibi) bölünmüş”²⁰³ olması sebebiyle sürdürmüştür. Theseus, polisi soylular (eupatrides), çiftçiler (geomores), zanaatçılar (demiurgos), yabancılar (meteikos) ve köleler olarak tabakalara ayırmış ve aristokratik yapıyı yaratmıştır. Aristokratik yapı arkaik dönem boyunca devam edecek eupatridesler arası ve tabakalar arası gerilimler doğurmuş ve Kylon'un darbesini takiben önce Drakon sonrasında Solon Atina'nın ilk yazılı yasalarını yaparak bu gerilimleri çözmeye çalışmışlardır. Drakon cinayet suçu cezalarıyla politikayı kaba kuvvete karşı öncelemiş ve Solon'un vergi sınıfları düzenlemesiyle arkhonluk dahil politik görevlere başvurular genişletilmiştir. Ayrıca borçlar affedilmiş ve borç köleliği de kaldırılmıştır. Solon'un ikinci ekonomik sektörü geliştirme düşüncesi ve yoksul yurttaşların Atina'ya bağlılığının artırılmasıysa Peisistratos döneminde gerçekleştirilebilmiştir. Peisistratos'un tiranlığı döneminde yoksul yurttaşlara toprak dağıtılmış ve yardımlar yapılmıştır. Bununla birlikte destek politikalarıyla polisteki işlerin sayısı ve Hellespont'taki Sigeion'un ilhakıyla ticaret artırılmıştır. Öte taraftan phylailer arasındaki gerginlikler bir dip dalga gibi Atina tarihi boyunca devam etmiş ve Peisistratos'un ölümüyle birlikte polisi anarşi dönemine sokmuştur.

Kleisthenes demokratik reformlarıyla bahsedilen bu phylailer arası gerginlikleri çözmeye çalışmıştır: Polis on phylaiya; bir phylaiyi de onu kıyıda, onu kentte, onu da ovada bulunan toplamda otuz trittyse; trittyslerse deme adındaki idari birimlere bölünmüştür. Yurttaşlar yalnızca bir demeye bağlanarak politik haklarını kazanabiliyordu. Kleisthenes phylailer arasındaki gerilimleri bitirememiş ama dengelemiş ve aristokrasinin politikadaki etkinliğini azaltmıştır. Bundan dolayı Kleisthenes dönemi demokrasi olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda Aristokrasiden demokrasiye geçişte arkaik dönem boyunca (I) polise bağlılığın (Atinalılığın) geliştirilmeye çalışıldığı, (II) politik katılım ve görevlendirmelerin demosa doğru genişletildiği ve (III) kentleşmenin yükselişe geçtiği görülmektedir. Atina'nın demokratik yapısıyla ve bu devam eden eğilimleriyle çakışan Pers Savaşları, Atina yurttaşlarının bağlılık düşüncesi pekiştirecek ve politik gücü daha da artan tüccarların ve üreticilerin adaleti tartışmaya açacakları bir politik perspektifin bağlamını maddi olarak yaratmıştır.

---

²⁰³ Tilly, 2011, 184.

3.1.3. İonia İsyanı: Yunan-Pers Savaşları'nın Arka Planı

546'da Kyros, Kroisos'la savaş yapacağına daha batıda Yunan yerleşimcilerinin olduğunu görmüş ve Lidya'nın egemenliği altında bulduklarından dolayı bunların Kroisos'a düşmanlık beslediği düşünerek onlara elçilerini gönderip dost olmayı teklif etmiştir²⁰⁴ ama Yunan yerleşimcileri teklifi kabul etmemişlerdir çünkü Kroisos düşman değillerdi, tam tersine gücünden ve varsılığında dolayı Kroisos'a bir hayranlık beslemekteydiler.²⁰⁵ Bununla birlikte Kroisos savaşı kaybettiğinde Kyros'a temsilcilerini gönderip teklifini kabul ettiklerini söylemişler ama temsilcilere bu fırsatı kaçırdıkları yanıtı verilmiştir.²⁰⁶ Kyros'un geri çevirdiği elçiler dönünce Yunan yerleşimciler olası Pers saldırılarına karşı kapılarını kapatıp polislerinin duvarlarını güçlendirmeye başlamış²⁰⁷ ama Pers generalleri Mazares ve Harpagos, İon, Aiol ve Dor yerleşim yerlerini teker teker kuşatıp Pers devletine katmıştır.²⁰⁸ Öte taraftan Pers devletine bağlanan Yunanların aslında nispeten barış ve refah içerisinde yaşadığı anlaşılmaktadır: Sardes'deki Pers satrapına bağlanmış, başlarına Perslerin güvendiği yöneticiler atanmış ve vergi vermeye mecbur edilmişlerdir ama ödenen vergiler ağır değildir.²⁰⁹ Buna rağmen bazı Yunan yerleşimcilerine özgürlüklerini kaybetmek öbürlerinden daha ağır gelmiş ve memleketlerinden münferit veya topluca sürülmeyi tercih etmişlerdir; örneğin dördüncü bölümde düşünceleri değerlendirilecek Protagoras'ın kenti Abdera'yı kuranlar Teos'tan (Sığacak) gelen göçmenlerdir.²¹⁰

Aslında Persler'in İonia İsyanı'na değin Yunanları pek önemsemediği görülmektedir.²¹¹ Herodotos, İon ve Aiol'lerin destek talebine cevaben Sardes'e görüşmeye giden Sparta elçisinin söylediklerine Kyros'un yanıtını şöyle kaydetmiştir: "Kimdir bu Lakedaimonlular, böyle bir dil kullanabildiklerine göre sayıları nedir?"²¹² Bununla birlikte Lidya'nın Pers egemenliğine girmesi Ege'nin doğusundaki Yunan yerleşimlerinin denetim altına alınması gerekliliğini doğurmuştur çünkü bunlar Ege'nin batısındaki anakarada Yunanlarıyla sürekli temas ve etkileşimdeydiler, bu

---

²⁰⁴ Richard A. Billows, **Maraton Bir Savaş Batı Medeniyetini Nasıl Değiştirdi?**, çev. Mustafa Deniz Karakılıç (İstanbul: Salon Yayınları, 2018), 209.

²⁰⁵ Age, 209-210.

²⁰⁶ Age, 210.

²⁰⁷ Age.

²⁰⁸ John Freely, age, 50-52.

²⁰⁹ Billows, age, 210-211.

²¹⁰ Age, 211.

²¹¹ Age, 213.

²¹² Herodotos, age, 84.

durum da bağımsızlığını yitiren Yunanların tatminsizliklerini artırmaktaydı.²¹³ Bu bağlamda Persler egemenliklerini pekiştirmek için çözümü Batı'ya doğru genişlemekte bulmuşlardır: (I) 522'de dönemin doğu Ege'deki büyük gücü Sisam tiranı Polykrates tuzağa düşürülüp öldürülmüş; (II) Sisam, Sakız ve Midilli denetim altına alınmış ve (III) 512'de Trakya'ya, İskitlere karşı sefere çıkılmıştır.²¹⁴ Sefer sırasında Dareios, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki kimi Yunan yerleşimleri de dahil Tuna Nehri'ne kadar Trakya'yı fethetmiş ama İskitlere karşı başarısız olunca Pers ordunun başına Megabazos'u bırakarak geri dönmüştür.²¹⁵ Megabazos, Struma Nehri'ne dek Pers egemenliğini genişletmiş ve Makedonya'yı Perslere bağlamıştı, dolayısıyla Pers güçleri Kuzey Yunanistan'a kadar gelmiş bulunuyordu.²¹⁶

3.1.3.1. İsyanın Tarihsel ve Yapısal Sebepleri

İonia İsyanı'nın Herodotos tarafından anlatımı Miletos tiranı Histiaeus'la damadı ve ardılı Aristagoras'ın kişilikleri üzerine kuruluşmuş²¹⁷ ve ayaklanmanın nedeni olarak onlar işaret edilip suçlanmıştır.²¹⁸ Gerçekten de Histiaeus ve Aristagoras'ın kişisel çıkarları başlangıçta etkili olmuştur ama öte taraftan ayaklanmanın yaklaşık altı yıl boyunca devam etmesi de bölgedeki ekonomik ve politik sorunları işaret etmektedir. Bu bağlamda isyanın sebeplerinin yapısal (ekonomik-politik) ve tarihsel (Histiaeus ve Aristagoras'ın tarihsel kişilikleri) faktörlerin bir bileşkesi olduğu görülmektedir.

Dareios Perslerin başına geçtiğinde (521) topraklarını satraplıklara, yani eyaletlere ayırmıştır; İonialılar, Lydia satraplığının merkezi Sardes'e bağlanmış, başlarına yurttaşları arasından seçilen tiranlar atanmış²¹⁹ ve üst sınıftan Yunanlar Pers yetkililerince baskı altına alınmıştır.²²⁰ Ayaklanma sonrasında Sardes satrapı Artaphernes'in icraatları incelendiğinde verilen yüksek vergilerin ayaklanmanın önemli nedenlerinden biri olduğu görülmektedir.²²¹ Ayrıca bölgenin Batı'yla yaptığı

---

²¹³ Billows, *age*, 214.

²¹⁴ *Age*, 214-216.

²¹⁵ *Age*, 217.

²¹⁶ *Age*.

²¹⁷ Victor Ehrenberg, **From Solon to Socrates Greek History and Civilization during the 6th and 5th Centuries B.C.** (New York: Routledge: 2010), 99.

²¹⁸ Pericles B. Georges, "Persian Ionia under Darius: The Revolt Reconsidered", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**, c. 49, s. 1 (2000): 12.

²¹⁹ Freely, *age*, 52.

²²⁰ Ehrenberg, *age*, 99.

²²¹ Herodotos, *age*, 459-460.

ticaret de ufalmıştır.²²² Öte taraftan Dareios döneminde geniş anlamıyla Perslerle Yunanlıların, dar anlamıyla Dareios'la Yunanlı şahsiyetlerin ilişkisinin değiştiği anlaşılmaktadır.²²³

Dareios, bölgedeki tiranlarla bağımlılık ve ödüle dayanan kişisel ilişkiler kurmuştu.²²⁴ Miletos tiranı Histiaeus ile kurulan ilişki de bunun örneklerinden biridir. İskit seferi sırasında Histiaeus, Dareios'un en inançlı destekçilerinden biriydi ve kişisel bağımlılık-ödül ilişkisinin farkındalığıyla faydalı ve başarılı planlar geliştirdi.²²⁵ Seferden sonra Dareios, hizmetlerinin karşılığında Histiaeus'a Trakya'daki Myrkinos'u teklif etmiş ama ardından Megabazus'un Histiaeus hakkındaki uyarılarına uyarak onu danışman olarak Susa'ya çağırmıştır²²⁶ çünkü Myrkinos'da gümüş madenleri ve kereste kaynağı vardı, dolayısıyla Histiaeus gibi biri için güçlü bir üs olabilirdi.²²⁷ Histiaeus, Susa'ya götürülünce Miletos tiranı olarak yerine damadı Aristagoras geçmiştir.²²⁸

Aristagoras'ın genel olarak Perslerle ilişkileri iyiydi ama Sardes satrapı Artaphernes'le güçlükler yaşamaktaydı.²²⁹ Bu dönemde Kyklades Adaları'nın en güçlüsü ve önemlisi Naxos'du ve 500'de Naxos'un orta tabakası, aristokratları sürgüne göndermişti. Sürgündeki aristokratlar Miletos'a gelip Naxos'u tekrardan ele geçirebilmeleri için Aristagoras'tan destek talebinde bulundular.²³⁰ Aristagoras planını Artaphernes'le paylaşmıştır ve sonrasında Dareios, sunulan planı onaylanınca Aristagoras'ın komutasına iki yüz gemilik bir donanma ve bir ordu verilmiştir.²³¹ Aristagoras'ın işgalle amaçladığı şey Siphnos'daki gümüş madenlerini egemenliği altına alarak Thasos'u güçten düşürmektir.²³² Buradan bakıldığında işgal girişiminin Ege'deki önemli gümüş madenlerinin egemenliği için gerçekleştirilen bir *kaynak savaşının* parçası olduğunu görülmektedir.²³³ 499 yılının bahar aylarında donanma

---

²²² Ehrenberg, **age**, 99.

²²³ M. M. Austin, "Greek Tyrants and the Persians, 546-479 B.C.", **The Classical Quarterly**, c. 40, s. 2 (1990): 298.

²²⁴ Georges, **age**, 13.

²²⁵ Austin, **age**, 302.

²²⁶ **Age**.

²²⁷ Ehrenberg, **age**, 99.

²²⁸ **Age**.

²²⁹ **Age**.

²³⁰ Billows, **age**, 218.

²³¹ Arthur Keaveney, "The Attack on Naxos: A 'Forgotten Cause' of the Ionian Revolt", **The Classical Association**, c. 38, s.1 (1999): 76.

²³² Georges, **age**, 14-15.

²³³ **Age**, 15.

denize açılmış ama Naxos'un kuşatılması tamamen başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²³⁴ Bu seferin başarısızlığı Perslerin yenilmez olmadığını göstermiş ve seferden sonra Perslerle arası açılan Aristagoras ayaklanma başlatmıştır.²³⁵

3.1.3.2. İsyan Süreci

Naxos'da yaşanan başarısızlık yüzünden cezalandırılacağını düşünen Aristagoras İonia İsyanı'nın başını çektiyse bile isyan fikri aslında Histiaeus'un aklında uzun zamandır vardı, yalnızca diğer kent-devletlerinin buna katılım göstereceği şartların oluşmasını beklemekteydi.²³⁶ Öte taraftan Aristagoras'ın politik gücü düşüştüydü. Bundan dolayı ayaklanmadan önce Kleisthenes örneğinden hareketle tiranlığı feshedip Miletos'a demokrasiyi (*isonomia*) getirmiştir.²³⁷ Demosun ekonomik küçülmeden dolayı çektiği acılar ve yaygın huzursuzluk durumunda bu değişim, askeri liderlerin seçimle göreve gelmesi düzeyinde etkisini göstermiştir.²³⁸ İsyan Myous yakınlarındaki Latmian'da demirli duran filoya ve ardından baştan aşağı kıyı kesimine, Sisam ve Sakız Adalarına, Kime'deki Aiolik kentlerine, Karia ve Lydia'nın Yunanlaştırılmış kentlerine ve Çanakkale'nin kuzeyindeki ve Kıbrıs'taki Yunan yerleşimlerine ulaşmıştır.²³⁹

İsyancılar Pers piyadelerine karşı hoplitlerin, yani Yunan ağır piyadelerinin üstünlüğünden yararlanmak isteğiyle Yunan anakarasındaki dostlarından destek talep ettiler.²⁴⁰ Bu düşünceyle Aristagoras Sparta'dan ve sonrasında Atina'dan destek talebinde bulunmuştur: izolasyonist Sparta isteği geri döndürmüş ama Hippias'ın geri dönmesinden korkan Atina (I) Sigeum mücadelesi sebebiyle bölgeyi bilmesi, (II) Boğazlardan mısır ithal ettiği rotanın Persler tarafından tehdit edilmesi ve (III) İonia'yla kültürel ilişkileri dolayısıyla gereken desteği göstermiş ve yirmi gemi göndermiştir, ayrıca beş gemi de Eretria ve Euboea göndermiştir.²⁴¹ Anakaradan gelen destekle güçlenen isyancılar Sardes'e ilerlemiş ve şehri yakmış ama Artaphernes'e destek geldiğini duyunca geri dönmüşlerdir.²⁴² Pers güçleri Yunanları yolda yakalamış

---

²³⁴ Ehrenberg, **age**, 100.

²³⁵ Billows, **age**, 219.

²³⁶ Billows, **age**, 219; Ehrenberg, **age**, 100.

²³⁷ Georges, **age**, 19.

²³⁸ Ehrenberg, **age**, 101.

²³⁹ Ehrenberg, **age**, 100; Billows, **age**, 220.

²⁴⁰ Ehrenberg, **age**, 100.

²⁴¹ **Age**, 101-102.

²⁴² Billows, **age**, 224-225; Ehrenberg, **age**, 102.

ve yapılan savaşta yenmişlerdir, Sardeis'in yakılması ayaklanmayı genişletmiş ama Pers güçleri sırayla ayaklanan şehirleri bastırmıştır.²⁴³

495'te Persler Miletos'a yöneldi. Artaphernes'in amacı Miletos'u karadan ve denizden kuşatmaktı ama Miletos bütün güçlerini Lade Adası'nda topladı ve burada bir deniz savaşı gerçekleşti.²⁴⁴ Herodotos'un aktardığı kadarıyla ayaklanmacılar Lade Adası'na 353 gemi göndermişlerdir ama savaş sırasında ayaklanmacıların önemli bölümü Perslerle savaşa girmeyince Persler savaşmadan galip gelmiştir.²⁴⁵ Pers ordusu ve donanması Miletos'u hem karadan hem denizden kuşatmış ve kente girince yapılan katliam ve yağmadan sağ kurtulanlar Susa'ya götürülüp yargılanmıştır.²⁴⁶ Dolayısıyla Miletos düşmüş ve Persler, isyancıların Sardeis'i yakmasının diyeti olarak da Branchidae'deki Apollo Tapınağı'nı yağlamışlardır.²⁴⁷ Bu arada Pers filosu kuzeye ilerlemiş ve Çanakkale ve İstanbul boğazlarını tekrar Pers egemenliği altına almıştır.²⁴⁸

3.1.3.3. İsyanın Sonuçları

Herodotos Atina'nın isyancılara desteğinden bahsederken *barbarların ve Yunanların başına ne bela geldiyse* bu gemilerden dolayıdır,²⁴⁹ demektedir. Sonraki kısımda görüleceği gibi Atina, Eretria ve Euboea'dan gelen destek gemileriyle isyan, Perslerin iç işlerinden daha farklı bir düzeye taşınarak bir Doğu-Batı geriliminin parçasına dönüşmüştür.²⁵⁰ Evans, Herodotos'un anlatısından hareketle, İonia İsyanı'nın tarihteki yerini şöyle saptamaktadır: (I) İsyan Xerxes'in saldırısının sebebi ve Yunan-Pers Savaşları'nda yeni bir evredir; (II) isyan, İonialılara özgür olma fırsatını sunmuş ama onlara gereken birlik ve disiplini sağlayamamıştır; (III) dolayısıyla bu boşuna bir girişimdir ve vergi oranlarında da değişiklik olmamıştır.²⁵¹ Bununla birlikte isyan Yunan dünyasıyla Pers dünyasının ilişkilerini değiştirmiş²⁵² ve Marathon'un öncüsü olan Mardonios'un seferine sebep olmuştur.

²⁴³ Billows, **age**, 225-227; Ehrenberg, **age**, 103.

²⁴⁴ Billows, **age**, 229-230.

²⁴⁵ John Myres, "Battle of Lade, 494 B.C. (Herodotus vi. 6-17. With Map)", **Greece & Rome**, c. 1, s. 2 (1954): 50; Billows, **age**, 232.

²⁴⁶ Billows, **age**, 233.

²⁴⁷ Myres, **age**, 55.

²⁴⁸ Billows, **age**, 234.

²⁴⁹ Herodotos, **age**, 432.

²⁵⁰ Ehrenberg, **age**, 101.

²⁵¹ J. A. S. Evans, "Herodotos ve İonia İsyanı", çev. Ömer Çapar, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, s. 13, c. 24 (1979): 88.

²⁵² H. T. Wallinga, "The Ionian Revolt", **Mnemosyne**, c. 37, s.3/4 (1984): 401.

İsyandan sonra Dareios'un bağışlayıcı bir politika geliştirdiği görülmektedir.²⁵³ Sardeis satrapı Aristaphernes ise İonialıları sindirdikten sonra ayaklanmanın yarattığı yıkımları telafi etmeye yönelmiş ve uzlaşmacı bir politika izlemiştir.²⁵⁴ 492'nin bahar aylarında Dareios üvey oğlu Mardonios'a dikkate değer bir filo ve ordu bağışlamış ve Yunanlarla ilgilenmesi için görevlendirmiştir.²⁵⁵ Mardonios, Hellespont üzerinden Trakia'ya ilerlemiş²⁵⁶ ve yolda İonia'nın yönetimindeki tiranları defedip kentlere demokrasiyi getirmiştir.²⁵⁷ Öte taraftan Mardonios'un seferi felaketle sonuçlanmış çünkü filo Athos Yarımadası civarında fırtınaya yakalanmış ve ordu Byrgoi adlı yerel bir Makedonya kabilesinin gece baskınıyla dağılmıştır.²⁵⁸ Mardonios başarısızlıkla geri dönmüştür. Aynı yıl Themistokles muhtemelen birinci arkhon olarak göreve getirilmiş²⁵⁹ ve ertesi sene (491) Dareios, boyun eğmeleri için elçilerini Yunan anakarasındaki kent devletlerine göndermiştir, Atina ve Sparta elçileri çukura atarak tepkilerini gösterirken diğer devletin çoğu baş eğmeyi kabul etmişlerdir.²⁶⁰ Sonraki kısmında yapısal bir değişim dönemi olarak Yunan-Pers Savaşları değerlendirilecektir.

3.2. Dönüşüm Dönemi: Birinci ve İkinci Yunan-Pers Savaşları

Atina'nın çatışma içerisinde bulunduğu Aiginia dahil çoğu polis Dareios'un elçilerine toprak ve su sunarak Pers egemenliğine girdiği görülmektedir.²⁶¹ Adaların ve Kuzey Attika'nın büyük bölümü Perslere boyun eğmiş olduğundan dolayı Dareios ve danışmanları Yunanların üstüne Mardonios seferine eş, büyük bir ordu göndermektense nispeten ufak ve amfibik bir birliğin daha işlevsel olacağını düşünmüşlerdir.²⁶² Plana göre Pers birliği Kyklades Adaları'nı, Naxos'u, Delos'u, Euboea'yı, Eretria'yı ve Atina'yı Pers egemenliğine sokacak ve geriye sadece Sparta ile Sparta'nın kontrolündeki Peloponnesoslular kalacaktı.²⁶³ Datis ve Artaphernes'in komutasındaki birlik kıyıdan başlayarak adadan adaya Pers egemenliğini genişletmiş

---

²⁵³ Ehrenberg, *age*, 104.

²⁵⁴ Billows, *age*, 234.

²⁵⁵ Ehrenberg, *age*, 105; Billows, *age*, 236.

²⁵⁶ Ehrenberg, *age*, 105.

²⁵⁷ Billows, *age*, 236.

²⁵⁸ *Age*, 237.

²⁵⁹ Ehrenberg, *age*, 106.

²⁶⁰ Billows, *age*, 238.

²⁶¹ Philip de Souza, *The Greek and Persian Wars 499-386 BC* (Oxford: Osprey Publishing, 2003), 30.

²⁶² Billows, *age*, 239.

²⁶³ *Age*, 239-240.

ve Eritria'nın düşürülmesiyle Pers güçleri Attika kıyılarına varabilmişlerdir.²⁶⁴ Yunan anakarasındaki Pers düşmanlarını yenmek, limanları yağmalamak ve Atina, Eretria ve Euboea'yı cezalandırmakla görevlendirmiş birlik artık planın üçüncü aşamasına geçebilirdi.²⁶⁵

Bu alt başlıkta Atina'nın dönüşümü bağlamında Birinci ve İkinci Yunan-Pers Savaşları iki düzlemde incelenecektir. Bunlardan biri savaşların öngörülemezliği sebebiyle Clausewitz'in tarihsel düzlemi, diğeryse savaşın yapısal sonuç olmasıyla Tilly'nin yapısal düzlemidir. Savaşlarla savaş-yapımı ayrı düzlemler olarak değerlendirilecek ve Atina'nın geçirdiği yapısal dönüşümün bunların bir bileşkesi olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda tarihsel düzlemin okuyucunun gözden kaçmaması için ilgili literatürdeki çalışmalardan olabildiğince özetlenerek faydalanılmıştır.

3.2.1. Birinci Yunan-Pers Savaşı

Pers birliği Atina'nın eski tiranı yaşlı Hippias'ı yanlarında getirmişlerdir. Hippias, Persler için basitçe üç nedenden önemliydi: (I) Anakarada Perslere danışmanlık yapıyordu,²⁶⁶ (II) Atina aristokrasisinin bir bölümü Kleisthenes tarafından kurulan demokrasiden memnun değillerdi,²⁶⁷ haliyle Persler Hippias'ın destekçilerini Atina aleyhine kışkırtabilirdi²⁶⁸ ve (III) Atina yenildiğinde Hippias'ı bir Pers kuklası olarak devletin başına geçireceklerdi.²⁶⁹ Atinalılar Perslerin bu düşüncelerinin farkındaydılar, bu bağlamda Hippias'ın başa geçirilme ihtimali ve Atina'nın körfezdeki deniz gücü rakibi Aiginia'nın Pers egemenliğine girmesi Atina'yı Perslere direniş göstermek için motive etmekteydi.²⁷⁰

Pers birliği muhtemelen Hippias'ın önerisiyle Atina topraklarının kırk iki kilometre kuzeydoğusundaki Maraton'da konuşlanmıştır. Marathon'un geniş düzlükleri Pers süvarinin manevra yapabilmesine imkân vermesi ve okçuların görüşünü kısıtlamaması açısından avantajlıydı.²⁷¹ Öte taraftan Peisistratos, Atina'nın

---

²⁶⁴ Jack Cassin-Scott, **The Greek and Persian Wars 500-323 BC** (London: Osprey, 1997): 4.

²⁶⁵ **Age**.

²⁶⁶ Souza, **age**, 31.

²⁶⁷ Billows, **age**, 244.

²⁶⁸ Souza, **age**, 31.

²⁶⁹ Loren J. Samons II, "Marathon and Athenian 'Collaboration'", **Arion: A Journal of Humanities and the Classics**, c. 18, s. 3 (2011): 156.

²⁷⁰ Souza, **age**, 30.

²⁷¹ Samuel Potts, "Marathon, Battle of (490 BCE)", **The Encyclopedia of War** (New Jersey: Blackwell Publishing, 2012): 1.

tiranı olmadan önce Marathon'dan şehre bir saldırı başlattığından dolayı seçim simgesel-tarihsel açıdan da anlamlıdır.²⁷² Pers birliğinin Marathon'a geldiğini öğrenen Atinalar, Spartalılardan yardım istemiş²⁷³ ve karşısındaki iki seçeneği tartışmışlardır: (I) Bütün kuvvetleri toplayarak Spartalılar gelene dek şehrin surlarını savunmak veya (II) mevcut kuvvetlerle Marathon'a yürümek.²⁷⁴ Pers ve Peisistratid sempatizanları (Eretria'da olduğu gibi) düşmanla işbirliğine girebileceğini düşünen Miltiades, Marathon'da savaşmayı savunuyordu.²⁷⁵ Spartalıların dini nedenlerle dolunay olana değin (neredeyse bir hafta) Atinalıların yardımına gelemeyecekleri öğrenildiğinde Atinalılar Miltiades'in Perslerle Marathon'da savaşma düşüncesini gerçekleştirirler.²⁷⁶

3.2.1.1. Marathon Savaşı

Atinalılar 9000 asker toplamışlardı ama görece düşük görünen bu sayı aslında şaşırtıcıdır çünkü Atinalı toplam 30.000 yetişkin erkeğin yarısı hoplit olabilmenin gerektirdiği donanımları karşılayamamaktaydı, öte taraftan Atinalı erkeklerin neredeyse üçte birinin hoplit olarak Marathon'a katıldığı ve bunların binlerce hafif piyadeyle desteklendiği düşünüldüğünde Atinalıların erkeklerin yarısından fazlasının Marathon'da hazır bulunduğu görülmektedir.²⁷⁷ Bununla birlikte Atina'nın müttefiki Plataiai da Marathon'a 600 dolaylarında asker göndermiştir.²⁷⁸ Billows'a göre,

“Tüm önemli yönleriyle şehir devletini ve aynı doğrultudaki yurttaş yapısını ortaya çıkartan sadece Yunan şehir devletlerinin, özellikle Atina'nın, temelde demokratik ve katılımcı yapılarıdır ve böylece yurttaşın devletin onun devleti ve onun meselesi olduğu yönündeki düşüncesi Yunan şehir devletlerinin her zaman yapmayı başardıkları bu tarzdaki topyekûn seferberliklerini açıklayabilir.”²⁷⁹

Perslerse sayısal üstünlüğe ve süvari ve okçuları dolayısıyla taktiksel üstünlüğe sahipti.²⁸⁰ Atinalılar ve Plataiaililer Perslerden yüksekte, Pentele'nin tepe eteklerinde konuşlanmış ve destek gelene dek kendilerini koruyabilecekleri *abbattis* denilen ağaç barikatları kurmuşlardır.²⁸¹ Görünene göre (I) yükseklikten yararlanmak, (II) ovanın geniş düzlüğünde süvarilerin saldırılarına karşı savunmasız kalmamak ve (III)

---

²⁷² Billows, *age*, 246.

²⁷³ *Age*, 249.

²⁷⁴ Norman A. Doenges, “The Campaign and Battle of Marathon”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, c. 47, s. 1 (1998): 6; Billows, *age*, 248.

²⁷⁵ Samons II, *age*, 156.

²⁷⁶ Billows, *age*, 249.

²⁷⁷ *Age*, 251-252.

²⁷⁸ Souza, *age*, 32.

²⁷⁹ Billows, *age*, 252.

²⁸⁰ Cassin-Scott, *age*, 7.

²⁸¹ Billows, *age*, 252-253.

Sparta'dan gelecek desteği beklemek gibi sebeplerle Yunanlar Marathon'a inmektense mevzilerini korumayı kararlaştırmışlardı.²⁸² Persler de Yunanlara yüksekteki güvenli pozisyonlarında saldırmak istemiyor ve Hippias'ın Atina'daki dostlarından bir işaret gelmesini bekliyorlardı.²⁸³ Tarafların arasındaki bu denge durumu bir uzlaşma veya çatışma gerçekleşmeksizin 10 Ağustos'a gecesine dek devam etmiştir.²⁸⁴ 10 Ağustos gecesini Pers birliklerinden İonialılar polemarchos Kallimakhos'a görüşmeye gelmiş ve Perslerin, Yunanlılar burada oyalanırken şehre saldırmak için süvarilerini gemilere bindirdikleri haberini getirmişlerdir.²⁸⁵ Atinalılar Miltiades'in önerisiyle sabaha karşı saldırmış ve bu beklenmedik saldırı süvarileri olmayan Persleri dağıtmıştır, işbirlikçilerinden işaret göremeyen Datis da geri dönmüştür.²⁸⁶

3.2.1.2. Marathon Savaşı'nın Sonuçları

Atinalıların Marathon'da kazandığı zaferin kentlin hafızasındaki en parlak an²⁸⁷ ve önemli bir dönüm noktası²⁸⁸ olduğu görülmektedir. Marathon, hoplit falanksının Pers silahlarına üstünlüğünü göstermiyordu ama Yunanlılara Perslerin yenilebileceğini ve cesaretin gücünü ve önemini göstermiştir ve sonraki süreçte direnişçi Yunan devletlerinin sembollerinden biri olmuştur.²⁸⁹ Bununla birlikte önemli bir dönüm noktasıydı çünkü hızlıca Atina hegemonyasının da sembolü oldu, yeni(den) doğan Atina demokrasisi Marathon'u popüler bir ahlak hikayesi olarak kullandı: Doğudan gelen, despot, barbar baskıcılara karşı adalet adına korkusuzca savaşmış ve yeniden savaşabilecek uygar Atinalılar.²⁹⁰ Detaylandırıldığında Atinalıların özgürlük anlatısının gücünü ve ateşli yurttaşlık anlayışını pekiştiren²⁹¹ Marathon Savaşı'nın Atina'yı üç başlıkta dönüştürdüğü görülmektedir: (I) ideolojik ilke, (II) politik düzlem ve (III) askeri sonuçlar.

---

²⁸² Souza, *age*, 32.

²⁸³ Cassin-Scout, *age*, 7.

²⁸⁴ Souza, *age*, 34.

²⁸⁵ Billows, *age*, 253; Souza, *age*, 36.

²⁸⁶ Billows, *age*, 257; Souza, *age*, 36. Savaşın sonraki gün Marathon'a gelen Spartalılar cesetleri inceleyip Atinalıları takdir ettikten sonra Sparta'ya geri dönmüşlerdir. Souza, *age*, 36-38.

²⁸⁷ Christopher Hassan, Maria Brosius, "The Persian Wars, 492-450 BC", *The Encyclopedia of Ancient Battles*, (New Jersey: John Wiley & Sons, 2017): 12.

²⁸⁸ Andreas Markantonatos, "The Silence Of Thucydides: The Battle Of Marathon And Athenian Pride", *Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement*, s. 124 (2013): 69.

²⁸⁹ Hassan, *age*, 12.

²⁹⁰ Markantonatos, *age*, 60-70.

²⁹¹ Bkz. George Finlay, "On the Battle of Marathon", *Transactions of the Royal Society of Literature of the United Kingdom* 3. Cilt, 2. Bölüm (Londra: 1839): 363-396.

3.2.1.2.1. İdeolojik İlke: Demokrasinin Pekişmesi

Savaşın önemli sonuçlarından ilki Atina'nın büyük bir itibar ve kentin demokrasisinin güven kazanmasıdır.²⁹² Kazanılan bu benzersiz zafer, Atinalı kimliğini oluşturan merkezi unsur olmuş²⁹³ ve Perslerin güdümündeki bir tiranlık rejiminin ortaya çıkaracağı toplumsal çalkantıları ve politik kaosu önleyerek Atina'nın demokrasisini de güçlendirmiştir.²⁹⁴ Atinalılar Marathon tümülüsünü, birlik ve inancın neler başarabileceğini gösteren güçlü, somut bir simge olarak görmüşlerdir.²⁹⁵

Çalışmanın dördüncü bölümünde detaylandırılacağı üzere Marathon'un Atina dramasını etkilediği görülmektedir. Kendisinin de katıldığı Marathon'da kardeşini kaybeden Aiskhylos'un Persler adlı tarihsel tragedyası savaşın Atina tiyatrosuna yansımalarının en bilindik örneklerinden biri olmuştur.²⁹⁶ Dramadaki Marathon referanslarının iki önemli işlevi olduğu görülmektedir: (I) Bağımsızlık ve özgürlükle birlikte tanımlanan Atina'nın, doğudan gelen despotizme karşı askeri zaferinin kutlanması ve anılmasıyla (II) Marathon savaşçılarıyla eşleştirilen eski ahlaki değerlerin anılması.²⁹⁷ Bu bağlamda dramadaki referansları (I) uygar ve barbar ve (II) Yunan birliği ve bireysellik kutuplaşmaları eksenlerinde kimlik oluşum süreçlerinin parçası olmuştur.²⁹⁸ Paralel olarak Yunanlar vazo ve heykel sanatlarında Pers savaşlarını genellikle mitolojik alegorilerle yeniden yorumlamışlardır: Örneğin Parthenon'da bulunan amazon, dev ve kentaur kabartmalarının uygarlığın barbarlığa üstün gelişini göstermekle birlikte Yunanların Persleri yenmesinin de metaforik bir anlatımı olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁹

Öte taraftan savaşın sonra yeni demokratik düzenlemelerin yapıldığı, politik liderlik anlayışının değiştiği görülmektedir. Gerçekleşen savaş (ve gelecekteki savaş tehditleri) yetenekli komutanlara duyulan ihtiyacı göstermiş, dolayısıyla politik güç açısından strategosluğun önemi artarken arkhonluğun önemi azalmıştır ve 487 yılında

---

²⁹² Alan Lloyd, **Marathon: The Story of Civilizations on Collision Course** (London: Souvenir Press, 2004), 205.

²⁹³ Potts, **age**, 1.

²⁹⁴ Markantonatos, **age**, 70.

²⁹⁵ **Age**, 76.

²⁹⁶ Yunan-Pers Savaşlarının Atina'daki trajediye ve felsefeye etkisi çalışmanın dördüncü bölümünde bütünsel olarak değerlendirilecektir.

²⁹⁷ Efi Papadodima, "The Battle Of Marathon in Fifth-Century Drama", **Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement**, s. 124 (2013): 143.

²⁹⁸ **Age**, 143.

²⁹⁹ K. W. Arafat, "Marathon in Art", **Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement**, s. 124 (2013): 79.

arkhonların demosların adaylarından kurayla seçilmesi kararlaştırılmıştır.³⁰⁰ Arkhonluk düzenlemesiyle Atina'da demokrasisi bir adım daha güçlenmiştir.³⁰¹

3.2.1.2.2. Politik Düzlem: Marathon Gazilerinin Mücadelesi

Savaş sonrasında günün kahramanı Miltiades'ti: Şehrin dışında savaşmak Miltiades'in planıydı ve polemarchos Kallimakhos ovadaki karşılaşmada öldürülmüştü.³⁰² Bu durum Miltiades'i Atina politikasının başat aktörüne dönüştürmüştür, fakat Miltiades'in talihinin politik başarısızlığıyla tersine döndüğü görülmektedir.³⁰³ Miltiades, tüm Atina filosuyla, Persleri sadece bir gemiyle destekleyen Paros adasını cezalandırmak amacıyla kuşatmış ama kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³⁰⁴ Polise döndüğünde Atinalıları aldatmakla suçlanmıştır; suçlamayı yapan Kleisthenes'in yiğenin eşidir ve yaptığı muhtemelen Alkmaionidia ailesinin medcilikle (Pers destekçisi olmakla) suçlanmasının bir sonucudur.³⁰⁵ Mahkemede Miltiades kendisini savunamamıştır çünkü kuşatma sırasında kalçasından yaralanmış ve kötürüm olmuştur.³⁰⁶ Atinalılar Miltiades'i büyük bir para cezasına çarptırmış ama Miltiades ölünce bu borcu oğlu Kimon akrabalarının desteğiyle ödemiştir.³⁰⁷ Miltiades'in yargılanmasının ve ölümünün yarattığı güç boşluğu Marathon'un bir diğer gazisi olan Themistokles'in Atina politikasında güç kazanmasını mümkün kılmıştır.

Savaş sonrasında Atinalılar Kleisthenes'in kurumsallaştırdığı ostrakismosu polise ve demokrasiye bağlılığından şüphelendikleri kimselere karşı kullanmış ve Hippias'ın akrabası Hipparchos'u, Perikles'in babası Xanthippos'u ve Themistokles'in rakibi Aristides'i ostrakismos sonucu şehirden sürmüşlerdir.³⁰⁸ Alkmaionidia ailesinden sürgünlerin başlıca sebebi Marathon Savaşı'nın ardından Alkmaionidia ailesinden birilerinin Pers gemilerine kalkan kaldırarak işaret verdiği iddiasıdır. Herodotos, Alkmaionidia ailesinin tiranlardan nefret ettiklerini hatırlatarak bu iddiayı değersizleştirirken³⁰⁹ Peter Krentz de bu iddianın ailenin politik

---

³⁰⁰ Pomeroy, **age**, 163.

³⁰¹ John Francis Lazenby, **The Defence of Greece, 490–479 B.C** (Liverpool: Aris & Phillips, 1993), 82.

³⁰² Billows, **age**, 284.

³⁰³ Lloyd, **age**, 205.

³⁰⁴ Rhodes, 2019, 81.

³⁰⁵ Lazenby, **age**, 81.

³⁰⁶ Billows, **age**, 284.

³⁰⁷ **Age**, 285.

³⁰⁸ **Age**, 285-286.

³⁰⁹ Herodotos, **age**, 497-498.

düşmanlarının, belki Themistokles'in, bir icadı olabileceğini belirtmektedir³¹⁰ ama görünene göre Atinalılar iddialara inanmış ve Alkmaionidia ailesinden birilerini sürgüne göndermişlerdir.³¹¹ Themistokles'in önceki ostrakismoslardaki etkisi belli değilse bile 482'deki ostrakismosun konusu Themistokles ile Aristeides'in olası Pers saldırılarına nasıl karşı koyulabileceğiyle ilgili münakaşadır ve tartışmada Aristeides yenilmiş olduğundan dolayı Atina'yı terk etmiştir.³¹²

3.2.1.2.3. Askeri Sonuçlar: Deniz Gücüne Dönüşümün Başlaması

Miltiades'in Paros seferiyle amaçladığı Ege adalarını tekrardan Atina'nın kontrolü altına almaktı ama Paros'daki başarısızlık deniz gücündeki yetersizliği gösterdi ve Atina filosunun düşman deniz güçlerine karşı dostlarına himaye ve güvenlik sağlayamadığı sonucu açığa çıktı.³¹³ 483'te Atinalılar Laurion'da (veya Laurium) değerli bir gümüş madeni damarı buldular ve ilk yıl iki tondan fazla gümüş çıkartıldı.³¹⁴ Laurion'daki gümüş madeni Atina'ya beklemeyen büyük bir zenginlik sağlamış ama beraberinde bir tartışmayı da getirmiştir: Aristeides bunun vatandaşlara dağıtılmasından yanaydı³¹⁵ ama Themistokles Atinalıları gemi inşa programına ikna etmiş ve gümüşlerden elde edilen parayla 200 yeni *triērēs* (üç kürek sıralı kadirga) yaptırılmıştır.³¹⁶ Toplanan filo Atina'yı Yunan anakarasının en önemli deniz gücü pozisyonuna getirmiş³¹⁷ ve Xerxes dönemi Yunan direnişinin ve püskürtmesinin bel kemiğini teşkil etmiştir.³¹⁸ Öte taraftan Krentz, Herodotos'tan hareketle hoplit flanks düzeninin ilk defa Marathon'da Atinalılar tarafından kullanıldığını ileri sürmektedir.³¹⁹

3.2.2. İkinci Yunan-Pers Savaşı

Marathon'daki mağlubiyetin sonrasında Dareios, Yunanistan'a yapacağı yeni seferin hazırlıklarına başlamış ama Mısır'daki ayaklanma Dareios'un dikkatinin Yunanlardan stratejik ve ekonomik açıdan daha önemli olan Mısır'a dönmesine neden

---

³¹⁰ Peter Krentz, **The Battle of Marathon** (New Haven: Yale University Press, 2010), 161.

³¹¹ Samons II, **age**, 157.

³¹² Pomeroy, **age**, 164-165.

³¹³ Cassin-Scott, **age**, 9-10.

³¹⁴ Pomeroy, **age**, 165.

³¹⁵ **Age**.

³¹⁶ Cassin-Scott, **age**, 10.

³¹⁷ Lazenby, **age**, 83.

³¹⁸ Hassan, **age**, 13.

³¹⁹ Bkz. Peter Krentz, "Marathon and The Exclusive Hoplite Phalanx", **Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement**, s. 124 (2013): 35-44.

olmuştur.³²⁰ Dareios daha hazırlıklar devam ederken ölünce yerine oğlu Xerxes geçmiş ve babasından kendisine kalan ilk önemli görevi gerçekleştirmiştir.³²¹ 484'te Mısır'ı tekrardan Pers topraklarına dahil ettikten sonra, 481'de de Babil'deki isyanı bastırmıştır.³²² Dareios'dan Xerxes'e devredilen bir başka problem de Yunanistan'ın fethiydi. Xerxes, ikinci bir Mardonius veya ikinci bir Marathon vakası yaşanmaması için geniş çaplı hazırlıklar yapmış³²³ ve 481'in sonbaharında kışı geçirmek için Sardis'e ilerlemiştir.³²⁴

Xerxes'in şahsen askerlerin başında bulunması, ordunun ve donanmanın genişliği ile çeşitliliği Yunanistan saldırısının verdiği önemini göstermektedir.³²⁵ Pers ordusu ve donanması baharda Trakya'daki Doriscus'a geçmiş ve Therma'da tekrar buluşana dek batıya doğru ilerlemeye devam etmişti.³²⁶ Therma, Perslerin bu dönemde Yunanistan'daki tek ve son üssüydü.³²⁷ Dareios'un İskit seferi dolayısıyla kuzeydeki tehditlerden kurtulan Makedonyalılar Perslerle iyi ilişkiler içerisindeydiler ve Makedonya kralı I. Alexander, Xerxes'in topraklarında ikmal deposu kurmasını onaylayıp ordusuna destekte bulunmuştu.³²⁸ Bu durumda olası Pers saldırısından korkan Thessialılar, Korinthos kıstağındaki daimî konseyden destek talep etmişlerdir.³²⁹

Perslerin 484'ten itibaren limanlarındaki tersanelerinde çokça geminin inşasına başladıklarını, Hellespontos'ta birbirine bağlanan gemilerden köprü kurduklarını, Athos'da kanal açtıklarını ve Yunanların da önemli bir bölümünün elçilere toprak ve su sunarak Perslere boyun eğdiğini öğrenen Atina ve Peloponnesos Birliği'nden 31 Yunan devleti 481'de Korinthos'ta buluşarak Hellen Birliği'ni (*Hellenic League*) kurmuşlardı.³³⁰ Yunanistan'ın en geniş ve gelişmiş ordularına sahip olmaları sebebiyle Atina ve Sparta direnişin şampiyonlarıydı.³³¹ Bundan dolayı Sparta, birliğin deniz ve

---

³²⁰ Souza, *age*, 40.

³²¹ *Age*.

³²² *Age*.

³²³ Ehrenberg, *age*, 121.

³²⁴ Nic Fields, *Thermopylae 480 BC Last stand of the 300* (Oxford: Osprey Publishing, 2007), 55.

³²⁵ Souza, *age*, 40.

³²⁶ Ehrenberg, *age*, 122-123.

³²⁷ William Kelly Prentice, "Thermopylae and Artemisium", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, c. 51 (1920): 6.

³²⁸ Souza, *age*, 43.

³²⁹ *Age*, 48.

³³⁰ Pomeroy, *age*, 165.

³³¹ Hassan, *age*, 18.

kara kuvvetlerinden sorumlu liderliğe seçilmiştir.³³² Aiginia, Atina'yla anlaşmazlığını bir tarafa bırakarak Hellen Birliği'ne katılırken³³³ Sparta'nın rakibi Argos, Sparta'nın önder pozisyonundan dolayı birliğe dahil olmamıştır, Kartacalılara karşı harbe hazırlanan Syracuse tiranı Gelon da Birliğin destek çağrısını geri çevirmiştir.³³⁴ 480 yılının yaz aylarının başlarında Thessialılar Birlikten destek talep ettiğinde Birlik, Spartalı Euainetos'un komutasında 10.000 hopliti Makedonya'yla Thessalia arasındaki geçide, Tempe'ye göndermiş³³⁵ ama Makedonya'nın uyarısı ve Tempe'nin taktiksel olarak umutsuz olması dolayısıyla Birlik geri çekilmiştir.³³⁶

Sonuçta Thessalia savaşılmadan Perslere bırakılmış, Kuzey Yunanistan kaybedilmişti ama Yunan anakarasının orta kısmı hala kurtarılabilirdi.³³⁷ Bu noktada Birliğin ikiye bölündüğü ileri sürülmektedir: Peloponnesoslu devletler Korinthos Kıstağı'na gerilemeyi önermiş ama Atina ve Thebai gibi Peloponnesoslu olmayan devletler savaşmadan çekilmek istememişlerdir.³³⁸ Bununla birlikte kara ve deniz kuvvetlerinin birlikteliği Perslerin batıdaki seferlerinin başat stratejisiydi ve Yunanlar yeni stratejilerini bu bağlamda belirlemişlerdir.³³⁹ Bu alt başlığın devamında Pers Savaşları'nın son aşamasındaki beş büyük savaş, sonraki kısımda sonuçlarının değerlendirilebilmesi için detaylandırılacak ve böylece çalışmanın dördüncü bölümünde incelenecek düşüncelerin tarihsel ve yapısal zemini bütünlüklü bir şekilde aktarılmaya çalışılacaktır.

3.2.2.1. Artemisium & Thermopylae Savaşları

Birlik direniş için orduyu Thermopylae'ye, donanmayı Artemisium'a göndermiştir.³⁴⁰ Araştırmacılar Artemisium ve Thermopylae'in aynı günlerde gerçekleştiği görüşündedirler.³⁴¹ Bu bağlamda Artemisium ve Thermopylae aynı askeri operasyonun iki parçasıydı ve birbirlerine bağlıydılar, birindeki gelişme ötekine

---

³³² Souza, **age**, 48.

³³³ Ehrenberg, **age**, 121.

³³⁴ Souza, **age**, 48.

³³⁵ **Age**, 48-49.

³³⁶ Hassan, **age**, 18-19.

³³⁷ Ehrenberg, **age**, 122, 124.

³³⁸ Souza, **age**, 49.

³³⁹ J. B. Bury, "The Campaign of Artemisium and Thermopylae", **The Annual of the British School at Athens**, c. 2 (1895/1896): 84

³⁴⁰ Hassan, **age**, 19.

³⁴¹ Prentice, **age**, 7.

hızlıca taşınmaktaydı.³⁴² Diğer taraftan Atinalılar, önlem olarak kenti boşaltmayı kararlaştırmış ve Atinalılar gemilerle Troezen'e götürülmüştür.³⁴³

Spartalı Leonidas'ın liderliğindeki Termopylae savunması üç gün sürmüştür: Geçidin darlığı dolayısıyla Persler, geniş kalkanlarıyla ve uzun mızraklarıyla geçidin ağzını kapatmış hoplitleri geçemeyince Xerxes, ikinci gün akşama doğru Hydarnes'i ve komutasındaki Ölümsüzler isimli özel bir birliği dağın üzerindeki gizli yoldan, Yunanlara arkalarından saldıracak şekilde göndermiştir.³⁴⁴ Leonidas, bunun olabileceğini düşünerek önlem almış ama görevlendirilen askerler bölgelerini terk edince ve tuzağa düşülmüşlerdir.³⁴⁵ Persler üçüncü gün Yunanları yenip geçidi geçtiler.

Yunan gemilerinin yarısından fazlasını Atina'nın sağladığı Artemisium'da ise amiralliğe Spartalı Eurybiades görevlendirilmiştir.³⁴⁶ Persler gemilerinin dört yüzünün yolda fırtınadan dolayı harap olmasına rağmen Artemisium savaşı belirleyici olmamıştır.³⁴⁷ Bununla birlikte Pers gemilerinin sayısının önemli ölçüde düşürdüğü söylenebilir.³⁴⁸ Savaşın sonucunda Yunanistan'ın Peloponnesos'un yukarısında kalan kısmı Pers saldırılarına karşı savunmasız kalmış, Peloponnesos'a göçler başlamış ve Birlik güçleri Korinthos Kıstağı'nda, Leonidas'ın kardeşi Kleombrotos'un komutası altında toplanmıştır, deniz güçleriyle Salamis Adası'na dönmüştür.³⁴⁹

3.2.2.2. Salamis Deniz Savaşı

Spartalı Eurybiades'in liderliğindeki Yunan filosu Salamis'te demirlenmişken³⁵⁰ direnişçi komutanlar Korinthos Kıstağı'na çekilmeyi tartışmaktaydılar. Peloponnesosluların Korinthos'un dar kıstağının Persleri durdurabilecekleri yegâne yer olduğunu düşündüğü ve bu düşünceyle Sparta ve diğer Peloponnesosluların Korinthos Kıstağı'na duvar örmeye başladığı görülmektedir.³⁵¹ Sonuçsuz tartışmadan sonraki gün Pers gemileri Salamis'in doğusundaki Phaleron

---

³⁴² Bury, **age**, 84; Ehrenberg, **age**, 124.

³⁴³ Hassan, **age**, 22.

³⁴⁴ Souza, **age**, 54-55.

³⁴⁵ Ehrenberg, **age**, 127.

³⁴⁶ **Age**, 126.

³⁴⁷ Fields, **age**, 59.

³⁴⁸ Ehrenberg, **age**, 128

³⁴⁹ Fields, **age**, 90.

³⁵⁰ Hassan, **age**, 34.

³⁵¹ Souza, **age**, 60.

limanına ulaşmış³⁵² ve Termopylae Savaşı'ndan sonra Atina'ya gelen Pers ordusuysa şehrin boşaltılmış olduğunu görmüştür.³⁵³ Pers ordusunun yaktığı Atina'dan yükselen dumanın kimi komutanlara gemileriyle memleketlerine dönmeyi düşündürdüğü anlaşılmaktadır, bu durum Birlik düşüncesinin etkisini kaybettiğini ve bireysel güvenlik düşüncesinin güçlendiğini göstermektedir.³⁵⁴ Themistokles ve Atinalılar, Eurybiades'i Korinthos Kıstağı'na çekilme düşüncesinden döndürmeye çalışmış ama başarısız olmuşlardır. Öte taraftan Themistokles'in argümantasyonu Konseyi etkimiş ve karar değiştirilmiştir: (I) Perslerle Salamis'in dar sularında savaşmak karada savaşmaktan daha akıllıcaydı, aksi durumda Persler Peloponnesosluların evlerine yaklaşacak ve Aegina, Megara ve Salamis savaşmadan Perslere teslim edilecekti ve (II) Atina, 200 gemisiyle Birlik donanmasındaki en güçlü ve en geniş deniz gücüydü, gerekirse Birlikten çekilerek Atinalıları Güney İtalya'ya götürebilirdi.³⁵⁵ Themistokles'in bu tehdidi Eurybiades'in düşüncesi değiştirmiş ve donanma savaş düzenine sokulmuştur.³⁵⁶

Ertesi sabah, Pers ve Yunan donanmaları birbirlerinin pozisyonlarını biliyor ama aralarındaki mesafe dolayısıyla manevralarını tespit edemiyordu, akşamüstü Persler 200 gemiyi Korinthos'a giden yolu kesmek amacıyla Salamis'in batısına gönderdiler, deniz savaşında destek sağlaması için bir birlik de Psyttaleia adasını işgal etti.³⁵⁷ Perslerin planı dar geçitleri kapatarak Yunanların kaçışını engellemek ve geniş sularda savaşmaktı³⁵⁸ ama Eurybiades, Persleri sayısal üstünlüklerini kullanamayacakları dar boğazda karşıladı.³⁵⁹ Yunanlar düşman gemilerinin düzeni bozulana dek yaklaşmalarını beklemiş ve düşmanın düzeni bozulup kargaşa çıktığında Pers donanmasını bozguna uğratmışlardır, günün sonunda Persler 200 gemi kayıpla

---

³⁵² **Age**.

³⁵³ W. F. J. Knight, "The Defence of the Acropolis and the Panic before Salamis", **The Journal of Hellenic Studies**, c. 51, s. 2 (1931): 174.

³⁵⁴ Hassan, **age**, 34.

³⁵⁵ **Age**, 34-35.

³⁵⁶ Salamis Savaşı'ndaki Yunan deniz güçlerinin 380 gemi ve 80.000 mürettebat, kıyıları koruyan 5000-6000 hoplit ile gemilerde görevlendirilmiş hafif piyadeler ve okçulardan oluştuğu kaydedilmiştir. Bkz. William Shepherd, **Salamis 480 BC The Naval Campaign that Saved Greece**, (Oxford: Osprey Publishing, 2010): 63.

³⁵⁷ Souza, **age**, 61.

³⁵⁸ **Age**, 62.

³⁵⁹ **Age**, 63; N. G. L. Hammond, "The Battle of Salamis", **The Journal of Hellenic Studies**, c. 76 (1956): 41.

Phaleron limanına dönerken Yunanlar yalnızca 40 gemi kaybetmiş³⁶⁰ ve Salamis'te limana dönerek savaşının devamı için hazırlıklara başlamışlardır.³⁶¹ Kaptanların katıldığı tartışmalardan sonra Xerxes geri çekilmeye karar vermiş ve gecenin karanlığını kullanarak donanma Phaleron limanından ayrılmıştır.³⁶² Başında Mardonius'un bulunduğu ordunun bir bölümüyse kışı Yunanistan'da geçirmiştir.³⁶³ Savaştan sonra şehirlerine geri dönen Atinalılar açısından savaş, Atina'nın yalnızca Yunanistan'ın en önemli deniz gücü göstermemiş, bununla beraber deniz gücü demokrasisinin gelişimini de pekiştirmiştir.³⁶⁴

3.2.2.3. Plataiai & Mykale Savaşları

Baharın gelmesiyle birlikte Pers donanması Samos'ta toplanmış,³⁶⁵ Yunanlar strateji ve siyasette önemli dönüşümler yaşamıştır: Birliğin gündeminde (I) tamamlanmakta olan Korinthos Kıstağı'ndaki tahkimatın ötesine geçip kuzeydeki bölgeleri kurtarmak ve (II) deniz gücüyle denizlerdeki imkanlardan nasıl faydalanabileceği tartışılmaktaydı.³⁶⁶ Birlik donanmasının başına Sparta kralı Leotychidas geçirilmişti ve bu değişim muhtemelen saldıran bir deniz siyasetini imlemekti.³⁶⁷ Atina'daysa Themistokles'in yerine Xanthippos ve Aristeides strategos seçilmişler ve Atinalıların önceliği Atina olmuştu, dolayısıyla müttefikler bütün deniz güçleriyle seferlere katılmak istemiyorlardı.³⁶⁸

Lojistik sebeplerle kışı geçirmek için Thessalia ve Makedonya'ya çekilen ve muhtemelen Birlikteki yükselen tansiyonun farkında olan Mardonios'un Birliği propagandayla bölmeyi planladığı görülmektedir: Bu bağlamda 479'da Makedonya kralı Alexander'ı Atinalılara göndererek barış teklif etmiş ama Atinalılar teklifi reddetmiştir.³⁶⁹ Teklifi reddedilen Mardonios Haziran'da Atina'yı yeniden işgal etti

---

³⁶⁰ Souza, **age**, 64. Shepherd Perslerin, Medlerin ve Sakaların iyi yüzme bilmiyor oluşunun bu kayıp sayısı ile ilişkilendirmekte ve Mısır gemilerindeki mürettebatın demoralize ve yorulmuş olması sebebiyle kaçtığını söylemektedir. **Age**, 88.

³⁶¹ William W. Goodwin, "The Battle of Salamis", **Harvard Studies in Classical Philology**, c. 17 (1906): 101.

³⁶² Shepherd, **age**, 88.

³⁶³ Michael H. Jameson, "How Themistocles Planned the Battle of Salamis", **Scientific American**, c. 204, s. 3 (1961): 111-113.

³⁶⁴ Hassan, **age**, 42; Jameson, **age**, 120.

³⁶⁵ Hassan, **age**, 43.

³⁶⁶ **Age**.

³⁶⁷ **Age**.

³⁶⁸ Souza, **age**, 68; Mansel, **age**, 289; Hassan, **age**, 44.

³⁶⁹ Souza, **age**, 68; Hassan, **age**, 44; Mansel, **age**, 289.

ama Atinalılar yine şehri boşaltarak Salamis'e sığındılar.³⁷⁰ Mardonios'in Sparta'yı Korinthos'tan çıkarmak için bir denge unsuru olarak Atinalılara olan teklifini tekrarladığı ve sonuçta Spartalıların 5.000 hoplit ve 35.000 helottan oluşan bir orduyu Atinalıların yardımına gönderdiği görülmektedir.³⁷¹ Argoslular bunu Mardonios'a bildirince Mardonios, Attika'dan çıkarak atlıların rahatça savaşılabileceği Boiotia'nın düzlüklerine gerilemiştir.³⁷²

Yolda Atinalılar ve diğer müttefiklerle birleşen Sparta ordunun başındaki Pausanias orduyu Boiotia'ya getirmiş ve Perslerin ordusunun karşısındaki Kithairon dağında kamp konuşlanmıştır.³⁷³ Herodotos birliğin 38.700 hoplitin dışında on binlerce hafif piyade ve helottan oluştuğunu belirtmektedir.³⁷⁴ Dolayısıyla birlik, Yunanların bugüne dek oluşturduğu en geniş orduydü.³⁷⁵ Mardonios komutasındaysa hemen hemen 65.000 kişilik bir ordu bulunmaktaydı.³⁷⁶ Wallace, Plataiai'da Yunanların Persleri yenmesinin bilinçli bir stratejinin sonucu değil, daha çok "şansın, tanrıların, arazi şartlarının, askerlerin cesaretinin, Pausanias'in stratejisinin veya bunların hepsinin bir kombinasyonundan" kaynaklandığını ve Herodotos'un yorumuna göre Plataiai'nın Yunanların en görkemli zaferi olduğunu yazmaktadır.³⁷⁷

Savaşın sonra Yunanlılar Perslere yardımlarından dolayı Thebai şehrini kuşatmış ve şehir teslim olunca Pausanias tutsakları Korinthos'ta infaz etmiştir.³⁷⁸ Plataiai'da Pers ordusu dağıtılmış, donanmanın kaderiyse Mykale'de belirlenmiştir. Delos'ta demirli 120 gemilik Yunan donanması, Plataiai'yla yakın günlerde Samos'a doğru sefere başlamış ama Persleri adada bulamayınca Ege'nin doğu kıyılarına doğru ilerlemiştir.³⁷⁹ Gemilerini karaya demirleyen Leotychidas mürettebatıyla Mykale'de Perslerle savaşmış galip gelince bundan cesaret bulan İonialılar da isyan başlatıp bağımsızlıklarını duyurmuşlardır.³⁸⁰

---

³⁷⁰ Hassan, *age*, 45-46.

³⁷¹ **Age**.

³⁷² **Age**, 46-47.

³⁷³ Souza, *age*, 68; Mansel, *age*, 290.

³⁷⁴ Souza, *age*, 68.

³⁷⁵ Hassan, *age*, 48.

³⁷⁶ **Age**.

³⁷⁷ Paul W. Wallace, "The Final Battle at Plataia", *Studies in Attic Epigraphy, History and Topography Hesperia Supplements*, c. 19 (1982): 192.

³⁷⁸ Souza, *age*, 70.

³⁷⁹ Mansel, *age*, 292-293; Hassan, *age*, 55.

³⁸⁰ Mansel, *age*, 293.

Çalışmanın sonraki kısmında savaşların Atina'ya tarihsel etkileri bütünlüklü bir şekilde değerlendirilip savaşların Atina'nın mevcut yapısıyla çakışmasından doğan dönüşüm betimlenecek, bu bağlamda çalışmanın dördüncü bölümünde odaklanılacak düşüncelerin doğduğu zeminin maddi analizi gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

3.3. Yeni Atina ve Deniz Gücü Demokrasisi

Savaştan sonra Yunan dünyasının durulmamış, aksine Atina-Sparta rekabetinin bölgesel bir hegemonya savaşına dönüşmüştür. Bu bağlamda savaştan sonraki önemli olaylar şöyle özetlenebilir: (I) 478'de Sparta kralı Leotychidas, Perslere olan desteklerinden dolayı cezalandırmak için kara kuvvetleriyle Thessalia'ya gitmiş ama rüşvet alarak dönmüş ve Pausanias, deniz güçleriyle Byzantium ve Kıbrıs'a gitmiştir; bütün bunlar müttefikleri ve tabii Atina'yı kızdırınca Delos Birliği kurulmuş, Sparta da buna karşı çıkmamıştır.³⁸¹ (II) 465/464-456/455 yıllarındaki Messinia ayaklanması sırasında Sparta, Atina'dan destek almış ama Delos Birliğinin komutanı Atinalı Kimon'un yokluğunda Atina'da yönetime demokrat politikacılar gelince Spartalılar Atinalıları Messinia'dan geri göndermiş ve başa geçen Perikles, Sparta'nın rakibi Argos ve Thessalia'ya ittifak kurmuştur.³⁸² (III) 450'li yıllarda Atina, Perslerle olan savaşını sürdürürken Yunanistan'da da gücünü ve egemenliğini genişletmeye çalışmış³⁸³ ama Sparta'nın Attika'yı işgaliyle genişlemesi durmuştur.³⁸⁴ (IV) 451'de, 461 yılında yapılan ostrakismosla sürgüne gönderilen Kimon geri dönmüş ve onun arabuluculuğuyla Sparta'yla Beş Yıllık Barış yapılmıştır.³⁸⁵ (V) 449'te Atina'yla Persler arasındaki savaşı sonlandıran Kallias Barış'ı yapılmıştır. 449'dan itibaren Perikles'in önderliğindeki Atina dış tehditler olmaksızın büyümesini pekiştirmiş ve Peloponnesos Savaşı'yla sonuçlanan Sparta'yla arasındaki rekabeti artırmıştır.³⁸⁶

---

³⁸¹ Peter J. Rhodes, "The Impact of the Persian Wars on Classical Greece", **Cultural Responses to the Persian Wars Antiquity to the Third Millennium**, ed. Emma Brigdes, Edith Hall, P. J. Rhodes (New York: Oxford University Press, 2007): 34.

³⁸² **Age**, 92.

³⁸³ **Age**, 92-93. Delos Birliğinin deniz güçleri ilk olarak Kıbrıs'a ve ardından da Mısır ve Fenike'ye gönderilmiş ama 454'teki Mısır seferi, Perslerden rüşvet alan Sparta'nın Attika'yı işgal etmesi sebebiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. **Age**, 36.

³⁸⁴ **Age**, 92-93.

³⁸⁵ Donald Kagan, **The Outbreak of the Peloponnesian War** (New York: Cornell University Press, 1969), 110.

³⁸⁶ V. L. Konstantinopoulos, "The Persian Wars and Political Conflicts in Athens", **Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement**, s. 124 (2013): 63.

Bu başlığın devamında savaştan sonraki dönemde Atina'nın politik yapısı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda başlık *kara güçleri demokrasisinin* ve *deniz güçleri demokrasisinin* incelendiği iki alt başlığa ayrılmış ve (I) polisin gücünün dayandığı askeri unsur, (II) ekonomik koşullar ve (III) demokrasinin kapsayıcılık düzeyi kriterlerinde iki demokratik dönem incelenmiştir. Bu durumda çalışmadaki karşılaştırmanın referans noktası olan kara güçleri demokrasisinin askeri kriterde kara gücüne (hoplitlere) ve ekonomik kriterde yerel tarımsal üretimle kısıtlı ticarete dayandığı, demokrasisinin de dışlayıcı olduğu görülürken deniz güçleri demokrasisinin askeri kriterde deniz gücüne (Delos Birliği) ve ekonomik kriterde dış ticaretle denizcilik sebebiyle gelişen sanayiye dayandığı, demokrasisinin kapsayıcılık düzeyinin genişlemiş olduğu görülmüştür. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise deniz güçleri demokrasisi döneminin politik perspektifinin sanat ve felsefedeki yansımasıyla devam edilecektir.

3.3.1. Kara Güçlerinin Demokrasisi

Thukydides'in, *Peloponnesos Savaşları*'nın birinci bölümünde Atina'yla Peloponnesoslu devletlerin arasındaki savaşın sebeplerini incelemeye başlamadan önce Peloponnesos Savaşı'nın (431-404) *tarihteki en büyük savaş* olduğunu ama *önceki savaşların en önemlisinin* Pers Savaşları olduğu notunu düşüğü³⁸⁷ ve odaklandığı ilk konunun deniz gücünün gelişimi olduğu görülmektedir.³⁸⁸ Thukydides'in aktardığına göre Atinalılar Themistokles'in gayretleriyle büyük bir donanma inşa ederek Lakedaimonluların (Spartalıların) karadaki üstünlüğüne karşın Yunanistan'ın en gelişmiş deniz gücü olmuş ve müttefiklerinden haraç toplayarak gücünü pekiştirmiştir.³⁸⁹ Aristoteles de Atina demokrasinin Salamis'teki savaşın kazanılması sağlayan kürekçiler sayesinde güçlendiğini ve deniz gücünün Atina'nın savaş sonrası hegemonyasının kaynağı olduğundan belirtmektedir.³⁹⁰

Bununla birlikte *Politika*'sında Yunan polislerinin gelişiminin basitleştirilmiş bir şablonunun sunan Aristoteles, ilk krallıkları takiben anayasaların atlı sınıfından aristokratlar tarafından oluşturulduğunu çünkü savaş alanlarının onların denetiminde

---

³⁸⁷ Thukydides, **Peloponnesos Savaşları**, çev. Furkan Akderin, 3. bs. (İstanbul: Belge Yayınları, 2019), 16-17.

³⁸⁸ Bkz. **Age**, I.-XXIV. paragraflar arası.

³⁸⁹ **Age**, 14-15

³⁹⁰ Gregory F. Viggiano, "The Hoplite Revolution and the Rise of the Polis", **Men of Bronze Hoplite Warfare in Ancient Greece**, ed. Donald Kagan, Gregory F. Viggiano (Princeton: Princeton University Press, 2013): 113.

olduğunu, ardından ağır piyadelerin uygun formasyonu uygulayıp aristokratların politik tekelinden kurtulduklarını ve Yunanlıların bu yönetimlere hoplite-tarzi demokrasi (*hoplite constitution democracy*) dediğini belirtmektedir.³⁹¹ Hanson ve Vasillopulos demokrasinin bu dönemini “hoplite demokrasisi” olarak kavramsallaştırırken³⁹² Pritchard, Atina tarihine atıfla “hoplite cumhuriyeti” kavramının kullanılmasını önermekte ve önerisini aşağıdaki alıntıda şöyle temellendirmektedir:

“Kleisthenes’ten 462/1’e kadar ve Ephialthes reformlarından Peloponnesos Savaşları’nın sonuna kadar olan dönemleri sırasıyla “hoplite cumhuriyeti” ve “thetik demokrasi” olarak adlandırılabilir. Bu adlandırmaların değerinin, bahsedilen bu değişik dönemlerin yapısının yönelim ve doğasında köylü-hoplitelerin ve sonrasında şehirli theteslerin etkisinin altını çizmek olduğuna inanıyorum.”³⁹³

Kleisthenes reformlarıyla Atina’nın demokratik kurumlarını güçlendirmeye çalışmış ama güce dönüştürülebilir maddi imkanları sahip olmayan theteslerin politik durumunda değişiklik olmamıştı, dolayısıyla politik güç hala hoplitelerdeydi. Tarım arazilerini korumak ihtiyacı ve isteği hoplitelerin politik süreçlerden dışlanmamak için gösterdikleri mücadelenin motivasyondu.³⁹⁴ Aristokratların politik tekelini kırmış çiftçi-savaşçılar olarak hopliteler ellerindeki gücü aristokratlardan ölç alabilmek için kullanırken³⁹⁵ Atina’nın en alt tabakası olan thetesleri de politika düzleminin dışında bırakmışlardır. Polisin silahlı halktan türetildiği ve vatandaşların devleti olduğu, politikanın da polisten türetildiği düşünülürse savaş teçhizatlarının devlet tarafından dağıtılmadığı bir dönemde theteslerin politikanın dışında bırakılması gayet anlaşılır görünmektedir çünkü doğası gereği polisin korunması halkının görevidir ve yalnızca görevi yerine getirebilenler tam-vatandaşlık statüsüne sahiptir. Dolayısıyla theteslerin politikanın dışında bırakılmasının kara güçleri demokrasinin sebebi değil sonucu olduğu ve kara güçleri demokrasisini dayanağının hoplitelik ve onun politik, ekonomik ve toplumsal kurumları olduğu görülmektedir. Bu bağlamda devam eden paragraflarda hoplitelik ve kurumları detaylandırılıp kara güçleri demokrasinin dinamikleri açıklanmaya çalışılacaktır.

---

³⁹¹ Age, 112-113.

³⁹² Victor D. Hanson, “Hoplites into democrats: The changing ideology of Athenian infantry”, **Demokratia: A Conversation on Democracies, Ancient and Modern**, ed. Josiah Ober, Charles Hedrick (Princeton: Princeton University Press, 1996): 289-312; Christopher Vasillopulos, “The Nature of Athenian Hoplite Democracy”, **Armed Forces & Society**, c. 22, s. 1 (1995): 51.

³⁹³ David M. Pritchard, “From Hoplite Republic to Thetic Democracy: The Social Context of the Reforms of Ephialtes”, **Ancient History: Resources For Teachers**, c. 34, s. 2 (1994): 112.

³⁹⁴ Viggiano, age, 120.

³⁹⁵ John Salmon, “Political Hoplitess?”, **The Journal of Hellenic Studies**, c. 97 (1977): 94.

8. yüzyıl Yunanistan'ında nüfusun dramatik artışı dar tarımsal alanlara sahip insanların bu topraklardan daha yoğun bir biçimde yararlanmalarını gerektirince değersiz arazilerin tarıma açılması ve çiftliklerin kurulması gibi yeni tarımsal yöntemler kullanılmaya başlanmış, dolayısıyla orta katman çiftçilik kurumsallaşmıştır, bununla birlikte bu çiftçilerin savaş gücü tarımsal hayatın eşitlikçiliğiyle birleşerek genişletilmiş oligarşi ve demokrasi taleplerine dönüşmüştür.³⁹⁶ Aristokratlara karşı ayaklanan ve taleplerini dile getirebilen çiftçilerin savaş gücü muharebelerde kullandıkları harp formasyonundan kaynaklanmaktaydı, *phalanx* olarak isimlendirilen formasyon yatay ve dikey olarak sıkıca sıralanmış savaşçılardan oluşmaktaydı.³⁹⁷ Hoplite teçhizatlarını (*hoplite panoply*) kendileri karşılayabilen çiftçi-savaşçıların *phalanx* formasyonunu mükemmeleştirmiş³⁹⁸ ve çiftçi-savaşçıların aristokratlarla mücadelesi arkaik dönemi tanımlayan çatışmaları doğurmuştur.³⁹⁹ Politikadan dışlanmış olmasına rağmen askeri ve ekonomik olarak güçlenen grupların şikayetleri Solon'un düzenlemelerini desteklemeleriyle sonuçlanmıştır.⁴⁰⁰

5. yüzyıl Atina'sında Solon'un dört tabakasından yalnızca thetesler hoplitelik ve arkhonluk yapamıyordu, politik hakları mahkeme ve meclise konuşmaksızın katılabilmekle kısıtlıydı.⁴⁰¹ Önceki kısımlarda belirtildiği gibi theteslerin bu durumu Solon'un dört tabakayı aslında vergi gruplarına göre yapılandırılmasıyla, diğer bir deyişle ekonomik kategoriler oluşturmasıyla ilişkiliydi ve thetesler hoplite teçhizatlarını edinemeyen, dolayısıyla savaşa katılamayan kesimdi.⁴⁰² Öte taraftan demokrasinin bu döneminde hoplitelerin politikadaki hegemonyasının da doğrudan değil dolaylı olduğu görülmektedir: Kleisthenes'in reformlarıyla demoslar yeniden düzenlenerek taşradaki çiftçiler de demoslara dahil edilmiştir ama yerleşim yerlerinin polis politik merkezlerinden uzaklığı ve tarım arazilerinin ufaklığı dolayısıyla yeterli boş vakti olmayan taşralı çiftçiler meclis toplantılarına minimum düzeyde katılmayı

---

³⁹⁶ Viggiano, *age*, 122.

³⁹⁷ Fernando Echeverría, "Hoplite and Phalanx in Archaic and Classical Greece: A Reassessment", *Classical Philology*, c. 107, s. 4 (2012): 292.

³⁹⁸ Viggiano, *age*, 120.

³⁹⁹ *Age*, 124.

⁴⁰⁰ Salmon, *age*, 95. Bu bağlamda Viggiano, Solon'un orta tabakanın hükümete katılımını mümkün kılan Dört Yüzler Meclisi'ni aristokratik konseye bir karşı ağırlık olarak kurmuş olduğu yorumunu yapmaktadır. Viggiano, *age*, 125-126.

⁴⁰¹ Ronald T. Ridley, "The Hoplite As Citizen: Athenian Military Institutions In Their Social Context", *L'Antiquité Classique*, c. 48, s. 2 (1979): 519.

⁴⁰² Pritchard, 1994, 118.

tercih etmişlerdir.⁴⁰³ Ayrıca kırsal alanlardaki ekonomik mekanizma genellikle kendi kendini döndürebildiğinden taşradaki çiftçilerin polislerin meydan ve pazar yerlerine gitmesi gerekmiyordu, bu durumda da kırsal hopliteler politik süreçlere düzenli olarak katılmak gereği duymuyor ve görevi şehrin ileri gelenlerine devrediyorlardı.⁴⁰⁴

Ridley de 5. ve 4. yüzyıllar Atina'sının hoplitelerinin aynı anda timokrasinin ve radikal eşitlikçi demokrasinin etkisinde olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁵ Ridley çalışmasında cevaplamaya çalıştığı *hoplite harplerinin hangi yönleri Atina toplumunun ürünüdür*, sorusunda 5. yüzyıl Atina'sının üç niteliğinden bahsetmektedir. İlk nitelik, önceki paragraflarda bahsedilen asker-sivil ayrımının olmaması ve hoplite olabilmenin ekonomik koşuludur:⁴⁰⁶ buna göre bir Atina yurttaşının hoplitelere katılabilmesinin koşulu metal zırhını, miğferini, yaklaşık üç ayak çapında kalkanını, yedi-sekiz ayak uzunluğundaki mızrağını ve kılıcını kendisi temin edebilmesidir.⁴⁰⁷ Ridley'in çıkardığı ikinci ve üçüncü niteliklerse aslında birinci niteliğin mantıksal devamlarıdır: hoplite ordusu profesyonel bir ordu değildir ve timokratik temellidir.⁴⁰⁸ Bu düzenin yasalara yansımaysa savaştan veya savaş çağrısından kaçan yurttaşların zenginliklerine el konulmaksızın yurttaşlık haklarını kaybetmeleri⁴⁰⁹ ve strategosların seçimle başa geçip görevlerinin bitiminde uygulamalarından dolayı yargılanmalarıdır.⁴¹⁰

Bununla birlikte kırsal-tarımsal kökenlerinin hoplitelerin savaşlarının büyüklük ve sürelerini de belirlediği görülmektedir. Pritchard, Kleisthenes reformlarına kadar küçük ölçekli (birkaç gün veya birkaç hafta süren) savaşların hâkim harp tarzı olduğunu ama reformlarla bu durumun değiştiğini belirtmektedir.⁴¹¹ Pers Savaşları bağlamında eşgüdümlü olarak gelişen devlet faaliyetleriyse bu durumu tamamen değiştirmiş, Pers Savaşları ve Delos Birliği'yle hoplite hegemonyasındaki bu kara güçleri demokrasisi, deniz güçlerine dayanan bir demokrasiye dönüşmüştür.

---

⁴⁰³ Age, 119-120.

⁴⁰⁴ Age, 120-121.

⁴⁰⁵ Ridley, age, 509.

⁴⁰⁶ Age, 510.

⁴⁰⁷ Age, 520.

⁴⁰⁸ Age, 514, 519.

⁴⁰⁹ Age, 511.

⁴¹⁰ Age, 513.

⁴¹¹ David M. Pritchard, "Democracy and War in Ancient Athens and Today", **Greece and Rome**, c. 62, s. 2 (2015): 143.

“Atina’nın tüm erkek yurttaşlarını yükselen bir deniz demokrasisine dahil etme becerisi ona baskın askeri güç ve büyük zaferler kazandırdı. Bunlarla birlikte zenginlik, itibar, büyük bir imparatorluk ve nihayet hoplite demokrasisini alt edecek dertler geldi.”⁴¹²

Aşağıda Atina’nın yeni demokrasisinin yapısı deniz gücünün, dış ticaretin ve buna bağlı gelişen üretimin gelişimi ve demokrasinin kapsayıcılık düzeyindeki artış üzerinden aktarılacaktır.

3.3.2. Deniz Güçlerinin Demokrasisi

Önceki kısımlarda bahsedildiği gibi borç köleliği kaldıran Solon’un yurttaşlık yapısında toprağı veya yeterli toprağı olmadığından dolayı başkaları için çalışan thetes tabakası hiyerarşik olarak hala toplumun en alt tabakasıydı. Peisistratos dönemindeyse köylü theteslere krediler verilerek durumlarının iyileştirilmiş ama Pers Savaşları’nın sonucunda Pire’deki ve şehirdeki bağımsız işlerin artışına dek theteslerin koşullarında tam yurttaşlık haklarını kazanabilecekleri kadar değişiklik gerçekleşmemiştir.⁴¹³ Peisistratos popülizmi thetes tabakasına kimi ekonomik destekler sunmuşsa da theteslerin politik haklarını kazanmalarını sağlayacak değişimlerin başlangıcı Birinci Pers Savaşı’ndan sonra, Themistokles döneminde olmuştur. 5. yüzyılın başlarında Atina içe dönük bir şehir devletiydi, nüfusun önemli bir bölümü tarımla ilgileniyordu ve ticaret küçük çaplıydı, ticaret ve (muhtemelen) savaş gemilerine sahipti ama bunlar bir ticaret veya deniz gücü teşkil edebilecek sayıda değillerdi,⁴¹⁴ ve polisin gelirleri de böyle bir deniz gücünü yaratmaya yetmiyordu.⁴¹⁵ 483’te keşfedilen ve işletmeye başlatılan gümüş madeniyse bu durumu değiştirmiş ve buradan elde edilen gelirle başta 100 gemi ve ardından 482-480 yılları arasında 100 gemi daha yaptırılmıştır.⁴¹⁶ Atina’nın 200 triērēsdan oluşan deniz gücü 480’deki Salamis Savaşı’nda da Yunan deniz gücünün en önemli parçası olmuştur.

Bununla birlikte Themistokles’in denizcilik politikaları Aristeides’in başında bulunduğu aristokratlar tarafından sertçe eleştirilmiştir çünkü gemilerde çalışacak kürekçi ihtiyacı thetes tabakasının kürekçi olarak savaflara katılmasını gerektiriyordu ve bu durum polisin tanımı gereğince theteslerde politik talepler doğuracaktı ama Themistokles demokratların desteği ve Persler’den ve Aegina’dan gelebilecek

---

⁴¹² Vasillopulos, *age*, 59-60.

⁴¹³ Pritchard, 1994, 117.

⁴¹⁴ Nicholas C. Kyriazis, Michel S. Zouboulakis, “Democracy, Sea Power and Institutional Change: An Economic Analysis of the Athenian Naval Law”, *European Journal of Law and Economics*, c. 17 (2004): 119.

⁴¹⁵ *Age*, 119.

⁴¹⁶ *Age*, 120.

tehditlerden bahsedip yurtseverlik duygularını uyandırdığı söyleviyle politikalarını meclisten geçirmiş, Aristeides de sürgüne gönderilmiştir.⁴¹⁷ Kyriazis ve Zouboulakis, Themistokles'in politikalarının beş ekonomik sonuç yarattığını yazmaktadır: (I) Araştırmacıların tahminlerine göre yetişkin-erkek Atinalı nüfusunun yarısı gemi inşa programlarında istihdam edilmişti ve bunların önemli bölümü thetes tabakasındandı. (II) Bu düzenli istihdam imkânı theteslerin gelirlerini ve (III) politik görünürlüklerini artırmıştı. Öte taraftan gemi inşa programlarının ihtiyaçları doğrultusunda (IV) metalürji sektörü gelişmeye başlamıştı ve (V) yerli ve yabancı sermaye sahipleri organizasyon ve girişim becerilerini genişletmeye çalışırken işçiler de demircilik, marangozluk mesleklerinde derinleşmiş ve yeni beceriler (yelken, halat yapımı vs.) edinmişlerdi. Bu bağlamda Themistokles'in politikalarıyla Atina'daki sınıfsal eşitsizlik düzeyi düşerken poliste dönemin en otantik demokrasisi oluşmaya başlamıştır.⁴¹⁸

Yaklaşık yirmi yıl sonra Ephialtes reformlarıyla demosun politik gücü ve politik katılım düzeyi daha da yükselmiş, boulenin ve heliaianın yargısal yetkileri demos lehine geliştirilmiştir.⁴¹⁹ Ephialtes'ten Perikles'e dek aristokratik areopagusun güçleri zaman zaman budanarak demokratik kurumlara aktarılmıştır.⁴²⁰ Atinalıların Devleti'nde bu dönem aşağıdaki şekilde anlatılmıştır (XXV.-XXVII. paragraflar arası):

“... Gücü zaman zaman zayıflamakla birlikte, Areios Pagos Meclisi'in ikidarı on yedi yıldan fazla sürdü. ... Ephialthes, Areios Pagos Meclisine savaş açtı. İlk olarak, icraatlarından dolayı meclis üyelerinin çoğuna karşı dava açarak onları görevlerinden uzaklaştırdı. Daha sonra da ... zamanla ele geçirerek rejimin koruyucusu haline gelmesini sağlayan diğer yetkilerini kaldırdı. Bunların bir kısmını Beş Yüzler Meclisine bir kısmını da halka ve mahkemelere verdi. ...

... Areios Pagos Meclisinin devlet yönetimi üzerindeki denetimi bu şekilde kaldırıldı. ...

Bundan sonra halk kitlelerinin başına Perikles geçti. ... Rejim daha da demokratikleşti. Perikles, Areios Pagos Meclisinin yetkilerinden bazılarını kısı ve Atina'yı bir deniz gücü olma hedefine yöneltti. Bu şekilde, halk kitlelerinin güvenleri arttığı gibi, bazı yeni yetkileri de devralmış oldular.”⁴²¹

Perikles'le beraber klasik niteliklerini kazanan dönemin Atina demokrasisinin yapısı şöyle özetlenebilir: Meclis en üst merciiydi ve demoslara kayıtlı bütün yurttaşlardan oluşmaktaydı, dolayısıyla katılımın ekonomik kriteri bulunmuyordu. Yurttaşların tamamı mecliste yasa teklif edebiliyorlardı. Yasama organı meclisti ve

⁴¹⁷ Age.

⁴¹⁸ Age, 121-122 arasından özetlenmiştir.

⁴¹⁹ Pritchard, 1994, 111-112.

⁴²⁰ Konstantinopoulos, age, 68.

⁴²¹ Aristoteles, 2018, 29-31.

yürütme ve yargı çeşitli dolaylarından geçerek ona bağlanıyordu. Areopagos ise sadece cinayetlerle ilgileniyordu. On demostan kurayla belirlenen elliler kişiden oluşturulan Beşyüzler Meclisi, Meclis'in olağan ve acil işlerini devam ettirmekle görevlendirilmişti. Görevlendirmeleri biten yüksek yargıçlar meclis tarafından denetimden geçiyor ve bu işlem bitmeden Atina'dan ayrılamıyorlardı. Strategoslarsa seçimle göreve getiriliyordu ve liyakat esasında göreve getirilen strategosların diğer kamu görevlileriyle karşılaştırıldığında profesyonel olduğu görülmektedir. Dolayısıyla dönemin Atina'sının "amatör" demokrasisi politikaya doğrudan ve bireysel katılım üzerinden kurulmuş ve bu polis tanımıyla türetilmiştir.⁴²² Öte taraftan dönemin "amatör" demokrasinin Delos Birliğinin liderliğinden elde edilen imparatorlukla geliştiği görülmektedir. Bu bağlamda Delos Birliğinin oluşumunu ve icraatlarını incelemek Atina'nın deniz gücü demokrasisini açıklarken eksik kalan himaye ve kaynak çekme fonksiyonlarını tamamlayacaktır.

Delos Birliğinin doğuşu, savaştan sonra Yunan ittifakının Yunanistan'ın kuzeyindeki ve Ege'nin doğusundaki Pers güçleriyle savaşmak için bir deniz ittifakına dönüştürüldüğü 478 yılına tarihlendirilirse⁴²³ de Delos Birliğinin dinamikleri savaş süreci sırasında biçimlenmiştir. Xerxes seferi sırasında (480-479) Sparta, direnişinin önderliğini üstlenmiş ve önderliğini 478'e değin sürdürmüştür ama Spartalıların müttefikler tarafından kibirli ve küstah olarak görülmesi ve Yunanistan'ın en gelişmiş deniz gücü olmakla birlikte Küçük Asya'daki Yunanlarla da daha ileri ilişkilere sahip olması sebepleriyle 477 dolaylarında Atina direnişin önderliğine gelmiştir.⁴²⁴ Birlik öncesinde gönüllülüğe dayanmaktayken (üyeler Atina liderliğindeki seferlere asker ve gemi desteğinde bulunuyor, ayrıca yıllık katkı payı ödüyorlardı) zamanla üyelerin bağımsızlığı Atina tarafından eritmeye başlanmıştır: yıllık katkı payları mecburiyete dönüştürülmüş ve üyelerin Birlikten ayrılmasına karşı koyulmuştur.⁴²⁵ Atina'nın imparatorluk kurma yolundaki değişen davranışlarının aslında denge arayışı olduğu söylenebilir: Atinalılar asker ve gemi desteğinde bulunurken seferlerin finansal sorumluluğu da diğer devletler omuzlamak zorundaydı.⁴²⁶ Bahsedilen dönemin Atina'sı 179 üyeyi ve yaklaşık 2 milyonluk bir nüfusu denetimi altında tutuyordu,

---

⁴²² Kitto, *age*, 134-137.

⁴²³ Martin, *age*, 190.

⁴²⁴ P.J. Rhodes, "Ancient Athens: democracy and empire", *European Review of History*, c. 16, s. 2 (2009): 204.

⁴²⁵ Pritchard, 2015, 145.

⁴²⁶ Kyriazis, *age*, 126.

üyeler iç işlerinde genellikle bağımsız olmakla birlikte dış politikada Atina'yı takip etmekle ve yıldan yıla yükseltelen katkı paylarını ödemekle mükelleftiler.⁴²⁷

Delos Birliği'yle ilgili paragrafları incelendiğinde Thukydides'in, Birliğin başından beri Atina'nın imparatorluk tasarılarını örten bir örtü gibi gördüğü görülmektedir.⁴²⁸ Thukydides'in anlatımına atıfla Delos Birliği'nin operasyonları üç kategoride düşünülebilir: (I) barbarlara-perslere karşı, (II) müttefiklere karşı ve (III) Peloponnessoslulara karşı gerçekleştirilen operasyonlar.⁴²⁹ Operasyonlara kronolojik olarak bakıldığında Birliğin oluşturulma sebebi olan Perslere karşı savaşın arka plana atılıp diğer Yunan devletlerinin aleyhine Atina nüfuzunun genişletilmesinin öncelendiği görülmektedir.⁴³⁰ Bu bağlamda Sealey "Delos Birliği ganimet tartışmalarından dolayı doğdu ve amacı daha fazla ganimet elde etmektir,"⁴³¹ yorumunu yapmaktadır. Rhodes ise Birliğin başlangıcından itibaren imparatorluk tasarısının maskesi olarak kurulmadığını belirtmektedir: Birlik, Sparta'nın önderliğinden duyulan rahatsızlık sebebiyle doğmuş ama Atina ittifakın ilk 10-15 yılında Perslerle savaşırken güçlenmenin yollarını keşfetmiştir: stratejik olarak önemli olan noktalarda koloniler kurulmuş ve güç kullanılarak Birliğe yeni üyeler katılmış veya üyelerin Birlikten ayrılmasının önüne geçilmiştir.⁴³²

Bu bağlamda Rhodes, kuruluşunun ardından değişen Delos Birliği ile ilgili iki önemli dönemeç tespit etmektedir. Birinci dönemeç 460 yılı dolaylarında yaşanmıştır: 470'li ve 460'lı yıllarda ittifakın liderliğini Atinalı Kimon yapıyor ve Atina'nın Sparta'yla liderlik rekabetinde olmasına rağmen Atina'yla Sparta'yı çatışmaya sokmamaya çalışıyordu. 460'lı yılların sonlarında Perikles'in siyasetteki ağırlığı arttıyındaysa Delos Birliği'nde daha hırslı bir politika benimsendi. Ege dışında da (Kıbrıs, Mısır, Fenike kıyılarında) operasyonlar düzenleniyor ve Atina'nın egemenlik alanı Yunan anakarasının merkezine ve güneyine doğru genişletiliyordu. Genişlemeler Sparta'yla ilişkileri gerginleştirmişti.⁴³³ Diğer dönemeçse 450'lerin sonuyla 440'ların başı arasındaki gerçekleşen aktivitelerdir: Mısır seferindeki başarısızlık Perslerin intikam için geri döneceği düşüncesini pekiştirdi ve Atinalılar Delos Adası'nda

---

⁴²⁷ Age, Kyriazis, 2004, 126.

⁴²⁸ A. French, "Athenian Ambitions and the Delian Alliance", **Phoenix**, c. 33, s. 2 (1979): 134.

⁴²⁹ Age, 136.

⁴³⁰ Age, 135.

⁴³¹ A. H. Jackson, "The Original Purpose of the Delian League", **Zeitschrift für Alte Geschichte**, c. 18, s. 1 (1969): 12.

⁴³² Rhodes, 2009, 205-206.

⁴³³ Age, 206.

bulunan Birlik Hazinesi'nin Atina'ya taşındılar. Eskiden Delos Adası'nın tanrısı Apollo'ya sunulan paylar, şimdi Atina'nın tanrıçası Athena'ya sunuluyordu. Merkezin ve hazinenin taşınması Atina'nın önderliğinin ve üstünlüğünün simgesel, törensel bir tasdikiydi.⁴³⁴ Atina artık ittifak üyelerini toplamıyor, kararları Atina'da kendisi alıyor, Sparta ve onu destekleyen oligarşik rejimlerle rekabet içerisinde demokrasi ihraç ediyor ve egemenlik alanındaki devletlere demokratik anayasaları empoze ediyordu.⁴³⁵

Bu bağlamda denizlerdeki imparatorluğun gelirleri Atina'da düşük gelirli yurttaşların asker ve gemici olarak istihdam edilebilmesini sağlamış⁴³⁶ ve yoksul yurttaşlara gemilerde, hoplitelerin phalanxlarda kazandığı gibi, kolektif bir kimlik kazandırmıştır. Böylece 5. yüzyıl boyunca yoksullar kırsal alanlardan kente doğru göçmüş ve yoksullukları devam etse dahi istihdam imkanları ve gemilerde kürekçi olarak çalışabilmeleri onlara yurttaşlık gururunu yaşatmıştır.⁴³⁷ Öte taraftan muhtemel hoplite işgallerini önlemek için Atina'yla Pire arasında bir bağlantı duvarı örülmüştür.⁴³⁸ Dolayısıyla 480'lı yılların sonlarında Perslere direnebilmek amacıyla gümüş madenlerinin getirdiği zenginlikle oluşturulan deniz gücü, yoksul yurttaşların gemilerde kürekçi olarak çalışabilmesiyle 460'ların sonlarına doğru klasik dönem (veya imparatorluk Atina'sı) demokrasisini doğurmuştur.⁴³⁹ Antik filozoflar ve tarihçiler deniz gücüyle demokrasinin bu bağlantısından bahsederken⁴⁴⁰ Atina toplumunun “aynası” görevini gören tragediyalar da şehirli theteslerin politik özgüveninin ve beklentilerinin “yankısı” olmuştur.⁴⁴¹

---

⁴³⁴ Age.

⁴³⁵ Age, 208.

⁴³⁶ Pritchard, 2015, 145.

⁴³⁷ Pritchard, 1994, 128-130 arasından özetlenmiştir.

⁴³⁸ Pritchard, 2015, 145.

⁴³⁹ Rhodes, 2009, 209-210.

⁴⁴⁰ Pritchard, 1994, 122

⁴⁴¹ Age, 132.

4. TRAJİK-SOFİST POLİTİK PERSPEKTİF

Çalışmanın önceki bölümünde incelenen Yunan-Pers Savaşları, aşama aşama Atina'yı tarihsel anlamda etkilemiş ve yapısal olarak dönüştürmüştür. Dönüşümün çarpıcılığının muharebelerin öngörülemez tarihsel etkileriyle sebepler, hazırlık, harp ve sonuçlar aşamalarının bütünselliğinde savaş-yapma faaliyetinin yapısal etkilerinin Atina'nın içsel süreçleriyle çakışmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Önceki bölümden özetlenirse (I) içsel süreçlerin Atinalılık ve yurttaşlık anlayışlarının yaygınlaştırılması ve dolayısıyla aileler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmeye çalışılıp demoslardaki düzenlemelerle demokrasinin kapsayıcılık düzeyinde artış sağlamak ve (II) savaş-yapma faaliyetinin yapısal etkilerinin donanmanın oluşturulması ve dolayısıyla gemicilik ve denizcilikle birlikte buna bağlı üretimin ve ticaretin gelişmesiyle Atina'nın gelirlerinin artması, savaşların tarzının değişmesiyle yoksul yurttaşların gemilerde muharebelere katılıp politik kazanımlar elde etmeleri ve Delos Birliğiyle Atina'nın Yunanistan'ın bölgesel liderlerinden biri olması olduğu görülmektedir. Bu bağlamda (III) muhaberelelerin öngörülemez tarihsel etkileriyle bütün bunların bugün bildiğimiz şekilde gelişmesini sağlamıştır.

Bu bölümdeyse önceki bölümde incelenen süreçlerin sonunda dönüşümünü tamamlayan Atina'nın yeni yapısının doğurduğu politik perspektif değerlendirilecektir. Bu bağlamda birbiriyle ilintili dört nedenden dolayı Aiskhylos ve Protagoras'ın düşüncelerine odaklanılmıştır: (I) Aiskhylos şahsen Pers Savaşları'nda savaşmış ve Protagoras'ın ailesi Pers egemenliğinin genişlemesiyle Teos'dan Abdera'ya göçmüştür, dolayısıyla ikisi de Pers Savaşları atmosferinden doğrudan etkilenmiştir; (II) Pers Savaşları bitiminde Aiskhylos tragedyanın, Protagoras sofist felsefenin en önemli isimleri olmuştur; (III) iki tarihsel karakterin de Themistokles-Ephialthes-Perikles politik hattıyla düşünsel ve Perikles'le kişisel ilişkileri bulunmaktadır ve (IV) sonraki tragedyacıların ve sofistlerin nispeten Peloponnesos Savaşları'nın atmosferinden etkilendiği görülmektedir.

Burada basitçe trajik-sofist politik perspektif olarak kavramsallaştırılacak bu yeni yaklaşımların çözmeye çalıştığı çeşitli meseleler olmasına rağmen bunların

genelinin adalet düşüncesi etrafında toplandığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümü tragedya ve sofist felsefe isimli iki simetrik kısma ayrılmaktadır. İlk kısımda sırasıyla tragedyanın tanımı, tarihsel gelişimi ve dönemiyle ilişkileri değerlendirildikten sonra Aiskhylos'un hayatından kısaca bahsedilip *Persler* ve *Oresteia* isimli oyunları incelenecektir. İkinci kısımdaysa sofist felsefe aynı sıra takip edilerek değerlendirildikten sonra Protagoras'ın hayatından kısaca bahsedilip politika ve adalet düşüncesi iki argümanı ile irdelenecektir. Çalışmanın ulaştığı sonuç trajik-sofist politik perspektifin Atina'nın yeni yapısına paralel olarak (I) tanrıların düzenine ve kaderciliğe karşı olmasıyla şüpheci, (II) insan olmanın ve insanlığın öncelenmesiyle hümanist, (III) devletin kutsal veya tabii değil, yapay bir varlık olması ve yurttaşlığı yüceltmesiyle sosyal sözleşmeci görüşler içerdiği'dir. Bu durumda trajik-sofist politik perspektif içerdiği görüşler sebebiyle önce eskinin kutsal-tabii adalet düşüncesini yerine çok yönlü ve bir adalet düşüncesi geçirmeye çalışmıştır ve demokrasinin kapsayıcılık düzeyindeki artışı böyle meşrulaştırmıştır.

4.1. Tragedya: Diyalog ve Çatışmanın Doğuşu

Poetika'nın⁴⁴² VI. bölümünde Aristoteles tragedyayı “acıma ve korku yoluyla bu gibi duygulardan arınma sağlamak için, ağırlığı olan, belirli uzunluğa sahip bir eylemin, her bölümünde ayrı ayrı biçimlerde çeşnilendirilmiş bir dil kullanılarak, anlatı aracılığıyla değil, davranışlarda bulunan insanlar aracılığıyla taklit edilmesi,”⁴⁴³ olarak tanımlamaktadır. Aristoteles'in tanımı parçalanarak düşünülürse tragedyayı (I) başı sonu belli, sınırlandırılmış bir eylemler bütünü'nün (II) şiirsel bir şekilde⁴⁴⁴ (III) dramatik taklidine dayanan ve (IV) toplumsal veya bireysel bir arındırma amaçlayan etkinlikler olarak tanımladığı görülür. Bu durumda Aristoteles'in tanımı I. maddeden IV. maddeye doğru daralır ve III. madde genel olarak dramayı, IV. maddeyse yalnızca tragedyayı tanımlar.

⁴⁴² *Poetika*, ilgili literatürdeki ilk ciddi çalışma olmasının dışında çalışmanın içinde kullanılan kavramlar ve kategorizasyon çabası açısından da bugüne değin teorilerin geliştirilmesinde etkili olmuş ve tiyatro ve edebiyat teorilerindeki önemini muhafaza etmiştir. Bkz. Marvin A. Carlson, **Theories of the Theatre A Historical and Critical Survey from the Greeks to the Present** (Ithaca: Cornell University Press, 1993), 15.

⁴⁴³ Aristoteles, *Poetika*, çev. Ari Çokona, Ömer Aygün, 3. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018), 15.

⁴⁴⁴ Aristoteles, *Poetika*'nın I. bölümüne metnin amacının “Şiir sanatının kendisi ve türleri” ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Aristoteles, 2018, 1. Bkz. M. Pabst Battin, “Aristotle's Definition of Tragedy in the Poetics”, **The Journal of Aesthetics and Art Criticism**, c. 33, s. 2 (1974): 155. Dolayısıyla tragedyanın tanımında bulunan *çeşnilendirilmiş dil* şiirselliği işaret etmektedir.

Aristoteles'in göre tragedya, gerçekliğin taklidinden (*mimesis*) doğmakta ama onu arındırarak (*katharsis*) dönüştürmektedir. Aristoteles'in öğrencisi Theophrastus ise tragedyayı kahramanca karakterlerin bahtlarındaki tersine dönüşleri barındıran bir etkinlik olarak tanımlamış ve Poetika'daki birey-polis-kader arasında kurulan çelişkili ilişkiyi özetlemiştir.⁴⁴⁵ Bu bağlamda tragedyanın taklit ve arındırmayla yoluyla polisi göstermesini ve dönüştürmesini tragedyanın tarihsel gelişimiyle birlikte düşünmek gerekmektedir. Dolayısıyla başlığında devamında ilk olarak drama ve tragedyanın tarihsel gelişimi aktarılacak ve ardından Aiskhylos ve Persler ve Oresteia oyunları trajik-sofist politik perspektif bağlamında değerlendirilecektir.

4.1.1. Tragedya ve Atina

Tiyatronun otonom bir insani etkinlik ve sanatsal form olarak gelişimi literatürde çeşitli teorilerle açıklanmaktadır.⁴⁴⁶ Literatürdeki teorilerin ilki antropologların başını çektiği *tiyatronun ritüelistik kökenleri* teorisidir ve buna göre doğanın nedensel mekanizmalarıyla ilgili bilgisiz olduklarından dolayı yaşadıkları olayların yönetimini doğüstü veya büyülü güçlere atfeden insan toplulukları kimi etkinlikleriyle kimi olayların yaşanması arasında bir paralellik olduğunu algılayarak arzulan sonuçlara ulaşmak ve arzulanmayan sonuçlardan kaçınmak için çeşitli törenleri veya ritüelleri rafine ederek tekrarlamış ve mitlerin etrafında ayinler yaratmıştır ama insan grupları sofistikeleştikçe koşutluk kurgusu değişmiş ve dolayısıyla ayinlerin bazılarında vazgeçilmiştir, mitlerse ritüelistik kaygılardan kurtularak insanlar arasında sözle anlatılmaya veya temsil edilmeye devam etmiştir. *Hikâye anlatımı*ysa hikâye dinlemeyi ve öğrendiklerini birbiriyle ilişkilendirmeyi insanın en temel keyfi olarak kabul etmekte ve tiyatronun buradan türediğinden bahsetmektedir. Bir diğer görüş tiyatronun başat bir kökeni olmaksızın çok sayıdaki çeşitli performans-odaklı etkileşimden doğduğunu savunurken Aristoteles'in de aralarına dahil edildiği psikolojik görüşlere göreyse tiyatro belli psikolojik motivasyonlar etrafında otonomlaşmıştır. Aristoteles'te tiyatronun psikolojik motivasyon mimesisken yazarların 20. yüzyılda *fantezi* üzerine yoğunlaştığı ve tiyatronun gündelik hayatın gerçekliğini tatminkâr bir biçimde tekrardan şekillendiren işlevini belirginleştirdiği görülmektedir.⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁵ Carlson, *age*, 21.

⁴⁴⁶ Oscar G. Brockett, Franklin J. Hildy, *History of the Theatre*, 10. bs. (Essex: Pearson, 2014): 1.

⁴⁴⁷ *Age*, 1-5 arasından özetlenmiştir.

Tiyatronun kökenleri teorileri bağlamında Antik Yunan tragedyasının tarihi ve Attik tragedyanın karakteristiği değerlendirildiğindeyse aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır: (I) Tragedya ayinlerden ayrılmış ve mitler etrafında örgütlenmiştir, (II) süreç içerisinde basitten girifte doğru geliştirilmişse bile hikâye anlatımı hep merkezi nitelikte olmuştur ve (III) gündelik ve tarihsel gerçekliği taklit ederken tekrardan inşa etme motivasyonu taşımaktadır. Bu bulguların doğrulanması adına bu alt başlıkta Peisistratos döneminde başlatılan tragedya festivallerinden itibaren Attik tragedyanın kökeni, tarihsel ve sanatsal gelişimiyle toplumsal ve politik etkileri değerlendirilecektir.

8. yüzyılın Yunanistan'ında aristokratlar, çiftçi ve tüccarların imtiyazlarını genişletme sözüyle güçlenince tiranlık rejimleri oluşmaya başlamış ve Atina'nın tarım arazilerinin yeniden dağıtımını yapan, çiftçilik ve tüccarlığı geliştiren, festivaller sayesinde Atina'yı Yunanistan'ın sanatsal merkezlerinden birine dönüştüren ve tragedya temsillerinin sahnelendiği Büyük Dionysia Şenliği başlatan Peisistratos'un tiranlığı 650-500 yılları arasında yaygınlaşan tiranlık rejimlerinin tarihsel olarak en önemlisi olmuştur.⁴⁴⁸

534 yılındaki Büyük Dionysia'da yarışmanın birincisi olan Thespis, Antik Yunan metinlerince tragedya türünün kurucusu olarak kabul edilmektedir.⁴⁴⁹ Fischer-Lichte, şenliğini katılımcılara çekici kılmak için Büyük Dionysia'da tragedya yarışmaları yapılmasını Peisistratos'a, Thespis'in önermiş olabileceğini söylemektedir.⁴⁵⁰ Atina'nın en önemli kültürel etkinliği ve en geniş şenliği olan Büyük Dionysia, *Elaphebolion* (Mart/Nisan) ayının onuncu günü başlamaktaydı: Ayın sekizinci gecesini şairler kendilerini ve oyunlarını halka tanıtır ve ertesi gece *Dionysus Eleuthereos* heykeli kutsal alandaki tapınağa taşınırken Atinalılar tanrının gece boyunca ortaya çıkacağını ve şenliğin başlayabileceğini düşünürdü.⁴⁵¹

Şenliklerde üç gün süreyle günde dört oyun oynatılmaktaydı.⁴⁵² Şairlerin sponsorları (*choregoiler*), şairler ve tragedya oyuncularının tragedya yarışmasında (*agon*) yarışmakta ve başarılı olanlar önemli politik ve askeri görevlerle

---

⁴⁴⁸ Age, 12-13.

⁴⁴⁹ Erika Fischer-Lichte, **History of European Drama and Theatre** (London: Routledge, 2002), 10.

⁴⁵⁰ Age, 9-10.

⁴⁵¹ Age, 9.

⁴⁵² Egon Friedell, **Antik Yunanın Kültür Tarihi**, çev. Necati Aça (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999), 206.

ödüllendirilmekteydi.⁴⁵³ Yarışmaya katılacak oyunları arkhonlar belirlemekteydi ama Friedell, seyircilerin eseri beğenmemesinden dolayı ortaya çıkan tiyatro skandallarından bahsedilmesine rağmen reddedilen oyunlara dair kaynaklarda bir kayıt olmadığını belirtmektedir.⁴⁵⁴ Büyük Dionysia'nın, katılımcılar için en çekici kısmı tragedya oyunlarıydı ama şenliğin Atina'nın vergileri topladığı döneme denk düşmesi sebebiyle şenliklerde Atinalılar müttefiklerinin temsilcileri üzerinden güçlerini ve görkemlerini gösterişle sergileyebiliyor, çeşitli ticari ve politik ilişkiler geliştirilebiliyordu.⁴⁵⁵

Tragedyanın tarihsel ve sanatsal gelişimi değerlendirildiğindeyse Thespis'in aktörü koronun karşısına konumlandırarak ilk kez ikili diyalogu kıskırttığı görülmektedir, dolayısıyla Thespis *hypokrites* (yorumcu/cevaplayıcı) olarak adlandırılan birinci dramatistin ve diyalogun mucididir.⁴⁵⁶ 6. yüzyılda Choerilus'un kostüm ve maskelerde yenilikler yaptığı, Pratinas'ın *satyr* türünü yarattığı ve Phrynichus kadın karakterleri tragedyaya tanıttığı bilinmektedir ama Antik Yunan tragedyasıyla ilgili asıl bilgilerimiz 5. yüzyıla dayanmakta ve binden fazla olduğu tahmin edilen tragedya oyunlarından günümüze ulaşabilmiş otuz bir tragedyanın yazarları Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'e odaklanmaktadır.⁴⁵⁷ Bu bağlamda Aiskhylos sahneye ikinci dramatisti eklemiş ve dolayısıyla sahnede doğrudan çelişkiyi icra edebilmiştir, sonrasındaysa Sophokles dramatistleri üçe çıkartmıştır.⁴⁵⁸ Poetika'nın IV. bölümünde bu gelişim şöyle özetlenmektedir:

“Birçok değişiklik geçirdikten sonra, tragedya kendi doğasına en uygun hale geldi ve oturaklılığa kavuştu. İlk olarak Aiskhylos oyuncuların sayısını birden ikiye çıkardı ve koronun ağırlığın azaltarak başrolü söze verdi. Sophokles ise oyuncu sayısını üçe çıkarıp sahne tasarımını kullandı. Ayrıca uzunluğu da değişti, kısa öykülerden ve satirik kökenine dayanan gülünç dil kullanımından [leksis] uzaklaşarak ağırbaşlılık kazandı...”⁴⁵⁹

Attik tragediyaların materyalini ağırlıkla Homerik mitler oluşturmuş⁴⁶⁰ ama bu mitler tekrar tekrar yorumlanarak Atinalı seyircilerin beğenisine sunulurken⁴⁶¹

⁴⁵³ Fischer-Lichte, *age*, 8.

⁴⁵⁴ Friedell, *age*, 209.

⁴⁵⁵ Fischer-Lichte, *age*, 9.

⁴⁵⁶ Brockett, *age*, 14; Fischer-Lichte, *age*, 10.

⁴⁵⁷ Brockett, *age*, 14.

⁴⁵⁸ Brockett, *age*, 14; Fischer-Lichte, *age*, 10.

⁴⁵⁹ Aristoteles, *Poetika*, 11.

⁴⁶⁰ Aiskhylos'un 458 tarihli *Eumenidler* isimli eseri elimizdeki güncel olaylarla ilgili son tragedya metnidir. Eumenidler takip eden tragediyalar güncellik yerini geçmişe ve mitolojiye bırakmıştır. Bkz. Jeffrey Henderson, "Drama and Democracy", *The Cambridge Companion to The Age of Pericles*, ed. Loren J. Samons II (New York: Cambridge University Press, 2007): 180.

⁴⁶¹ Suzanne Saïd, "Aeschylean Tragedy", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. Justina Gregory (Malden: Blackwell Publishing, 2005): 220.

gündeme göre tragedya şairi tarafından ideolojik düzleme oturtulmuş ve gerek problemlere dikkat çekme gerekse bu problemlere çözümler sunma işlevine sahip olmuştur.⁴⁶² “Gerçekten de trajik kahramanın daima polisle ve polisin ondan beklentileriyle bir ilgisi bulunur. Bildiğimiz trajedi bütün varoluşunu polise borçludur.”⁴⁶³ Tragedyalarda arınmanın, ancak acıma ve korku koşulları doğru temsil edebilirse gerçekleşeceğini düşünen Aristoteles de Poetika’nın XIII. bölümünde trajik kahramanı tanımlarken bu ilişkiden bahseder.

Aristoteles tragedyada saygın insanların bahtiyarlıktan bedbahtlığa geçişinin duygu uyandırmadığını, şeytani insanların bedbahtlıktan bahtiyarlığa geçişininse sadece biraz insan sevgisi barındırdığını söyler ve devam eder “hak etmeyen karşısında acıma, benzeyen karşısında korku duyulur”.⁴⁶⁴ Bu durumda trajik kahramanın aşırı uçların arasında bulunan ve bahtiyarken bir hatadan (*hamartia*) dolayı bedbahtlığa düşmüş biri olması gerekmektedir.⁴⁶⁵ Poetika’nın XV. bölümünde tekrardan karakter konusuna döndüğündeyse karakter tasarımıdaki dört noktaya değinir: (I) iyilik, (II) uygunluk, (III) benzerlik, (IV) tutarlılık. Trajik karakterin iyiliği, saygınlığı veya soyluluğu tercihleriyle kavranabilir ve trajik karakter temsil ettiği dünyanın gerçekliğe uygun, onunla benzer, tercihlerinde de tutarlı olmalıdır.⁴⁶⁶ Dolayısıyla iyilik, saygın veya soyluluk sosyal veya politik statüyle değil ahlakla ilgilidir.⁴⁶⁷ Trajik kahramanı bahtiyarlıktan bedbahtlığa düşüren hatayla baht dönüşünü (*peripeteia*) rasyonalite bağlamında değerlendiren Rancière’e göreyse,

“Trajik kahramanın uğradığı felaket maruz kalınan bir durum değil, işlenmiş bir hatanın sonucudur artık – ilahi buyruğun çiğnenmesinden ziyade kahramanın eyleminin gerçekleştirilmesinde yapılmış bir hatanın. Ve bu felaket belli bir nedensellik çerçevesinde ortaya çıkar. Aslında bakılırsa sıkı bir nedensellik bağlantısı kurulması yetmez, sonucunda kendi oluşturduğu beklentiye ters düşmesi gerekir. İyi bir neden-sonuç bağlantısı, beklentiler evreninde yarattığı o beklenmedik ters dönüğe -baht dönüşüyle- kendini belli eder. Kurmacanın rasyonalitesine göre görünüşler (ya da beklentiler, zira Eski Yunancada bu iki şey aynı kelimeyle ifade edilir) tersine çevrilir. Buna göre bir durum kendisinin tam tersine yol açar ve böylece, bilinmeyen bir şey bilinir hale gelir. Mutluluk ve bedbahtlık, beklenen ve beklenmeyen, bilmemek ve bilmek ... Aristoteles’e göre bu karşıtlıkları şekillendiren kuşatıcı bağlantının iki biçimi vardır: Ya zorunludur ya da olabilirlik taşır.”⁴⁶⁸

⁴⁶² Tülay Yıldız Akgül, “Bir İdeoloji Taşıyıcısı Olarak Mit ve Tragedya”, **Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi**, s. 11 (2014): 5.

⁴⁶³ Fischer-Lichte, **age**, 11.

⁴⁶⁴ Aristoteles, **Poetika**, 33.

⁴⁶⁵ Carlson, **age**, 19.

⁴⁶⁶ Aristoteles, **Poetika**, 41.

⁴⁶⁷ Carlson, **age**, 20.

⁴⁶⁸ Jacques Rancière, **Kurmacanın Kıyıları**, çev. Yunus Çetin (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), 9-10.

Steiner'e göreyse trajedinin rasyonalitesi (I) kahramanın hayatının kısalığı, (II) insanın insanlık dışı güçlere ve onların kaprislerine maruz kalması ve (III) polislin düşüşü etrafında örülmeğedir.⁴⁶⁹ Tragedyalardaki bu rasyonalite Antik Yunan düşüncesinin odağının bilinenin bilgisiyle bilinmeyenin bilgisinin arasındaki veya insan rasyonalitesiyle tahmin edilemeyenin arasındaki gerilim olduğunu ve demokrasinin insanlığa inancın bir ifadesi olduğunu⁴⁷⁰ doğrulamaktadır. Tragedya bilmeyenin bilgisini bilinenin bilgisine dönüştürmektedir: Tragedyanın rasyonalitesi bağlamında oyunun başında trajik kahraman bilinmeyenin bilgisini bile bilmemekten adım adım bilinmeyi öğrenmeye başlar, oyun bittiğindeyse bütün gizemler açığa çıkar. Bu durumun tragedyalardaki politik ifadesiyse tiranlık rejimlerinden demokratik rejimlere doğru geçiş olmuştur. Aşağıda Aiskhylos'un Persler'inde de görülebileceği gibi tiranlık veya benzeri rejimler belirsizliklerle dolu olarak gösterilmiş ve demokrasi tiranlığın antitezi,⁴⁷¹ tiranların baskısından bir özgürleşme olarak tanıtılmıştır.

4.1.2. Aiskhylos: Adaletin Toposlaştırılması

5. yüzyılda Atina'daki kültür demokratik kurumlardan ziyade Panhellenizme ve polis geleneklerine dayanmaktaydı.⁴⁷² Bu bağlamda demokratik kurumlar politik düzenin ve birlik durumunun önkoşulu olarak görülmekteydi. Attik tragedyanın da bu durumu sergilediği ve pekiştirdiği görülmektedir. Bununla birlikte Antik Yunan tragedyelerinden yalnızca Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in eserlerin küçük bir kısmı bugün elimizde bulunmaktadır. Tragedya türüne dair bilgimiz neredeyse bunlardan ibaretse bile önceki kısımda belirtildiği gibi ilk kez ikinci dramatiği kullanan Aiskhylos'un sahne üstünde çatışmayı icat ettiği anlaşılmaktadır. Öte taraftan sahne üstündeki çatışmayla adalet de tartışmaya açılmıştır.

Çalışma içerisinde adaletin *toposlaştırılması* (bir *yere* dönüştürülmesi) olarak adlandırılacak bu durum polislin taklit edildiği sahnede çatışan karakterlerin çıkarlarına adalet motivasyonu atfetmesiyle meşrulaştırılmış birden fazla perspektifin sahne topografyası üstünde konumlandırılması kastetmektedir. Aşağıda görüleceği gibi Aiskhylos, Oresteia'da adaletin toposlaştırılmasını o kadar kompleksleştirmiştir ki

---

⁴⁶⁹ George Steiner, **Tragedyanın Ölümü**, çev. Burç İdem Dinçel, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 2.

⁴⁷⁰ Brockett, **age**, 14.

⁴⁷¹ Hendersen, **age**, 188.

⁴⁷² **Age**, 180.

sonunda şair tanrıça Athena'yı sahneye indirmek ve adaleti (tanrıça Dike) yasaya (tanrıça Athena) tabi kılmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Aiskhylos'un çalışma açısından önemiyse ılımlılığı öğütleyen sonlarından değil, sofistlerin açıktan açığa tartışacakları adaleti toposlaştırmasından ve adalete dair perspektifleri görünür kılmasından kaynaklanmaktadır.

Aiskhylos'un antik biyografisindeki bilgiler çoğunlukla komedilere dayanmakta ve bundan dolayı çalışmalarının karşılaştırmalı ve ağırlıkla alaycı değerlendirmeleriyle şairin aşırılıklarına odaklanmaktadır, komedinin konusu olmaması dolayısıyla onun teknik kabiliyetleri, ilgileri, insan deneyimlerine dair anlayışıysa anlatılmamaktadır.⁴⁷³ Aiskhylos'un politik etkinliklerine dair doğrudan kanıtlarımız olmamasına karşın önemli savaşlarda Perslerle savaştığı bilinmekte ve politikayla derinden ilgilendiği düşünülmektedir.⁴⁷⁴ İlk kez yaklaşık 25 yaşlarındayken festivallerdeki tragedya yarışmalarına katılan⁴⁷⁵ Aiskhylos'un yalnızca yedi oyunu, bunlardan da sadece Persler ve Oresteia eksiksiz şekilde elimizde bulunmasına⁴⁷⁶ rağmen Persler ve Oresteia'nın aşağıdaki incelemelerinden anlaşılacağı gibi Aiskhylos-tarzı tragedyanın insanların topluluklarının kolektif hayatıyla ve Antik Yunanların düşündüğü şekliyle *politik olanla* ilgilendiği görülmektedir.⁴⁷⁷

Bu bağlamda tragedyanın oyunları literatürde iki geniş kategoriye bölündüğü görülmektedir: (I) Persler ve Oresteia gibi doğrudan 5. yüzyıldaki politik gelişmelere göndermelerde bulunanlar ve (II) Euripides'in yazdığı oyunların geneli gibi 5. yüzyıldaki politik gelişmelere aşırı referanslardan çekinenler.⁴⁷⁸ Ardıllarıyla kıyaslandığında Aiskhylos'un güncel politik gelişmelere fazlaca atıfta bulunmuş olması şairin kendi karakteriyle ilişkilendirilebilirse bile aslında onların Atina'nın farklı toplumsal ve politik dönemlerinde oyunlarını yazmış olmalarıyla bağlantılıdır. Aiskhylos yaşamının önemli bölümünü Perikles öncesi dönemde yaşamış ve Peisistrad tiranlığından demokrasiye geçişi, Pers savaşlarını ve Ephialtes reformlarıyla Perikles'in yükselişini görmüştür.⁴⁷⁹ İlk birinciliğini 484'te,

---

⁴⁷³ Mary R. Lefkowitz, **The Lives of the Greek Poets**, 2. bs. (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2012), 77.

⁴⁷⁴ Franz Stoessl, "Aeschylus as a Political Thinker", **The American Journal of Philology**, c. 73, s. 2 (1952): 114.

⁴⁷⁵ Friedell, **age**, 213.

⁴⁷⁶ Saïd, **age**, 215.

⁴⁷⁷ Alan H. Sommerstein, **Aeschylean Tragedy** (London: Bloomsbury Academic, 2013), 281.

⁴⁷⁸ Paula Debnar, "Fifth-Century Athenian History and Tragedy", **A Companion to Greek Tragedy**, ed. Justina Gregory (Malden: Blackwell Publishing, 2005): 5.

⁴⁷⁹ Saïd, **age**, 217.

Themistokles'in politikadaki başarıları artarken kazanmış ve bilindiği kadarıyla hiçbir çalışmasında Themistokles-Ephialtes-Perikles çizgisinden çıkmamıştır, Persler ve Oresteia'da da demokratların politikalarını destekliyor gibi görünmektedir.⁴⁸⁰

Aiskhylos'un 520'lerin başında Attika'nın batısındaki Demeter-Persephone gizem inanışlarının merkezi Eleusis'de dünyaya geldiği,⁴⁸¹ babasından dolayı aristokrat kökenli olduğu ve onun da bu aristokratik yaşam tarzını sürdürdüğü söylenmektedir.⁴⁸² Doğduğu dönemde Attika'nın tamamı Pesistraid tiranlığınca yönetilmekteydi ve tiranlığın güçten düşürdüğü aristokrat ve demokratlar rejime karşı öfkeliydiler, Aiskhylos da bu düşüncede olmalıydı ki oyunlarında tiranlığı küçümseyici şekilde kullanmıştır.⁴⁸³ Öte taraftan Aiskhylos Marathon kuşağındandı,⁴⁸⁴ meydan muharebesinde savaşmış ve kardeşini savaşta kaybetmiştir.⁴⁸⁵ Aiskhylos'un biyografini yazanlar onun diğer önemli savaşlarda da savaştığını, Salamis ve Plataiai'da bulunduğunu belirtmektedirler.⁴⁸⁶ Komedilerde de de Aiskhylos'un askerliğiyle ilgili bilgiler bulunmaktadır: Aristophanes, Persler'den yaptığı alıntılarla yurtseverliğini gösterirken *Kurbağalar*'ında Aiskhylos'u Akhilleus kadar öfkeli ve savaşçı bir şekilde tasvir etmektedir.⁴⁸⁷ Aiskhylos'un kendi eserlerinde de katıldığı savaşlara göndermelerde bulunduğu görülmektedir: Persler'de Yunan ve Pers deniz güçlerinin detaylı tasvirleri oyunun Salamis senfonisi olarak düşünülmesine sebep olmuş ve *Agamennon*'un arka planındaki Truva Savaşı Atina'nın deniz gücüne dönüşmesine gönderme olarak düşünülmüştür.⁴⁸⁸

Tragedya yarışmasındaki ilk zaferini 484'te kazanan Aiskhylos, 473'te Phrynichus ölünce kendisini onun halefi olarak hissetmiş ve kariyeri boyunca on üç birincilik kazanmıştır.⁴⁸⁹ 468'de ilk kez festivale katılan Sophokles'e karşı yenildiğindeyse popüleritesi düşüşe geçmiştir.⁴⁹⁰ Plutarhos, Aiskhylos'un cesur ve disiplinli biri olduğundan bahsetmiş, Aristophanes'se Aiskhylos'u yurtsever bir

---

⁴⁸⁰ Sommerstein, *age*, 295.

⁴⁸¹ Heraklides'e atfedilen bir anekdotta göre Aiskhylos gizemleri açığa çıkardığı veya gözden düşürdüğü için mahkemede yargılanmış ama Marathon'da savaşmış olması sebebiyle dava düşürülmüştür. Lefkowitz, *age*, 71.

⁴⁸² Sommerstein, *age*, 1.

⁴⁸³ *Age*.

⁴⁸⁴ Saïd, *age*, 217.

⁴⁸⁵ Sommerstein, *age*, 4.

⁴⁸⁶ Lefkowitz, *age*, 72.

⁴⁸⁷ *Age*, 71.

⁴⁸⁸ Saïd, *age*, 217.

⁴⁸⁹ Sommerstein, *age*, 4.

⁴⁹⁰ Sommerstein, *age*, 7.

yurttaş karşısındaki Sophokles’iyse kaygısız biri olarak betimlemiştir.⁴⁹¹ Bu bağlamda Aristophanes’in Kurbağalar’ında Aiskhylos söyleyeceklerini ağdalı bir dille söylemekte ve Euripides’e eserlerinde gördüğü bayağılaşma ve ahlaksızlaşma sebebiyle düşmanlık sergilemektedir.⁴⁹² Öte taraftan Aiskhylos’un oyunlarının sonunda ahlaki sorunları mantıksal uzlaşıyla sonuca ulaştırmaktadır.⁴⁹³ “Doğruluk” ve “adalet” kavramları Aiskhylos’un oyunlarında oyun boyunca tartışılıp farklı perspektiflerin temsili seyirciye sunulmuştur:

“Aiskhylos’un dünya görüşünün merkezinde Zeus’un bakire kızı, gizemli hükümranlığından herkesin nasibini aldığı adalet tanrıçası Dike durur. Yoksulların katran karası kulübelerini aydınlatırken, eli kire bulanan zenginlerin zümrüt saraylarına sırt çevirir. Kimini yaşamın baharında yakalar, kimini yaşlılığın sonbaharında, hatta kimilerini ancak ölümden sonra.”⁴⁹⁴

Aiskhylos’un 80 kadar tragedya yazmış olduğu bilinmesine rağmen bunlardan yalnızca 7’si günümüze ulaşabilmiştir: *Persler* (472), *Thebai’ye Karşı Yediler* (467), *Agamemnon*, *Adak Sunucular* ve *Eumenidler*’den oluşan *Oresteia* üçlemesi (458), *Hypermetra’nın Yargısı* ve *Zincire Vurulmuş Prometheus*.⁴⁹⁵ Aiskhylos’un Suda biyografisinde gösterisi sırasında sahne çökünce Gela’ya sürgün edildiği söylenmektedir ama aslında şöhretli bir şair olmasından dolayı Heiron tarafından buraya davet edilmiştir⁴⁹⁶ ve 456/5’te Aiskhylos, Gela’dayken vefat etmiş, cenaze merasimi de burada düzenlenmiştir.⁴⁹⁷

Aiskhylos’un tragedyalari döneminin politik gelişmeleriyle ilişkilendirilmeden önce *Persler* ve *Oresteia*’nın buradaki okumasının tam teşekküllü oyun çözümlemelerinden çok Atina’daki yeni politik perspektifin ve adaletin toposlaştırılmasının ipuçlarının izlenmesiyle ilgili olduğunun belirtilmesi gerekmektedir: Olay örgüsü, oyunculuk, karakterler veya dekorlar tiyatro bağlamında etraflıca değerlendirilmeyeceği gibi tragedyaların taşıdığı/ürettiği *anlamların* ancak bir bölümüyle ilgilenilecektir çünkü edebi eserler çokanlamlıdır⁴⁹⁸ ve bu durum onların çeşitli şekillerde çözümlenmesini mümkün kılmaktadır.⁴⁹⁹ Bu bağlamda

---

⁴⁹¹ Lefkowitz, *age*, 73.

⁴⁹² *Age*, 70.

⁴⁹³ Akgül, *age*, 8.

⁴⁹⁴ Friedell, *age*, 214.

⁴⁹⁵ Brockett, *age*, 15.

⁴⁹⁶ Lefkowitz, *age*, 75.

⁴⁹⁷ Sommerstein, *age*, 8.

⁴⁹⁸ Christopher Pelling, “Aiskhylos’un *Persler* Oyunu ve Tarih”, çev. Ayşen Sina, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 46, s. 1 (2006): 114.

⁴⁹⁹ “Bir eserin ‘edebi’ olduğunu söylerken kastettiğimiz şeylerden biri de, eserin belirli bir bağlama bağlı olmamasıdır. Bütün edebi eserlerin belli şartlardan doğdukları doğru. ... Ancak eserler bu tip

Persler ve Oresteia dönemlerinin politik gelişmeleriyle ilişkilendirilirken deniz gücüne dönüşüm ve demokrasinin kapsayıcılık düzeyindeki artış eksenlerinde adaletin nasıl toposlaştırıldığı incelenecektir.

4.1.2.1. Persler

Savaş süreci Atina yurttaşlarını Atinalılık çatısı altında birleştirmiş, önceden sürgüne gönderilenler geri çağrılmış ve bunların bir bölümüne yüksek payeler verilmiştir ama öte taraftan yeni Atina'da birinin liderliğini Sparta'yla ittifakı sürdürmek isteyen Kimon'un ve diğerinin liderliğini Sparta'yla ittifaka şüpheyile yaklaşan Xanthippus ve Themistokles'in yaptığı iki politik grup belirlemiştir.⁵⁰⁰ Kimon'un kazandığı askeri başarıların sonucunda Themistokles güçten düşüp sürgüne gönderilince Perikles ile Ephialtes Themistokles'ten boşalan demokratların liderliği pozisyonunu doldurmuşlardır.⁵⁰¹ Bununla birlikte 470'lerin ortalarından 462'e kadar Kimon'un politikadaki baskınlının polisteki sanata yansıdığı ve sanatçıları yönlendirdiği görülmektedir.⁵⁰² Attik tragedya arasında günümüze ulaşabilmiş tek tarihsel drama olan Persler de Salamis'ten sekiz, Plataia'dan yedi yıl sonra böyle bir dönemde sahnelenmiştir.⁵⁰³

Aiskhylos'un 472'deki tragedya yarışmasına katıldığı üçlemenin ikinci oyunu olan ve diğer oyunlarla bağlantısı olmayan Persler, Salamis Deniz Savaşı'na odaklanmaktadır ve oyunun sponsorluğunu Perikles yapmıştır.⁵⁰⁴ 458'de sahnelenen Oresteia'yla karşılaştırıldığında Persler'deki olay örgüsünün daha basit olduğu görülmektedir: Oyun Susa'daki Pers sarayında geçmekte ve Xerxes'in seferden sonra saraya dönüşünü betimlemektedir. Oyun boyunca Themistokles'in adı anılmadan onun denizcilik politikaları Atinalılara anımsatılmaktadır, dolayısıyla Persler'in derinlikli bir propaganda olduğu görülmektedir ve derinliği Atina tarihindeki dönüşüm eksenlerini başarıyla dramatize edebilmesinden kaynaklanmaktadır. Aiskhylos, oyun başlarında yaptığı karşılaştırmayla oyunun kalanını üstüne inşa edeceği zemini belirlemektedir: Dareios'un eşi ve Xerxes'in annesi kraliçe Atossa oğlu dönmeden

---

bağlamlardan doğsal da anlamları bunlarla sınırlı değildir." Terry Eagleton, **Edebiyat Nasıl Okunur**, çev. Elif Ersavcı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 129.

⁵⁰⁰ Sommerstein, **age**, 6.

⁵⁰¹ **Age**.

⁵⁰² **Age**, 294.

⁵⁰³ Stoessl, **age**, 115-116; Simon Goldhill, "Battle narrative and politics in Aeschylus' Persae", **The Journal of Hellenic Studies**, c. 108 (1988): 189.

⁵⁰⁴ Aiskhülos, **Persler**, çev. Y. Guru Sev (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2015): 10; Said, **age**, 215.

önce bir düş görür ve düşte Xerxes “Biri Pers zevkiyle giyinmiş, diğeriye Dor zarafetiyle bezenmiş,” iki kız kardeşi arabasının boyunduruğuna alır ama kızlardan ilki boyun eğerken diğeri direnir ve boyunduruğu ikiye böler.⁵⁰⁵ Aiskhylos, mesajını Atossa’nın koroya sorduğu sorularla kuvvetlendirir:

“Atossa

... Ancak önce öğrenmek istediğim bir şey var,
ey dostlar, şu Atina dedikleri, neresinde yeryüzünün?

Koro

Buradan uzakta, batıda, *Helios*’un söndüğü yer.

Atossa

Oğlum bu kenti mi işgale kalkıştı?

Koro

Böylece büyük *Hellas*, Kral’ın hakimiyetine girebilecekti.

Atossa

Onların ordularının oğlumunki kadar savaşçısı var mıdır?

Koro

Öyle bir ordu ki, Medlerin başına büyük dert açmış.

Atossa

Neye güvenirlere başka? Yurtlarında yeterince zenginler mi?

Koro

Gümüş madenleri var, topraklarının hazinesi.

Atossa

Okçularının ellerinin marifetiyle mi bilinir bunlar?

Koro

Dahası var, kılıçlarıyla yakından dövüşürler, kalkanları vardır onları koruyan.

Atossa

Kimdir çobanı ordularının, adamlarının efendisi?

Koro

Hiçbir ölümünün kulu-kölesi denemez onlar için.”⁵⁰⁶

Diyalogda Perslerin kul-köle olarak karakterize edilmesi karşılıklı Yunanların kimsenin kulu-kölesi olmadığı mesajı pekiştirilir ama bununla birlikte zenginlik sorusu üzerine verilen gümüş madenleri yanıtıyla Aiskhylos güçlerinin, güvenlerinin ve zenginliklerinin Themistokles’in sayesinde gemilerin inşasında kullanılan gümüş madenlerinden kaynaklandığını Atinalılara anımsatır. Bozgundan bahseden ulağın sahneye girdiğinde adını andığı ilk savaşın Salamis oluşu gümüş madenleri referansı güçlendirir ve sonrasında Salamis’teki başarı Atina’ya atfedilir:

“Ulak

Uğursuzca katledilmiş cesetlerle dolu
Salamis kıyıları ve bütün komşu topraklar.”⁵⁰⁷

“Ulak

Ah Salamis, işittikçe nefret uyandıran ad.
Atina, ah, inlerim geldikçe hatırıma.”⁵⁰⁸

---

⁵⁰⁵ *Age*, 31.

⁵⁰⁶ *Age*, 35-37. İtalikler çeviriye aittir.

⁵⁰⁷ *Age*, 39.

⁵⁰⁸ *Age*, 41.

Atossa'yla ulağın diyalogunda Perslerin denizlerdeki felaketi Themistokles'e atfedilen bir hile bağlanır ama Persler bunun Themistokles'in tasarısı olduğunu bilmediğinden tanrısal bir felaket, bir *daimonun* oyunu olarak yorumlamaktadır.⁵⁰⁹ Sonrasında Aiskhylos'un ulağa Salamis'teki savaşı genişçe betimlediği görülmektedir: Aiskhylos, oyun boyunca diğer savaflara sadece değinirken Salamis'i oyunun merkezinden oynatmayışıyla deniz güçlerinin (gemilerin) kara güçlerine (hoplitelere) karşı üstünlüğünü göstermeye çalıştığını düşündürmektedir. Öte taraftan Aiskhylos savaşın sebebinin Xerxes'in kibri (*hybris*) olduğunu göstermekte ve koroya Perslerin başına gelenlerin doğrudan Xerxes'in suçu olduğunu söyletmektedir:

“Şimdi bütün Asya toprağı boş,
Pers soyu kırılmış.
Serhas hepsini götürdü! (*yazıklar olsun!*)
Serhas yere serdi hepsini! (*yazıklar olsun!*)
Serhas denize gömdü her şeyi,
kadırgalarıyla birlikte. (*yazıklar olsun!*)”⁵¹⁰

Xerxes şahsi çıkarları için savaşmış ve onun felaketi Perslerin kolektif felakete dönüşmüştür.⁵¹¹ Bu bağlamda Aiskhylos'un Perslerin başarısızlığıyla öngördüğü sonuç şaşırtıcıdır: “Ağızlar mühürlü değil artık, /konuşacak insanlar özgürce, /kırıldı zira Pers boyunduruğı.”⁵¹² Aiskhylos'un Persler'de ulaşmaya çalıştığı sonuç böylece oyunun daha ortalarında belirginleştirilmektedir: Atinalı yurttaşların özgürce konuşmalarını kısıtlayacak tiranlara deniz gücüne dönüşerek pekiştirilen demokrasiyle karşı konulabilir. Persler Xerxes'in kibrinin kurbanı olmuştur ama demokraside kişisel hırslar kontrol edilebilir ve polisin bütün olarak felaketi önlenabilir. Oyunda Dareios iyi tiran olarak temsil edilmekte ama devamında Xerxes'in babasının bilgeliğini sürdüremediği de söylenmektedir. Bu durumda Aiskhylos iyi tiranların kötülerine tercih edilmesini değil, öngörülememesi nedeniyle tiranlığın tamamen ortadan kaldırılmasını öğütlemektedir çünkü yerlerine oğulları yerleşen tiranlar bazen büyük başarılar elde edebilecekleri gibi bir gün polise büyük felaketler de getirebilirler. Aiskhylos düşüncesini desteklemek amacıyla Dareios'un ruhunu diriltip şeceresini saydırır ama ifadelerinden anlaşıldığına göre Dareios dahi oğlunun getireceğini felaketi öngörememiştir:

“Oğlum Serhas ise, gençti -hala genç-,
yerinde düşünemedi, hatırlamadı öğütlerimi.
Emin olun, yaşıtırlam,

⁵⁰⁹ Age, 45.

⁵¹⁰ Age, 59.

⁵¹¹ Said, age, 222.

⁵¹² Aiskhulos, 2015, 61.

bu topraklara hükmetmiş, bu tahta çıkmış olan kimse
böylesine bir felaket getirmedi *polise*.”⁵¹³

Yukarıda belirtildiği gibi Persler basit bir olay örgüsüne ve politik propagandaya dayanmakta ve dolayısıyla yazarının politik yönelimini açığa çıkarmaktadır. Bu durumda Aiskhylos’un teoride demokrasiyi, pratikteyse Themistokles-Ephialtes-Perikles hattının temsil ettiği demokratları destekliyor gibi görünmektedir. Bu bağlamda Perikles’in sponsorluğundaki Persler’in Atinalılara Themistokles’in denizcilik politikalarının Perslerin püskürtülmesindeki önemini tekrar hatırlatmanın dışında saldırgan politikalarıyla ve demokratik olmayan Sparta’ya yakınlığıyla vesilesiyle Xerxes’i hatırlatan Kimon’a karşı uyarmayı hedeflediği söylenebilir. Aşağıda Aiskhylos’un şaheseri olarak düşünülen Oresteia’nın incelemesiyle devam edilecektir.

4.1.2.2. Oresteia

458’deki tragedya yarışmasında sahnelenen ve Oresteia olarak isimlendirilen Agamemnon, Choephoroi (Adak Sunucular) ve Eumenides (Hayırlı Tanrıçalar) üçlemesi sadece Aiskhylos’un şaheseri değil, bununla birlikte erken Perikles döneminin en önemli edebi anıtı olarak da anılmaktadır⁵¹⁴ çünkü Aiskhylos çalışmasını biri dış politikayla biri iç politikayla ilgili gündemdeki iki konuya vakfetmiştir. Aiskhylos, Agamemnon ve Choephoroi’de incelikle gizlediği bu gündemleri Eumenides’deki mahkeme sahnesinde açıklığa kavuşturmuştur: Demokratların politik başarıları olarak (I) Sparta’ya karşı Argos’la kurulan ittifak ve (II) Areopagus mahkemesi reformu.⁵¹⁵ Çalışma açısından Oresteia’nın asıl önemi ise adalet tanrıçası Dike’nin rolünden ve Apollo ve Athena’nın “Zeus’un adaleti”⁵¹⁶ olarak adlandırdığı anlayıştan kaynaklanmaktadır.

İlgili literatürde Sophokles’in *Oedipus Tyrannus*’u ile birlikte bugüne değin en tartışmalı tragedyalardan biri olan Oresteia üçlemesinin⁵¹⁷ aşiretten, soydaşıktan ve dişil-güçten devlete, vatandaşlığa ve eril-güce geçişi ve Atina’da yaşanan bu

---

⁵¹³ Age, 79.

⁵¹⁴ Michael Tierney, “The Political Background of the Oresteia”, *Studies: An Irish Quarterly Review*, c. 27, s. 105 (1938): 93.

⁵¹⁵ Age, 94.

⁵¹⁶ David Cohen, “The Theodicy of Aeschylus: Justice and Tyranny in the 'Oresteia'”, *Greece & Rome*, c. 33, s. 2 (1986): 129.

⁵¹⁷ Age.

dönüşümün nasıl meşrulaştırdığını anlattığını söylenmekte⁵¹⁸ ve üç farklı toplumsal yasa yaklaşımının adı anılmaktadır.⁵¹⁹ (I) Agamemnon'da, Truva'nın fatihi Agamemnon'un ülkesi Argos'a döndüğünde eşi Klytaimnestra tarafından Iphigenia'nın öcünü almak için (veya Agamemnon'un Truva'dan gelirken yanında getirdiği Cassandra'yı kıskanmasından sebebiyle) öldürülmesiyle ve öç alıcı eski tanrıçalar Erinyslerle özdeşleştirilen özel-kısasa kısas-kabile kanunundan; (II) Agamemnon'un oğlu ve varisi Orestes'in babasının öcünü almak için annesi Klytaimnestra'yı ve onun sevgilisini öldürüşünü anlatan Choephoroi'de arındırıcı-aristokratik kanundan; (III) Orestes ile Erinysler arasındaki anlaşmazlığın sonuca ulaştırıldığı Eumenides'deyse kamusal hukuktan bahsedilmektedir.

Öte taraftan oyun boyunca tanrıça Dike'ye ve adalet kavramının kendisine yapılan yoğun referanslar Oresteia'da sadece farklı toplumsal yasaların birinden diğerine geçişi değil, Aiskhylos'un oyunda adil olanın ne veya kim olabileceğine dair daha karmaşık bir felsefi soruna odaklandığını düşündürmektedir. Üçleme süresince tanrıça Dike'nin kimin veya kimlerin yanında yer aldığı anlaşılammaktadır çünkü bütün karakterler onun kendilerinin tarafında olduğunu düşünmektedirler. Olayların Atreusoğulları'nın sarayında yaşanması da belirsizliği güçlendirmektedir çünkü Argos'taki Atreusoğulları'nın, yani Agamemnon'un sarayı Yunan mitolojisindeki en dehşetli mitlerden birinin gerçekleştiği ve dolayısıyla tragediyacıların eserlerinde sıkça referans yaptığı bir yerdir.⁵²⁰

Atreusoğullarıyla ilgili mitte Atreus ve soyunun lanetlenişi anlatılmaktadır: Atreus ve kardeşi Thyestes, başka bir kadından olma kardeşleri Khryssippos'u öldürünce lanetlenirler, mit kardeşlerin iktidar kavgasına girmesiyle devam eder. Tanrıların yardımıyla Atreus tahta oturur ama kardeşinin, karısıyla yasak aşk yaşadığını öğrendiğinde öç almak için onun üç oğlunu doğratıp pişirerek Thyestes'e yedirir ve Thyestes, Atreus'un ona kendi oğullarını yedirdiğini fark ettiğinde Atreus'a lanetler okur. Sonrasında Thyestes kendi kızıyla birleşir ve bu birleşmeden Aigisthos doğar.⁵²¹ Aigisthos Oresteia'da Agamemnon'un karısı Klytaimnestra'nın yasak aşkı

---

⁵¹⁸ Oğuz Arıcı, "Oresteia: Bir Modern Devlet ve Adalet Tartışması", **Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi**, c. 0, s. 17 (2010): 1.

⁵¹⁹ **Age**, 9.

⁵²⁰ Atreusoğulları sarayının edebiyatta gördüğü rağbet Antik tragediyalarla kısıtlı kalmamıştır. 1707 yılında yazılan Fransız tragediyacı Prosper Jolyet de Crebillon'un Atrée Et Thyeste (Atrée ve Thyeste Trajedisi) isimli sansasyonel tragedyası Atreusoğulları sarayının edebiyat tarihindeki önemli örneklerindedir.

⁵²¹ Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü** (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996), 68-69.

ve amcası Agamemnon'un katillerinden biri olur. Aşağıdaki alıntıda görüleceği gibi Aiskhylos'un Atreusoğulları'nın sarayını seçmesi şans eseri olmadığı gibi Aigisthos'un oyundaki varlığıyla da yalnızca mite uygunluk amaçlanmamıştır. Bütün bunlar tanrıça Dike'nin rolüyle ilgili yazarın yaklaşımı göstermektedir. Agamemnon'un ölümünün ardından Aigisthos'un şunları söyleyerek Dike'nin kronolojik olarak ilk kendisiyle birlikte olduğunu iddia eder:

“Adalet tanrıçası Dike geri gönderdi beni;
Henüz uzaktayken de gözüm bu adamdaydı, onun
Bütün bu rezil planın tüm hileleri, zincir gibi belirmişti
Gözümde. Eh, değil mi ki bu ölü, Dike'nin ağı içine
Girmişti, şimdi artık ölsem de gam yemem!”⁵²²

Oyunun kronolojisinde Dike'nin kendisinin yanında olduğu söylenen ikinci kişiye Truva'yı fethetmeye giden Agamemnon'dur:

“Çabuk olun, erguvan halılar yol olsun ona; çünkü
Adalet tanrıçası Dike'dir o ayakları ummadığı yere getiren!”⁵²³

Alıntıda Dike'yle birliktelik Agamemnon'a dışarıdan bağışlanmış gibi görünüyorsa da bu birliktelik edilgen bir biçimde gerçekleşmemiştir, seferin öncesinde Agamemnon'un yaptığı ve karısının ellerinden kendisine ölümü getirecek olan tercihin neticesidir:

“Söyleneni yapmazsam, bedeli ağır,
Ama evimin pırlantası çocuğumu
Kurban etmek, bir baba elinin,
Sunağı, boğazlanmış genç bakire
Kızının kanıyla kirlenmesi,
Daha da ağır. İyi ama suç olmayan hangisi?
Gemileri bırakıp da nasıl
Silah arkadaşlarıma ihanet ederim?
Madem bu kurban, gereken rüzgârı getiriyor,
Böyle sıkışık durumda bakire kanını istemek
Haktır.”⁵²⁴

Alıntıdan anlaşılacağı gibi Agamemnon, kızını katletmesinin düşünüldüğünde *hak* olduğuna hükmederek Dike'yi kendi tercihinden tarafa konumlandırmaktadır. Bu durum oyun boyunca Dike'nin adının sürekli anılmasına rağmen sahne üstünde temsil edilmemesiyle birlikte düşünülürse Aiskhylos'un vurgusunun Dike'nin güçlülerin kendi kararlarını meşrulaştırmak için başvurduğu bir araç olduğu argümanın üstünde olduğu görülmektedir. Kronolojik olarak Dike'yle

⁵²² Aiskhülos, **Oresteia Agamemnon Adak Sunucular Eumenidler**, çev. Yılmaz Onay, 2. bs. (İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları, 2016): 67.

⁵²³ **Age**, 41.

⁵²⁴ **Age**, 18.

birliktelik iddialarında Agamemnon'u Klytaimnestra⁵²⁵ ve onu da Orestes takip etmektedir.⁵²⁶ Klytaimnestra'nın Agamemnon'u öldürmesiyle ilgili ilginç olansa Klytaimnestra'nın kendisini kendisinden daha büyük ve geçerli bir durumun aracısı olarak aktarmasıdır.

“Bunu ben yapmışım gibi konuşuyorsun ya
Bari benim Agamemnon'un karısı olduğumu
Düşünme ve söyleme!
O hiç unutmayan lanet, o eski öç alıcı ruh,
Ölünün karısı suretinde gelip öfkeyle,
Bu adamı kurban ederek
Öcünü aldı etleri yenmiş masum çocukların!”⁵²⁷

Klytaimnestra'nın konuşması ilk bakışta Agamemnon'un Dike'yi araçsallaştırmasıyla çelişiyor gibi görünmekteyse Aiskhylos'un yaptığı aslında Atina'nın, Pers Savaşları sonrasında şekillenen (phylailere değil demoslara, üst tabakaya değil orta ve alt tabakalara ve kara güçlerine değil deniz güçlerine dayanan) yeni yapısının politik perspektifinin adalet anlayışını felsefi olarak sorunsallaştırmak ve çözümlenmeye çalışmak olduğu görülmektedir. Bu durum aristokratik-tanrısal adalet anlayışının geçersizliği gösterdiği gibi Miletos Okulu'nun mekanik dünya görüşünün de bir eleştirisini barındırmaktadır. Miletos Okulu'ndan Anaximandros'a göre tabiattaki karşıt güçler birbirleriyle daimî bir egemenlik mücadelesindedir ama bunun nedeni bu güçlerin birbirlerinin haklarına tecavüz etmeleri hasebiyle öç almak içindir.

“Örneğin, ateş suyu ısıtıp buhar haline getirmekte ve böylece yok etmektedir. Ama buhar da yağmur olup yere yağmakta ve yanan ateşi söndürmekte, yani bir anlamda intikamını almaktadır. Dalgalar sürekli olarak karaları dövmekte, kayaları parçalamakta, eritmekte; buna karşılık nehirler tarafından sürekli taşınan topraklar da denizleri doldurmakta ve suların alanını daraltmaktadır.”⁵²⁸

Alıntıdan anlaşılana ve Miletos Okulu'nun mekanik görüşlerine göre failler fiillerini tabii ve mücbir gerekçelerle gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda faillerin iradi fiillerinden değil, reaktif-otomatik fiillerinden bahsedilebilir ama bu durumda demokratik bir adalet anlayışının temeli olması gereken sorumluluk kavramı zeminini kaybetmektedir. Öte taraftan doğal dünyadan farklılaşan, yani yapay ve dolayısıyla meşruluğu onu oluşturan insanların bilinçli-iradi davranışlarına dayanan yeni Atina'nın gündelik ve politik hayatının kurgusu yurttaşların davranışlarından sorumlu olmalarını dayatmaktaydı. Bununla birlikte polis kendisi pratikte özdeş parçalardan

---

⁵²⁵ Age, 61.

⁵²⁶ Age, 78.

⁵²⁷ Age, 63-64.

⁵²⁸ Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi 1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi** (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 100.

oluşmuyordu, aksine sosyolojik ve sosyoekonomik kriterlerde ayrışan tabakaların aralarındaki ilişkilerin bileşkesi şeklinde işliyordu.

Bu bağlamda Aiskhylos'un Orestia'da Atina demokrasisinin (veya genel olarak demokrasinin) güncel ve en çetrefilli tartışmasında arabuluculuk rolü üstlendiği söyleyebilir. Üçlemenin üçüncü oyununda Erinysler tarafından suçlanan Orestes'in Athena'nın liderliğindeki Atinalılar tarafından yargılanmasında Aiskhylos'un yapmaya çalıştığı açıkça anlaşılmaktadır. Erinyslerin suçlamaları ve Apollon'un arındırdığı Orestes'in savunmaları arasında kalan tanrıça Athena "Seni onaylayıp onları suçlamak da olmaz, / Onları onaylayıp seni suçlamak da!"⁵²⁹ diyerek davayı sonuçlandırmaları için sonradan Areopagus meclisi/mahkemesi biçimine büründüreceği ihtiyar heyetini görev başına getirmektedir. Demokrasinin sözcüğünün Antik Yunan'da "çokluğun korkutucu yönetimini, her türlü meşru düzenin mahvedilmesi olarak gören kişiler tarafından hakaret olarak"⁵³⁰ icat edildiğini belirten Rancière, *Demokrasi Nefreti* isimli metninde demokrasilerin paradoksuyla ilgili şunları söylemektedir:

"Bir yandan, demokrasi açık bir biçimde tanımlanmış bir düşmana, keyfiliğin egemenliğine, zamanına göre tiranlık, diktatörlük ya da totaliterlik olarak adlandırılan sınırsız yönetime karşıdır. Ne var ki bu apaçık karşıtlık, başka bir karşıtlığın üzerini örter. İyi bir demokratik yönetim, demokratik yaşam olarak adlandırılan şerri denetim altında tutabilme becerisine sahip olandır."⁵³¹

"Bundan ötürü iyi demokrasi, demokratik yaşama içkin olan çifte aşırılığı, demokrasiye içkin olan bireysel geri çekilme aşırılığını ve kolektif etkinlik aşırılığını denetim altına alabilme becerisine sahip olan bir toplumsal yaşam ve yönetim biçimi olmalıdır."⁵³²

Tanrıça Athena'nın ihtiyar heyetinden oluşturduğu mahkemenin mevcudiyeti de yurttaşlara, seyircilere ve sonrasında okurlara Rancière'e göre demokrasinin gizlediği bu paradoksla bağlantılı iki noktayı işaret ediyor gibi görünmektedir: (I) İlk olarak insanlar arasındaki adalet ve düzenin sağlanması işleriyle artık tanrılar bakmamaktadır, (II) çünkü bu durumu gerektiren tanrısal adaletin sabit ilkeleri silikleşmiştir; polisi, yani insanların politik örgütlenmesini oluşturan bireylerin ve grupların arasındaki ilişkiler kümesi kısasa kısas kabile kanunuyla veya aristokratik dönemin tanrısal adalet anlayışıyla açıklanamayacak denli büyümüş ve gelişmiştir.⁵³³

---

⁵²⁹ Aiskhülos, 2016, 135.

⁵³⁰ Jacques Rancière, **Demokrasi Nefreti**, çev. Utku Özmakas, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017): 8.

⁵³¹ **Age**, 13.

⁵³² **Age**, 14.

⁵³³ Orestes'in mahkemesi sürerken tanrıça Athena "Adil bilinmek istiyorsunuz, ama adil davranmak istemiyorsunuz." ve "Haklı olmayan, yeminle de haklı çıkmaz," diyerek eski adalet anlayışının ve

Dolayısıyla tanrıça Athena'nın Areopagusu oluşturması insanlarca insanca adaletin ve düzenin tesis edilebilmesi adına yargılama ve yürütme yetkilerin insanlara devredilmesini sembolize etmektedir. Aiskhylos'un Athena'ya mahkemenin ve kamunun hükmü açıklanmadan hemen önce söyledikleri de bunu destekler görünmektedir:

“...mahkememizin adı Areopag olacaktır.
Halkın saygınlığı ve yurttaşların doğuştan sahip olduğu
Kötülüğe karşı o şiddetli nefret duygusu,
Haksızlığa karşı hakkı koruyacaktır buradan,
Yeter ki kendi yurttaşlarım bozmasın benim yasamı!

...

Yurttaşlara kendi iyilikleri için önerim şudur ki:
Ne başıbozukluk, anarşi; ne de şiddetin, baskının egemenliği, despotluk!
Bu ikisine de “Hayır!” diyebilmektir en iyisi! Ama,
Korkuyu ve dehşeti kentten tümüyle kovmak da istenmemeli
Hiçbir şeyden ürkmeyen kişi, nasıl hep adil kalabilir ki! Oysa
Yasaları, onların gerektirdiği saygınlık içinde koruyabilirsen
İşte o zaman ülken -ya da kent, kişi, fark etmek- kurtarıcı bir
Tahkim gücüne sahip demektir”⁵³⁴

Görülebileceği gibi Aiskhylos tanrıça Athena'nın ağzından düzen ilkesiyle düzensizlik ilkesini kamusal bir kurumu iş başına getirerek polisin genel ilerlemesi lehine uzlaştırmaya çalışmaktadır. Aiskhylos'un yaklaşımını Protagoras'ın yaklaşımıyla ortaklığıysa “Korkuyu ve dehşeti kentten tümüyle kovmak da istenmemeli, Hiçbir şeyden ürkmeyen kişi, nasıl hep adil kalabilir ki!” cümlesinden açıkça gözlemlenebilmektedir çünkü görünene göre Aiskhylos'un bakış açısında da sadece her şeyin ölçüsü olan insan poliste söz sahibi olabilirse demokrasi dinamikleştirecek ve adaleti pratik anlamda gerçekleştirebilecek merkezkaç kuvvetlere veya karşı ağırlıklara sahip olabilecektir. Bu benzerlik bağlamında aşağıdaki kısımda ilk olarak sofist felsefenin tanımından ve tarihsel gelişiminden bahsedilecek ve ardından Protagoras'ın politika ve adalete dair düşünceleri iki argümanı ile incelenecektir.

---

kanunların kamuya mal olmuş güncel davaları çözmekteki geçersizliğini işaret etmektedir. Aiskhylos, 2016, 133.

⁵³⁴ Age, 134.

4.2. Sofist Felsefe

Xenophon, *Av Üstüne* isimli metninde sofistleri zengin çocuklarını kendilerine çeken kelle avcıları olarak tanımlamaktadır.⁵³⁵ Platon da *Sofist* isimli diyalogunda Xenophon'un nitelemesini genişleterek devam ettirmektedir. Platon'a göre sofist "avlanması güç bir cinstir,"⁵³⁶ çünkü aşağıda görüleceği gibi bizatihi kendisi bir avcıdır. *Euthydemos* diyalogunda ise Platon, sofistlerin politikacıyla filozof arasında bulunduğunu söylemektedir.⁵³⁷ Bertrand Russell, Platon'un çalışmalarını sofistleri gülünç ve küçük duruma düşürmeye adanmış olduğunu belirtmişse de⁵³⁸ Platon'un görüşlerinin çalışmamız açısından önemi Platon'un diyaloglarının bugün sofistlerle ve sofist felsefeyle ilgili bilgilerimizin ana kaynağı olmasından kaynaklanmaktadır.⁵³⁹ Bu bağlamda Ağaoğulları da sofistlerin Platon tarafından paralı gençleri avlayan bir avcı ve bir bilgi tüccarı, Aristoteles tarafındansa saçma ve sudan işlerin bilimiyle ilgilenenler olarak görüldüğünü söyledikten sonra bizatihi Platon'un ve Aristoteles'in bu aşağılama çabasının sofistlerin Yunan felsefesindeki yerini ve etkisini gösterdiği notunu düşmektedir.⁵⁴⁰

Bugünden bakıldığında sofistler Platon, Aristoteles ve onların ardıllarının kendine karşı açtıkları düşünsel savaşta başarısız olmuş ve gözden düşmüş gibi görünmektedir. Gerçekten de Platon ve Aristoteles'in eserlerinin neredeyse tamamının günümüze kadar gelebilmesine karşın sofistlerin eserlerinin kendisi kayıptır. Bununla birlikte aşağıdaki alt başlıkta da görüleceği gibi bu üstünlük mücadelesinin sebepleri sadece felsefi değil politik ve tarihseldir de ama bu değerlendirmeye geçmeden önce Platon'un Sofist'te sofistleri nasıl tanımladığını incelemek dönemin Atina'sındaki aristokrat kökenli bir Atinalının gözünden önemli bir bölümü metoikos (göçmen-

---

⁵³⁵ Jacqueline Russ ve diğ., **Felsefe Tarihi Cilt 1 Kurucu Düşünceler**, çev. İsmail Yerguz, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 34.

⁵³⁶ Platon, **Sofist**, çev. Cenap Karakaya, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 105.

⁵³⁷ Walther Kranz, **Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar**, çev. Suad Y. Baydur, 2. bs. (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1994), 191.

⁵³⁸ Bertrand Russell, **Batı Felsefesi Tarihi İlkçağ**, çev. Muammer Sencer (İstanbul: Say Yayınları, 2004), 187.

⁵³⁹ S. Marc. Cohen, Patricia Curd, C. D. C. Reeve, **Reading in Ancient Greek Philosophy from Thales to Aristotle** (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2011), 105.

⁵⁴⁰ Mehmet A. Ağaoğulları ve diğ., **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**, 6. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 68.

yabancı) olan sofistlerin⁵⁴¹ sosyolojik ve politik olarak nasıl görüldüğünün anlaşılmasını basitleştirecektir.⁵⁴²

Sofist aslen Elea'lı ve Parmenides'le Zenon'un öğrenci çevrelerinden gelmiş, Atina'da bulunan bir yabancının Theodoros tarafından Sokrates ve öğrencilerinin sohbet ortamında dahil edilmesiyle başlamaktadır. Platon'un diyaloglarının genelinin tersine Sofist'in asıl konuşmacısı Sokrates değil bu yabancıdır, Sokrates yabancıya filozof, devlet adamı ve sofisti nasıl tanımladığını sorduktan sonra sessizleşir. Sokrates'in sorusu şudur: "Bu topluluğu tek bir birlik olarak mı görüyorlar yoksa iki birlik olarak mı? Yahut da, burada üç ad bulunduğuna göre, her bir ad için ayrı olarak üç cins mi belirliyorlar?"⁵⁴³ Sokrates'in isteği ve sorusu doğrultusunda Yabancı dikotomik ayrımlar kullanarak sofist kavramını tanımlamaktadır. Analizine sanatları ayrıştırarak başlayan Yabancı'ya göre sofistin farklı nitelikleri tablonun çeşitli aşırı uçlarına denk gelmektedir. Bu durumda Yabancı'nın gözünden sofistin nitelikleri şunlardır:⁵⁴⁴

1. Sofistin avcı niteliği. Sofist insan bireylerini ikna yoluyla avlayan ve karşılığında para kazanan avcıdır. Yabancı'nın ağzından aktarırsa "para karşılığında yapılan bir takastan başka bir şey olmayan ve ders verme kisvesi altında yapılan menfaat avcılığında, zengin ve soylu gençleri hedef alan avcılığa verilmesi gereken ad"⁵⁴⁵ sofisttir.

2. Sofistin tüccar niteliği. Sofistin tüccarlık niteliği üç durumda betimlenmektedir: Sofist (a) şehirler arası ticarete ruhun beslenmesine dair meta ticaretinin bilim başlığı altındaki erdem tüccarıdır,⁵⁴⁶ (b) bu bilimlerin perakende tüccarıdır⁵⁴⁷ ve (c) ürettiği dersleri satan tüccardır.⁵⁴⁸

---

⁵⁴¹ Age, 70.

⁵⁴² Platon'un Sofist'i kabaca iki bölümde düşünülebilir. Birinci bölümde Platon aslında sofistleri davranışları açısından değerlendirir ve onların avcı olduğunu gösterir. Sonraki bölümdeyse sofistler düşünce sistemleri açısından çözümlenmektedir. Buradaki değerlendirmede ikinci bölümün başında bulunan ve Parmenides'ten başlayarak devam ettirilen ontoloji tartışması inceleme dışında bırakılacak ve yalnızca sofistlerin Platon'un dikotomik tablosundaki konumları aktarılacaktır.

⁵⁴³ Platon, **Sofist**, 18.

⁵⁴⁴ Platon'un sofist tanımının detayları için bkz. EK-2 ve EK-3.

⁵⁴⁵ Platon, **Sofist**, 30.

⁵⁴⁶ Age, 33.

⁵⁴⁷ Age, 46.

⁵⁴⁸ Age, 33.

3. Sofistin tartışmacı niteliği. Bu durumda sofist eristik tartışmalardan para kazanan kişidir.⁵⁴⁹

4. Sofistin öğretmen niteliği. Ruhu cahillikten eleştirerek çürütme eğitimiyle arındıran öğretmendir.⁵⁵⁰

5. Sofistin taklitçi niteliği. Sofist taklit sanatının simülasyon, yani aslına uygun olmayan taklit dalından ironik bir taklitçidir ve sanatını özel toplantılarda sergiler. Yabancı'ya (ve Platon'a) göre "sofistin bilgisi, gerçek bir evrensel bilgi olmayıp sadece bunun sözde benzeridir."⁵⁵¹

Bu durumda Platon, sofistleri sahte bilimlerin şehir içinde ve şehirler arası ticaretini yapan, *eristik* (didişim) sanatıyla zengin ve soylu gençleri avlayan birer avcı olduğunu düşünmektedir. Platon diyalog boyunca sofistlere açıktan saldırır ve onların her konu hakkında konuşabilmelerini ontolojik bağlamda çürütmeye çalışır. Whitehead'in yorumuyla Avrupa'daki felsefenin tarihinin şahsına düşülmüş dipnotlar⁵⁵² olduğu Platon'un sofistlere düşmanlığı kişisel sebeplerden kaynaklanmamaktadır, aksine sofistlerin öncülleri, çağdaşları ve ardıllarıyla aralarındaki düşmanlık ilişkisinin dinamikleri Pers Savaşları sonrasında poliste yaşanan yapısal dönüşümlerle ortaya çıkmıştır.

4.2.1. Sofist Felsefe ve Atina

Aristophanes, Platon ve Aristoteles'in gayretleriyle sofistlerin felsefe tarihindeki itibarları sarsılmışsa da Peloponnesos Savaşları'dan önceki dönemde sofistlerin toplumda itibarlı insanlar olarak karşılandığı, kelimenin kendisinin bilgin-öğretmen demek olduğu ve sofistlerin bu ismi kasten ve övünerek kullandıkları görülmektedir.⁵⁵³ Copleston, Solon ve Pythagoras'ın Herodot tarafından sofist olarak isimlendirildiğini ve sofistlerin poliste saygıyla karşılandıklarını, sık sık da kendi kentlerinin elçileri olarak seçildiklerini kaydetmektedir.⁵⁵⁴ Platon'un Sofist

---

⁵⁴⁹ **Age**, 35.

⁵⁵⁰ **Age**, 45. "İşte, bu sonuncu snat konusunda yürütmekte olduğumuz argümantasyon, boş bir bilgelik görüntüsü çevresinde cereyan ettiği bir sırada tesadüfen, karşımıza eleştirerek çürütme yöntemi çıktı ve biz, bu yöntemde hakiki ve gerçekten soylu sofistlikten başka bir şey göremiyoruz." **Age**.

⁵⁵¹ **Age**, 49.

⁵⁵² Alfred North Whitehead, **Process and Reality An Essay in Cosmology** (New York: The Free Press, 1957), 39.

⁵⁵³ Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a** (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006), 20.

⁵⁵⁴ Frederick Copleston, **Felsefe Tarihi Cilt 1 Yunan ve Roma Felsefesi Ön-Sokratikler ve Sokrates**, çev. Aziz Yardımlı, 2. bs. (İstanbul: İdea Yayınları, 1990): 190.

diyaloğunda görüldüğü üzere zengin ve soylu gençlerin sofistlerin çevrelerine kendi istekleriyle katılmaları da bu bulguları desteklemektedir. Arslan da Atina’da sonradan oluşan sofist karşıtlığını Peloponnessos Savaşları’nın yarattığı atmosferle ve savaşın kaybedilmesiyle ilişkilendirmekte, Aristophanes’in komedilerindeki alaycılığı ve Sokrates’in soruşturulmasını buna bağlamaktadır.⁵⁵⁵

Bu bağlamda sofistlerin itibarsızlaştırılmasının felsefe tarihinin iç sorunlarından çok politik gelişmelerle ilgili olduğu görülmekte ve bu bağlamda sofistlerin aslında politika ve retorik öğretmenleri olduğu gerçeğiyle derinleşmektedir çünkü sofistler öğrencilerine politika sanatını, yani yurttaşların kendisini ve dostlarını korurken düşmanlarını nasıl etkisizleştirebileceklerini anlatmaktaydılar.⁵⁵⁶ Atina demokrasisinin *söze* dayandığı, suçlanan kişinin mahkemede kendisini konuşmasıyla savunduğu ve ne söylendiğinden çok nasıl söylendiğinin önemli olduğu⁵⁵⁷ düşünülürse sofistlerin politikadaki işlevi ve politik dalgalanmalar karşısındaki kırılganlığı bugünden bakıldığında berraklaşmaktadır. Aşağıda sofistliğin itibarsızlaş(tırıl)ması gibi itibar kazanmasının da politik koşulların değişiminden kaynaklandığı sofistliğin oluşumundaki felsefi, tarihsel ve politik sebepler açıklanarak gösterilmeye çalışılacaktır.

4.2.1.1. Sofistlerin ortaya çıkışındaki felsefi sebepler

Sofistlerin Atina’da ve felsefe tarihinde bir düşünce okulu olarak olmasa bile yeni bir politik perspektifin temsilcileri olarak ortaya çıkışının sebeplerinin sadece politik koşullardan kaynaklanmadığı ama politik koşulların bu durumu mümkün kıldığı anlaşılmaktadır. Grek düşüncesindeki bir tıkanmışlık ve tükenmişlik durumu⁵⁵⁸ bir süredir bakışlarını evrenin işleyişinden polis işleyişine döndürecek yeni bir yaklaşımın ihtiyacını hissettirmekteydi. Bu bağlamda bu dönemin, önceki düşünce okullarının kozmogonilerine ve kurgularına tepkinin arttığı ve sofist olarak isimlendirilen düşünürlerin düşüncelerini yurttaşlarının yaşamlarına ve yaşam alanlarına yönelttikleri bir dönem olduğu görülmektedir.⁵⁵⁹ Dolayısıyla bu dönemde

---

⁵⁵⁵ Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi 2**, 18.

⁵⁵⁶ Ağaogulları, **age**, 68.

⁵⁵⁷ **Age**.

⁵⁵⁸ Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi 2**, 12, 14.

⁵⁵⁹ W. K. C. Guthrie, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, çev. Ahmet Cevizci, 2. bs. (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999), 69.

eski felsefede *arkhe* olarak adlandırılan ilk varlıkla ilgili; evren, varlık ve oluşla ilgili sorgulamaların yerini polise odaklanan pratik yaklaşımlar ve ampirik yöntem almıştır.

Miletos Okulu'yla başlayan eski düşünce geleneğince çeşitli ve çelişkili görüşler bulunmakta ve bunlar yurttaşlarda kafa karışıklığı yaratmaktaydı: Arkhe kavramını ilk kez kullanan Thales, onun su olduğunu söylerken arkadaşı Anaximander, onu *apeiron* olarak adlandırıyor ve sınırsız-sonsuz olduğunu söylüyordu.⁵⁶⁰ Öte taraftan Anaximander'in *apeiron* ve evrenin işleyişiyle ilgili düşüncelerini döngüsel bir adalet mekanizmasına dayandırdığı görülmektedir: Ona göre var olmak ve yok olmak varlıkların doğadaki düzenin devamlılığı adına ödedikleri bir bedeldir.⁵⁶¹ Ephesus'lu Herakleitos arkhenin ateş olduğunu düşünmüş ve oluş üzerine düşünceler üretmiş ama varlık ve oluş arasında olduğunu düşündüğü çelişkiyi ancak varlığın yerine oluşu geçirerek çözebilmiştir.⁵⁶² Herakleitos'un tersine Parmenides oluşu reddederken⁵⁶³ materyalistlerse sorunu arkhenin sayısını artırarak çözmeye çalışıp nispeten ortayı temsil etmişlerdir.⁵⁶⁴

Bu durumda ister idealist ister materyalist bir düşünce geleneğinden olsun önceki düşünce okullarının sübjektif soyutlamalarını bireylerin bunlara uymakla yükümlü olduğu evrenin yasaları ve görece olmayan gerçekler şeklinde aşkınlılaştırdıkları anlaşılmaktadır. Yasalarına ve yönetimlerine aynı şekilde aşkınlık ve tanrısallık atfeden aristokratik toplumlarda böyle düşüncelerin taraftar toplaması gayet makul görünmektedir ama gerçeğin göreceliliğini ve insan-merkezli düşünceyi geliştiren sofistler bahsedilen bu tutucu felsefeden⁵⁶⁵ üç kriterde farklılaşarak tarih sahnesinde görünmeye başlamışlardır: (I) Konu kriterinde sofistler makrokozmos'dan ziyade mikrokozmosları çözümlenmeye çalışmışlar, farklı insan ve insan topluluklarının uygulamalarını yorumlamışlardır; (II) metodolojik anlamda tümdengelimci değil tümevarımcılardı, gözlem ve çürütme yöntemlerinden yararlanarak genellemeler üretmeye çalışmışlardır; ve (III) amaç açısındansa objektif gerçekleri öğrenmeyi değil yaşama sanatını ve *areteyi* (erdem) öğretmeyi

---

⁵⁶⁰ Russ, *age*, 26.

⁵⁶¹ *Age*.

⁵⁶² Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, 12.

⁵⁶³ *Age*, 13.

⁵⁶⁴ *Age*.

⁵⁶⁵ Ağaoğulları, *age*, 75.

amaçlamışlardır, bundan dolayı önceki düşünürlerin tersine sofistlerin etrafındaki öğrenci öbeği özseidir.⁵⁶⁶

Bu bağlamda sofistlerin -bir okul olmasa bile- ortaklaştığı bazı noktalar bulunmaktadır. Guthrie'ye göre bunlardan biri derslerinin pratik doğası⁵⁶⁷ ve aretenin, öğretilbilir olduğunu düşünmeleridir,⁵⁶⁸ ikincisiyse kuşkucu felsefi tavırlarıdır.⁵⁶⁹ Sofistlerin bu şüpheciliği yasa yapımının tanrısal-kutsal köklerini etkilemiştir: Yunan dünyasında yasa yapıcıların tapınak rahiplerinden veya bilicilerden öğüt ve onay alması alışılmış bir pratikti, dönemlerinin ruhunu taşıyan sofistlerse yabancı ülkelerle ilişkilerin ve yeni sömürgelerin kuruluşunun arttığı bir atmosferde tanrıtanımaz tavırlarıyla gezip gördükleri ülkelerdeki yapılan yasaları incelemiş ve insan, yurttaş odaklı bir perspektif geliştirmişlerdir, bu bağlamda Protagoras'ın toplum sözleşmesi düşüncesini ilk kez dile getiren kişi olduğu kaydedilmektedir.⁵⁷⁰ İlk dönem sofistleriyle ikinci dönem sofistleri yasalara uyup uymamak konusunda uyuşmamış olsalar dahi onların tanrısal değil insan yapımı olduğunda uyuşmaktaydılar ve bu bakımdan doğru, adil veya iyi olanı yararlı olana, yani bir yurttaşın hayattaki hedeflerine hizmet eden davranışlara eşitlemişlerdir.⁵⁷¹

4.2.1.2. Sofistlerin ortaya çıkışındaki tarihsel ve politik sebepler

5. yüzyılın Atina'sında denizciliğin gelişmesi ve ticari etkinliklerde para kullanımının kurumsallaşmasıyla üretim ve ticareti artırınca poliste bir piyasa ekonomisi kurulmuştur, dolayısıyla bu durum da burjuvazi benzeri bir üreticiler ve tüccarlar sınıfının güçlenmesiyle sonuçlanmış ama bu burjuvazi Perikles dönemine değin Atina'nın aristokrasisiyle şiddetli çatışmalar içerisindeyken ancak Pers Savaşları'nın yarattığı yapısal dönüşümle birlikte poliste politik, idari ve hukuki egemenliğini ilan edebilmiştir.⁵⁷² Önceden Yunanistan'ın yönetsel elitleri toplumdaki üstünlüklerini doğulu devletlerle olan kişisel ilişkileriyle ve doğunun lüks ürünleriyle pekiştiriyorlarken Ionia'nın ilhakı, Kleisthenes'in iktidarı ve Marathon Savaşı

---

⁵⁶⁶ Copleston, **age**, 105-106.

⁵⁶⁷ Guthrie, **age**, 72.

⁵⁶⁸ Kranz, **age**, 191.

⁵⁶⁹ Guthrie, **age**, 72.

⁵⁷⁰ **Age**, 75.

⁵⁷¹ **Age**, 76-77.

⁵⁷² Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi 2**, 6-7.

neticesinde dođuyla iliřkileri dolayısıyla Perslerin polislerdeki *beřinci kolu* olduđu dūřunūlen aristokratik elitler bu bađlantılarını kesmek zorun kalmıřlardır.⁵⁷³

Bu bağlamda aristokratların dış desteğinin kesilmesi, üreticiler ve tüccarların güçlenmesi ve önceki bölümde görüldüğu gibi, üretimdeki artışla ücretli işçi sınıfının ve kürekçi olarak çalışan yoksul yurttaşların politikaya katılımı Atina'daki demokrasinin yapısını dönüştürmüştür. Bu dönemde demokratik kurumlar yeni yasakları açıklandığı ve kamuya açık konuşmaların dinlendiği alanlara dönüşmüş ve *agoraya* tiyatro, mahkeme ve meclis gibi politikanın bir parçası olmuştur.⁵⁷⁴ Bu durumda hiç kimse, hangi tabakaya ait olursa olsun retorik sanatında yetkinleşmeksizin politikada kariyer yapamıyor ve genellikle yabancı olup yerel demokrasilerinde politika ve retoriğin sırlarını öğrenen sofistler de bu sanatın öğretmenleri olarak Atina'da rağbet görüyorlardı.⁵⁷⁵ Politikada kariyer yapmak isteyen yurttaşların öncelikli olarak öğrenmesi gereken retorik sanatı, onu öğreteceğini söyleyen sofistleri bu dönemde toplumda muteber kişiler kılmıştı.⁵⁷⁶

Öte taraftan sofistler bu sanatı çeşitli düşünce okullarından öğrendikleriyle geliştirmiş ve sonuçta sofistler sadece retorik sanatının öğretmenleri olmaktan ötesine dönüşmüşlerdir. Bu bağlamda polisteki dönüşüme paralel olarak aşkınıcı dünya görüşünün, dinsel ahlakın ve ilahi hakların yerine yeni bir dünya görüşü; doğal haklara, dindışı hümanist ahlaka ve sosyal sözleşme anlayışına dayanan daha içkinci bir dünya görüşü geliştirmişlerdir.⁵⁷⁷ Aşkınıcı düşünceden içkinci düşünceye dönüşün nedenlerinden biri polisi oluşturan tabakalar arasındaki ilişkilerin değişmesiye bir diğerisi de polisin büyümesiyle birlikte Atina'nın artık yönetsel ve yaşamsal olarak problemleri bir politik örgüte dönüşmüş olmasıydı⁵⁷⁸ ve önceki düşünce polisin bu problemlerini çözemediği gibi politikaya aktif katılım göstermek isteyen yurttaşların isteklerini gerçekleştirmelerinin önünde de engel olmaktaydı. Düşüncedeki değişim gerekse sofistler gerekse onların öğrencileri olan yurttaşlar tarafından ihtiyaç olarak

---

⁵⁷³ Steven R. Robinson, "The Political Background of the Sophists at Athens", **The Sophists An Introduction**, ed. Patricia O'Grady (London: Bloomsbury Academic, 2008): 23.

⁵⁷⁴ **Age**, 25.

⁵⁷⁵ **Age**.

⁵⁷⁶ Russ, **age**, 33.

⁵⁷⁷ Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi 2**, 7.

⁵⁷⁸ Guthrie, **age**, 70.

görülmüş olmalıdır çünkü bu durumun polisın dönüşümüyle başladığı ve düşüncedeki değişime yönetsel ve yasal bir değişimin eşlik ettiği görülmektedir.⁵⁷⁹

Geleneksel eğitiminin gençleri sporcu veya savaşçı olarak yetiştirmesine karşılık yeni düşüncenin ideali “yurttaş” yetiştirmektir; sofistler yurttaşların ruhsal yetilerinin, yurttaşlık yeteneklerinin, politik ve kültürel becerilerinin geliştirilmesi gerektiğini düşünüyorlardı, böylece polisın demokratik kurumlarında; mahkemelerde, meclislerde ve kamuya açık konuşmalarda politikaya aktif ve bilinçli olarak katılabileceklerdi.⁵⁸⁰ Sofistlerin felsefe tarihinde küçültülmesi ve karalanmasının da bu yeni insan yaklaşımıyla ilgili olduğu görülmektedir çünkü spor yapmakla ve savaşmakla yetinemeyecek genç Atinalılar artık sofistler sayesinde savunmacı, suçlayıcı, jüri ve meclis üyesi, önder veya örgütleyici gibi roller üstlenebiliyorlardı. Bu durumda da aşağıdaki alıntıda özetlendiği üzere,

“...zengin demiurgoinin Sofistler eliyle eğitilmesi, elbette geleneksel aristokratik çevrelerin ciddi bir biçimde tepkisini çekiyordu. Bu tepkileri kışkırtan bir diğer unsur ise Sofistlerin önemli bir bölümünün metoikos oluşuydu.”⁵⁸¹

Protagoras’ın düşünceleri incelenmeden önce çalışmanın bu alt başlığında tragedya gibi sofist felsefenin de Atina’nın savaş sonrasındaki yapısal dönüşümünün sonucunda geliştiği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda tragedya kendinden önceki tiyatro geleneğinin içinden gelerek kimi kopuşlarla otonom bir türe dönüşürken sofist felsefenin de kendinden önceki düşünce okullarıyla tartışma içerisinde otonomlaştığı görülmekte ama bu durum da yapısal ve tarihsel koşulların mümkün kıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tragedya ve sofist felsefe savaş sonrasında yeni yurttaşların yeni taleplerini yansıtmıştır. Aşağıda görüleceği gibi *Protagoras* diyalogunda Protagoras da tragedya ve sofist felsefe arasındaki bu düşünsel ve işlevsel benzerlikten bahseder ve temsil ettiği düşüncenin çeşitli sanatlarda geliştirildiği söyler. Sonraki kısımda Protagoras ve düşüncelerinin incelenmesiyle devam edilecektir.

4.2.2. Protagoras: Politik Katılımın Meşruiyet Zemini

Platon’un Protagoras adlı diyalogundan öğrendiğimize göre Protagoras, kendisini sofist olarak adlandıran ilk düşünür olmasıyla Gorgias, Antiphon ve Thrasymakhos gibi diğer bilindik sofistlerden tarihsel olarak farklılaşmaktadır. Platon’un Protagoras’ın adlı bir diyalogunun bulunması, *Theaitetos*’da Protagoras’ın

⁵⁷⁹ Robinson, *age*, 21.

⁵⁸⁰ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, 22.

⁵⁸¹ Ağaoğulları, *age*, 70.

düşüncelerini tartışması, Sofist'te Gorgias'yla birlikte Protagoras'ın düşüncelerini etraflıca değerlendirmesi ve diğer diyaloglarında da irili ufaklı göndermelerde bulunması Protagoras'ın döneminin düşünce piyasasındaki ününü göstermektedir. Öte taraftan Protagoras'ın Perikles'le kişisel ilişkisinin pratik ve düşünsel bağlamı da onun çalışma açısından önemli kılmakta ve değerlendirilmesini gerektirmektedir. Devam eden paragraflardaki Protagoras'la ilgili genel bilgileri takiben alt başlıklarda onun demokrasi ve adaletle ilgili düşünceleri, Protagoras'ın birinci ve ikinci argümanları olarak araştırılacaktır.

Tarihin ilk sofist ve aslen Abderalı olan Protagoras'ın 490 civarında doğduğu ve 420 civarında öldüğü tahmin edilmektedir.⁵⁸² Sicilya'ya kadar seyahatler yapan ve Atina'ya ilk kez Abdera elçisi olarak gelen Protagoras'ın Atinalılar tarafından büyük bir saygıyla karşılandığı söylenmekte⁵⁸³ ve Atinalıların Protagoras'ı tekrar davet ettikleri, onun da Atina'ya tekrar tekrar gittiği bilinmektedir.⁵⁸⁴ 450-445 yılları arasında Atina'ya yaptığı ilk ziyarette Perikles'le dostluk kurmuş ve 444'te Perikles, Protagoras'ı Thuri'de kurulacak Atina kolonisinin yasaları yazmakla görevlendirmiştir, bu görevlendirme Perikles'in Protagoras'a biçtiği değeri gösteriyor olmalıdır.⁵⁸⁵ Görünüşe göre Protagoras, Thuri'nin ardından tekrar Atina'ya dönmüş ve Sokrates ile tragedyacı Euripides ile tanışmıştır.⁵⁸⁶ Atina'da yargılanmasıyla sonuçlanacak *Tanrılar Üzerine* konuşmasını da ilk defa Euripides'in evinde yaptığı⁵⁸⁷ ve Protagoras'ın tanrılarla ilgili bu düşüncelerinin Atina'da tepkiyle karşılandığı, çalışmasının kopyalarının pazarda yerinde toplatılarak yakıldığı, adına dava açıldığı ve bundan dolayı Atina'dan kaçmaya çalışırken bir deniz kazasında boğulduğu kaydedilmiştir.⁵⁸⁸

O'Sullivan, Perikles ile Protagoras'ın ilişkisinin üç boyutu olduğunu belirtmektedir.⁵⁸⁹ Bunlardan birincisi önceki paragrafta bahsedilen Perikles'in Protagoras'ı Thuri kolonisinin yasaları yapımında görevlendirmesidir.⁵⁹⁰ İkincisi

---

⁵⁸² Michael J. O'Brien, "Protagoras", *The Older Sophists*, ed. Rosamond Kent Sprague (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2001): 3.

⁵⁸³ Antony Kenny, *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi Cilt 1 Antik Felsefe*, çev. Serdat Uslu (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 53.

⁵⁸⁴ Kenny, *age*, 53; O'Brien, *age*, 3; Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, 25-26.

⁵⁸⁵ O'Brien, *age*, 3; Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, 26.

⁵⁸⁶ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, 26.

⁵⁸⁷ Kenny, *age*, 53;

⁵⁸⁸ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, 18.

⁵⁸⁹ Neil O'Sullivan, "Pericles and Protagoras", *Greece & Rome*, c. 45, s. 1 (1995): 15

⁵⁹⁰ *Age*, 17.

Plutarchos'un *Perikles*'inde bulunan bir duyuma dayanmaktadır: Plutarchos'un anlattığına göre yarışma sırasında Pharsalos isimli bir sporcu Epitimios isimli başka bir sporcuyu fırlattığı ciritle istemeyerek öldürmüştür ve Perikles'le Protagoras ciridin mi, atıcının mı, yoksa yarışmayı düzenleyenlerin mi sporcunun ölümünden sorumlu olduğu üzerine düşünmüşlerdir.⁵⁹¹ O'Sullivan'a göre bu düşünce pratiğiyle Aiskhylos'un *Oresteia*'sı arasında bir benzerlik bulunmaktadır çünkü *Oresteia*'da da Perikles-Protagoras tartışmasında da özgür iradenin ve suçun imkanları ve sınırları araştırılmaktadır.⁵⁹² Son boyut ise Protagoras'ın demokrasi ve politikaya dair yaklaşımı ve yorumlarıdır. Sokrates'in aksine Protagoras, yurttaşların kendileriyle ilgili konularda proaktif davranmaları gerektiğini düşünmektedir çünkü ona göre adalet düşüncesi tanrılar tarafından insanlara eşit olarak paylaştırılmıştır.⁵⁹³

Öte taraftan, Gorgias'ın felsefe-dışı birkaç çalışması dışında, sofistlerin kendi eserleri günümüze ulaşmamıştır, bugün onlardan ancak Xenophon, Platon, Aristoteles, Sextus Empiricus, Diogenes Laertius gibi düşünür ve araştırmacıların çalışmalarındaki atıflar ve alıntılar sayesinde bilgi sahibi olunabilmektedir ve bu durum Protagoras için de geçerlidir.⁵⁹⁴ Bunlardan Diogenes Laertius'un aktardığına göre, yüz mina ücret isteyen, cümle tiplerini çekimlerine göre gruplayan ve bütün konuların birbirine karşıt iki söylem içerdiğini söyleyen ilk kişi Protagoras'tır.⁵⁹⁵ Eserlerinden bazılarının isimlerinin *Devlet Üzerine*, *İnsanlığın İlk Hali*, *Hakikat ve Çürütücü Kanıtlar*, *Yere Vurucu Tezler veya Varlık Üzerine*, *Tanrılar Üzerine*, *Tutku Üzerine*, *Erdemler Üzerine* ve *İnsan Hataları Üzerine* olduğu düşünülmektedir.⁵⁹⁶ Eserlerin isimlerinden de görülebileceği gibi Protagoras düşünce sürecinde sadece politika ile değil etik, teoloji, eğitim, kültür tarihi, edebiyat eleştirisi, dilbilim çalışmaları ve retorikle de ilgilenmiştir.⁵⁹⁷

4.2.2.1. Protagoras Diyalogu: Protagoras'ın Birinci Argümanı

Protagoras'ın geliştirdiği ve desteklediği adalet anlayışının kronolojik değilse de metodolojik sıralamadaki ilk savunusu Platon'un Protagoras diyalogunda

---

⁵⁹¹ Kranz, *age*, 193.

⁵⁹² O'Sullivan, *age*, 20.

⁵⁹³ *Age*, 20-21.

⁵⁹⁴ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, 17; Russ, *age*, 24.

⁵⁹⁵ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, 3. bs. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 441-442; O'Brien, *age*, 4

⁵⁹⁶ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, 28

⁵⁹⁷ O'Brien, *age*, 3

bulunmaktadır.⁵⁹⁸ Sofistler alt başlığını taşıdığı düşünülen Protagoras'da⁵⁹⁹ Platon ve Sokrates Sofist'deki tutumlarından farklı olarak diyalog boyunca Protagoras'a nispeten saygıyla yaklaşmaktadırlar.⁶⁰⁰ Diyalogun başlarında Sokrates dostuna, Protagoras'ı kastederek dönemin belki de en bilge insanıyla görüşmekten geldiğini söylemektedir.⁶⁰¹ Görüşme genç, güzel ve soylu bir delikanlı olan Hippokrates'in Protagoras'tan sofistliği öğrenmek istemesi sebebiyle gerçekleşmiştir. Hippokrates, kendisine kalsa kendine ve arkadaşlarına ait ne varsa Protagoras'a verebileceğini söylemektedir ama söylediğine göre yalnızca para yeterli olmamaktadır, bundan dolayı Sokrates'ten kendisinin aracısı olmasını rica eder.⁶⁰² Sokrates, Hippokrates'i sofistler hakkında uzunca uyarır ama düşüncesinden döndüremeyince Kallias'ın evinde konaklayan Protagoras'ın yanına giderler.

Protagoras'ın gelmiş olması dolayısıyla kalabalıklaşmış Kallias'ın eviyle ilgili verilen detaylardan biriyle, Perikles'in oğulları Paralos ve Ksanthippos ile Peloponnesos Savaşları'ndan sonra Otuzlar tiranlığında göreve gelecek ve Platon'un dayısı olan Kharmides'in burada bulunmasıyla⁶⁰³ Platon, sofistlerin sadece kişisel çıkarlarının peşindeki kişileri para karşılığında eğittiği düşüncesini pekiştirmeye çalışıyor gibi görünmektedir. Öte taraftan Sokrates'in delikanlıyı Protagoras'a tanıtışı da Sofist'teki tanımlamanın nüvelerini taşımaktadır: Hippokrates soylu ve zengin bir aileden gelmektedir ve kentte itibar kazanmayı istemektedir.⁶⁰⁴ Bununla birlikte Sokrates Protagoras'la öğrettiği şeyin öğretilbilir olup olmadığıyla ilgili tartışmak ister ve erdem temalı tanımsal bir tartışma başlar çünkü Protagoras delikanlıya kendisiyle birlikte olursa evine eskisinden daha iyi biri olarak döneceğini ve günden

---

⁵⁹⁸ Platon'un diyaloglarının tarihleri düşünüldüğünde Protagoras diyalogu Theaitetos diyalogundan öncedir ama Protagoras'ın çalışmalarıyla Platon'un çalışmalarının arasında kronolojik tutarlılık olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Platon'un çalışmalarının kronolojisi için bkz. John Paul Adams, "Platonic Chronology and Writings", <https://www.csun.edu/~hcfl1004/platochron.html> [23.12.2020].

⁵⁹⁹ Bkz. Platon, **Protagoras**, çev. Özgüç Orhan (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2019), 47'deki 1 numaralı dipnot.

⁶⁰⁰ Erdem temasının tekrar edildiği Platon'un Menon diyaloguyla ve Sofist'le karşılaştırılsa tutumdaki farklılığın sebeplerinden birinin Protagoras'ta Protagoras'ın doğrudan doğruya konuşturulmuş olması, bir diğerinin ise tartışmanın gerçekleştiği ortamda dinleyicilerin Protagoras'a büyük bir saygıyla yaklaşıyor olması söylenebilir. Bkz. Platon, **Menon**, çev. Özlem Bayoğlu (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2018).

⁶⁰¹ Platon, 2019, 50.

⁶⁰² Age, 52.

⁶⁰³ Age, 59.

⁶⁰⁴ Age, 62.

güne geliyeceğini söylemektedir.⁶⁰⁵ Sokrates’in bunun nasıl olacağını sorduğundaysa Protagoras şunları söyler:

“Öğreneceği şeyin konusu, doğru karar almadır: Hem kendi özel işleri hakkında, ki böylelikle kendi evini en iyi şekilde idare edebilecek; hem de kentin işleri hakkında, ki böylelikle hem eylemde hem de konuşmada en yetkin olabilecek.”⁶⁰⁶

Bu bağlamda Sokrates, Protagoras’ın öğretmeyi vaat ettiği vatandaşlık ve politika sanatının öğretilmeyeceğini savunur, Atinalıların teknik konularla ilgili meseleleri meslekten insanlara danışmalarına rağmen (çünkü bu bilgiler öğrenilebilirdir) şehrin idaresiyle ilgili konularda herkesin düşüncesini eşit bir şekilde dinlenmesi örnek göstererek argümanını güçlendirir.⁶⁰⁷ Sonrasında Perikles’i örnek göstererek erdemli babaların oğullarına bunu öğretememesinin onun öğretilbilir olmadığını gösterdiğini söyler.⁶⁰⁸ Bu durumda Protagoras insanların ve şehirlerin ortaya çıkışıyla ilgili mitolojik bir hikâyeye başvurur. Protagoras’ın anlattığı mite göre tanrılar ölümlü türleri uygun yeteneklerle donatması adına Prometheus ve Epimethues’u görevlendirirler ama Epimethues yeteneklerin tamamını hayvanlara harcar ve insanları unuttur. Prometheus geldiğinde “diğer hayvanların her açıdan uygun donatılmış olmasına rağmen, insanın çıplak ve yalın ayak, yataksız ve silahsız olduğunu görür.”⁶⁰⁹ Ardından Prometheus tanrılardan ateşi ve onun nasıl kullanılacağı bilgisini (sanatsal bilgelik) çalarak insanlara öğretir, son durumda insanlar ihtiyaçlarını karşılayabilmekte ama birleşerek kentler oluşturamamaktadırlar çünkü Zeus’un bilgisi politikayı bilmemektedirler.⁶¹⁰ Protagoras’ın anlattığına göre tanrılarla paylaştığı bilgiden dolayı insanlar tanrıları ilk tanıyan canlılar olmuştu ve kültür üretebiliyorlardı ama *savaş sanatının bir parçası olan*⁶¹¹ politikayı öğrenmeleri gerekiyordu. Sürekli birbirleriyle savaşan insanlığın soyunun tamamen tükeneceğini düşünen Zeus, Hermes’i görevlendirip adalet ve utanma duygularını insanlara lütfeder ve bunları diğer bilgilerin tersine insanlara eşit olarak paylaştırır. Zeus habercisi Hermes’e şunlara söyler: “Hepsinin bir payı olsun. Çünkü, başka sanatlarda olduğu gibi, bunlara sadece birkaçı sahip olursa, kentler ortaya çıkmaz.”⁶¹²

---

⁶⁰⁵ Age, 64.

⁶⁰⁶ Age, 65.

⁶⁰⁷ Age, 66-67.

⁶⁰⁸ Age, 67.

⁶⁰⁹ Age, 69.

⁶¹⁰ Age.

⁶¹¹ Age, 70.

⁶¹² Age, 71.

Anlattığı mit Protagoras'ın sosyal sözleşmeciliğinin öncülü gibi görünmektedir. Protagoras bağlamında adalet ve utanma duygusu başıboş insanların birlikte yaşayabileceği şehirler yaratmıştır çünkü şehir yaşamı şehir yaşamını ilgilendiren işlerin ikili ve çoklu anlaşmalarla çözüme bağlanmasını gerektirmektedir. Adalet ve utanç duyguları bu bağlamda sözleşmecilerin, yani yurttaşların sorumluluklarının, pozitif ve negatif özgürlüklerinin sınırlarını çizmektedir.⁶¹³ Bu durumda bir tiran veya despot anti-demokratik tutumuyla sosyal sözleşmeyi aşma çabasındaki asosyal bir bireydir. Öte taraftan mitos iki noktaya daha parmak basmaktadır: Bunlardan biri politikanın eşit paylaşılması esasında yurttaş-yabancı ayrımının yersizliği ve diğeri devletin amaç değil araç olarak ortaya çıkışıdır, devlet insanların adalet ilkesince birlikte yaşayabileceği yapay bir varlıktır.⁶¹⁴

Sokrates'in ikinci sorusunaysa, yani iyi adamların kendilerindeki erdemi kendi oğullarına öğretilmediği sorusuna Protagoras artık bir akıl yürütmeye yanıtlamayı tercih eder.⁶¹⁵ Protagoras anlattığı mitteki öncüllerine dayanarak yurttaşların tamamının bilmesi gerekenin bir demircinin veya mimarın sanatı değil erdem (adalet, itidal ve dindarlık) olduğunu söyler ama anlattığı mite göre bunlar halihazırda her yurttaşın eşit olarak paylaştırılmıştır, dolayısıyla yurttaşlar veya sözleşmeciler aralarında erdemsiz davranıp sözleşmenin dışına çıkanları cezalandırırlar.⁶¹⁶ Bu durumda Sokrates'in savunduğunun tersine Protagoras erdemini çocuklara *ne söylendiğini anlar anlamaz* ailesi, öğretmeni ve toplum tarafından öğretilmediğini iddia etmektedir.⁶¹⁷ “Bu, bir Yunanca öğretmeni arayıp da hiç kimseyi bulamamaya” benzemektedir. Bu bağlamda aslında en adaletsiz gibi görünen Atina yurttaşı bile barbarlar düşünüldüğünde “adil ve bu işte usta” biridir.⁶¹⁸

Bütün bunlar, yani adalet ve utanma duygusunun yurttaşlara eşit olarak paylaştırılmış olması ve toplumun tamamının erdemi birbirine öğretmesi sofistlerin

---

⁶¹³ Ağaoğulları, *age*, 70.

⁶¹⁴ *Age*, 72.

⁶¹⁵ “Geriya hala iyi adamlar hakkında seni şaşırtan güçlük kalıyor: Neden iyi adamlar kendi oğullarına öğretmene bağlı olan şeyleri öğretiyorlar ve onları bilge yapıyorlarda da, kendi iyiliklerini oluşturan erdem söz konusu olunca, onları herhangi birinden daha iyi yapamıyorlar? Bu konuyu, Sokrates, sana artık bir hikaye ile değil, argüman ile anlatacağım.” Platon, 2019, 73.

⁶¹⁶ *Age*, 73-74.

⁶¹⁷ *Age*, 74-76. Burada Protagoras'ın erdem eğitiminin başlangıcını “anlamakla” başlatması, mitsel anlatısıyla tutarlı olduğu gibi onun hümanist ve sosyal sözleşmeci perspektifini pekiştirmektedir. Sembolik düşünmeye dayanan anlamak veya karşılıklı anlaşmak bireylerin sadık kalacakları bilinçli sözleşmeler kurabilme gücünü içerdiği gibi mevcut toplumsal konvansiyonları değiştirme gücünü de içermektedir.

⁶¹⁸ *Age*, 77.

toplumsal işleviyle ilgili soru işaretleri oluşturmaktadır. Protagoras ise şüpheleri “birilerinin erdemde diğerlerini”⁶¹⁹ geçebileceği düşüncesiyle aşmaya çalışır, erdemli davranmayanların ıslah edilmesi ve erdemlilerin erdemlerini geliştirebilmesi sofistler gibi erdemde daha ileri insanların öğretmenliğini gerektirmektedir çünkü politik erdem pratik ve öğrenim yoluyla yükseltilebilir.⁶²⁰ Öte taraftan Protagoras sofistlik payesini sadece kendisiyle ve meslektaşlarıyla kısıtlamaz, aksine onu açar ve bizim burada sofistler ve tragedyacıların ortak bir perspektifi paylaştığını söylerken ileri sürdüğümüz birlik düşüncesini pekiştirir. Protagoras’a göre geçmişten beri sofistlik sanatının sanatçıları onu çeşitli kılıflara sokup saklamışlardır: Kimisi kahinlik, kimini jimnastik, kimisi müzik, kimisi şiir kılıfına sokmuştur onu ama Protagoras sofist ismini ilk kabul eden kişidir.⁶²¹

Görüldüğü gibi Protagoras, trajik insan perspektifini geliştirmektedir; insan savunmasız ve çıplak doğmuştur, tabiat, düşmanlar ve dostlar üstündeki başarısızysa siyaset sanatına bağlıdır, dolayısıyla erdemli davranmak akılcı bir görüş geliştirmek demektir.⁶²²

“Sofistler bir bakıma, her yurttaşın Sitenin yararına olan şeyleri önemsemesini sağlama, halkı yönlendirme misyonunu üstlenmişlerdir. Amaç, yurttaşın uygun bir dünya görüşüne kavuşması, yani Sitenin kurtuluşuna yarayacak şeyler üretmesidir.”⁶²³

4.2.2.2. Theaitetos Diyalogu: Protagoras’ın İkinci Argümanı

Protagoras’ın burada değerlendirecek ikinci argümanı ilk argümanın mantıksal devamı gibi görünmektedir. Argümanın ilk önermesi, Protagoras’ın *Hakikat veya Kesin Kanıtlar* başlıklı çalışmasında bulunan ve muhtemelen onun en ünlü cümlesi olan “Bütün şeylerin ölçüsü insandır, var olanların var olmalarının ve var olmayanların var olmamalarının,” önermesidir.⁶²⁴ Platon’un Theaitetos diyalogunda da Sokrates, Theaitetos isimli Atinalı bir gençle birlikte Protagoras’ın bu önermesini incelemektedir. Sokrates’in bilginin tanımı ve bilmenin imkanlarıyla ilgili sorgulamalarına ve buradan başlayarak Protagoras’ı çürütmeye çalışmasına dayanan diyalogun dramatik tarihinin Protagoras’ın ölüşünden sonra denk düşmesi, Sokrates’in

---

⁶¹⁹ Age.

⁶²⁰ G. B. Kerferd, “Protagoras’ Doctrine of Justice and Virue in the ‘Protagoras’ of Plato”, *The Journal of Hellenic Studies*, c. 73 (1953): 42.

⁶²¹ Platon, 2019, 63, 111.

⁶²² Russ, age, 35.

⁶²³ Age.

⁶²⁴ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, 28.

Protagoras'ın ağzından argümanı aktarması ve argümanın mantıksal sonuçlarına ulaştırılması⁶²⁵ açılarından bu alt bölümde kaynak olarak kullanılmıştır.

Çürütme çalışması sırasında Sokrates Protagoras'ın önermesini mantıksal tutarlılığı çerçevesinde genişletir. Protagoras'a göre *her şeyin ölçüsü insandır*⁶²⁶ ama Sokrates'e göre Protagoras'ın önermesi kafa karıştırıcıdır çünkü halihazırda önermenin bir insan bireyini mi yoksa insanlık anlamındaki insanı mı işaret ettiği şüphelidir.⁶²⁷ Sokrates Theaitetos'a bunu basitçe "Fakat ikimiz de insanız,"⁶²⁸ diyerek açıklamaya başlar. Sokrates'in çürütme sürecinin ağırlıklı olarak ontolojik alanda, varlık ve oluşla ilgili bağlamda gerçekleştiği görülmektedir ama Protagoras taklit ettiği bir bölümde önermenin politik bağlamdaki yansımaları da yorumlamaktadır. Bu bölümdeki ilk önerme var olmayanın (veya anda var olmayanın) namümkünlüğü noktasıdır.⁶²⁹ Bu durumda bilgi var olan ve oluşan şeylerle kurulan ilişki bağlamında insanların onları nitelendirmeleridir.

Bununla birlikte Protagoras, Sokrates'ten öğrendiğimize göre, insanın hastalık veya sarhoşluk gibi sebeplerle algısındaki bir bozulmayı ölçü önermesine dahil etmemektedir.⁶³⁰ Dolayısıyla önermesinin düzlemi psikolojik değil, türsel veya toplumsaldır. Öte taraftan önermenin türsel düzlemde olduğu düşünülürse insanlığın bütün nitelendirmelerinin özdeş olması gerektiği gibi bir sonuçla karşılaşmakta ama Protagoras'ın *iki karşıt önerme*⁶³¹ düşüncesi bu kanalı da kapamaktadır. Önermenin mantıksal tutarlılığı gözetildiğinde geriye yalnızca toplumsal düzlem kalmaktadır. Bu durumda toplumun farklı parçalarının ve farklı toplumların ölçümlerinde özdeş olmayan değerlendirmelerden bahsedilebilir. Sokrates'in aktardığı şekliyle Protagoras'ın benimsediği düzlem de bu olmalıdır çünkü konuşma şöyle devam etmektedir: "Evet, bir devlet için doğru ve iyi görünen şey, devlet onu doğru ve iyi gördüğü sürece bu durumdadır."⁶³²

Dolayısıyla yurttaşları için iyi, adil ve doğru olanı belirleyen devletlerdir ama bütün bunlar durumsal ve yapaydır, bir iyi-adil-doğru kümesinin diğerinden daha

⁶²⁵ Bkz. Platon, **Theaitetos**, çev. Furkan Akderin, 2 bs. (İstanbul: Say Yayınları, 2018): 60, 62, 64.

⁶²⁶ **Age**, 39.

⁶²⁷ Laszlo Versenyi, "Protagoras' Man-Measure Fragment", **The American Journal of Philology**, c. 82, s. 2 (1968): 178.

⁶²⁸ Platon, **Theaitetos**, 40.

⁶²⁹ **Age**, 63.

⁶³⁰ **Age**.

⁶³¹ Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi 2**, 33.

⁶³² Platon, **Theaitetos**, 64.

bilgece olduğundan bahsedilemez; benimsenen değerlerin objektif görüntüsü olan yasalar yurttaşların uyuşmasının ürünüdür ve uyuşımı üreten irade sürdüğü sürece sabit, değiştiği sürece değişkendirler.⁶³³ Ulaşılan sonuçla trajik-sofist adalet anlayışı sofist tarafta tamamlanır. Bu bağlamda “Protagoras mutlak bir maddeciliği savunur.”⁶³⁴ Doğruluk bütünüyle görelidir, dolayısıyla görüşlerin doğruluk bakımından birbirine üstünlüğünden bahsedilemez⁶³⁵ ama kentlerin kurulması bir doğrunun diğeriyle karşılaşmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu durumda trajik-sofist perspektifiyle Protagoras doğal-tanrısal toplumsal değerlerin ve adalet anlayışlarının dayanaklarını boşa düşürerek toplumda uyuşimsal yaklaşımları teorik olarak mümkün kılmaktadır⁶³⁶.

---

⁶³³ Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi 2**, 34-35; Ağaogulları, **age**, 71-72.

⁶³⁴ Russ, **age**, 35.

⁶³⁵ Guthrie, **age**, 74.

⁶³⁶ **Age**.

5. SONUÇ

Araştırmamızın sonucunda Atina'nın içsel süreçleriyle çakışan Pers Savaşları'nın polisi bir deniz gücü demokrasisine dönüştürdüğü ve bu dönemde Atina'da trajik-sofist politik perspektifin yükselişe geçtiği görülmüştür. Bu bağlamda askeri kriterde kara kuvvetlerine, ekonomik kriterde tarıma ve yerel ticarete ve politik kriterde hoplite hegemonyası ve dar demokratik katılım düzeyine dayanan kara güçleri demokrasisindeki bu dönüşümün Pers Savaşları'nın polise yaptığı yapısal ve tarihsel etkenlerden kaynaklandığı anlaşılmış ve bahsedilen bu etkenler Clausewitz'in ve Tilly'nin araçlarıyla çözümlenmeye çalışmıştır. Bu durumda işgal, direniş, mücadelenin önderliği gibi açık politik amaçlarla yapılan ve ayrıca politik bir etkinlik olduğu görülen Pers Savaşları'nın, Atina'nın 483'te keşfedilen gümüş kaynaklarının getirisini Perslerin Yunanistan'daki ilerleyişini durdurabilmek için kurulacak 200 gemilik deniz gücüne aktarmasına sebep olduğu ve sonrasında bu donanmanın hedefini gerçekleştirmenin haricinde Atina'yı direnişin liderliğine de getirmesiyle müttefiklerin himaye edilmesini sağladığı tespit edilmiştir. Öte taraftan Ephialtes-Perikles ekseninde temsil edilen demokrat politikacıların reformlarla aristokratik ve hoplite tarzı kurumları güçten düşürerek iç rakip otoriteleri ve Delos Birliği'ndeki politikalarıyla müttefik ve düşman dış rakip otoriteleri etkisizleştirerek devletleşmeyi veya devlet yapmayı pekiştirdiği görülmüştür. Delos Birliği'nden elde edilen vergi ve yağmaların Atina'da toplanmasıyla deniz gücü demokrasisi güçlenirken Tilly belirttiği gibi devlet faaliyetleri arasındaki karşılıklı ilişkinin de derinleştiği fark edilmiştir. Bu bağlamda Pers Savaşları'nın Atina'yı bir şehir devletinden, Tilly ve Rhodes'in tanımladığı gibi bir imparatorluğa dönüştürdüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Öte taraftan Pers Savaşları'nın yapısal etkenlerinin Atina'daki yapının içsel süreçleriyle çakıştığı görülmektedir. Önceki dönemin nüfusun yurttaşlık temelinde yeniden düzenlenmesi ve aristokratların politikaya aşırı nüfuzunun engellenmesi eğilimlerine savaş süreci deniz gücüne dönüşme eğilimini de eklemiş ve savaşların sonunda Atina'daki yapı askeri kriterde deniz gücüne dayanan, ekonomik kriterde tarım-dışı üretim ve deniz ticaretinin geliştirildiği ve politik kriterde güçlenen

üreticiler ve tüccarların sınıfın hegemonyasındaki bir deniz gücü demokrasisine dönüşmüştür. Araştırma sürecimizdeki yöntemsel vurgunun yapısalcı araç ve çözümlenmelerde olduğu görülmekteyse bile yapısalcılık bir yapının içsel dinamiklerini çözümlenmekteki başarısını yapıdaki dönüşümleri açıklamakta gösteremediği için burada Atina'nın dönüşümü yapısal ve tarihsel etkenlerin bir bileşkesi olarak kurgulanmıştır. Böylece üçüncü bölümde görüldüğü gibi Clausewitz'in tarihsel ve diyalektik yöntemiyle Tilly'nin yapısalcılığı savaş noktasında buluşturularak Atina'daki yapısal dönüşüm Pers Savaşları'yla ilişkili olduğu gösterilmiştir. Çalışmamız açısından tarihsel etkenler bütün bunların bugün bildiğimiz gibi gerçekleşmiş olmasını sağlayan öngörülemez eylemler ve olayları tanımlamaktadır. Çalışma içerisindeki tarihsel anlatılarda görülen tarihsel etkenlerin en önemlilerinin muharebelerdeki öngörülemezlikler olduğu, bunların da başında Termopylae'de Sparta direnişinin kırılmasıyla sonuçlanacak yerli bir Yunanlının Perslere dağdaki yolları göstermesi olayı ve Plataiai'da Yunanların Persleri yenebilmesini sağlayan koşullar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte savaş sonrası yapının yeni bir politik perspektifin oluşmasını mümkün kıldığı anlaşılmıştır.

Tragedya ve sofist felsefeye yansıdığı şekliyle yeni politik perspektifin incelendiği çalışmamızın dördüncü bölümünde trajik-sofist politik perspektifin kara güçleri demokrasisinin tanrısal ve tek yönlü düzen ve adalet yaklaşımlarını çürüterek hümanist ve çok yönlü bir yaklaşımı poliste savunduğu görülmüştür. Bu durum tragedya özelinde incelendiğinde Peisistratos döneminde Atina'daki ekonomik ve kültürel etkileşimleri arttırılması beklentisiyle başlatılan Büyük Dionysia'da tragedya şairlerinin, sponsorların ve oyuncuların yarıştığı ve başarılı olanların politik ve askeri payelerle ödüllendirildiği görülmektedir. Öte taraftan Thespis'in, kara güçleri demokrasisi dönemine denk düşen bir tarihte birinci dramatisti sahneye sokarak polislin bakış ve düşüncesinin temsili olan koroya karşı konumlandırmasına rağmen deniz güçleri demokrasisinde Aiskhylos'un ikinci dramatisti icat ederek sahne üstünde ikili diyalogu kıskırttığı anlaşılmıştır. Atina'daki güncel gelişmelerin sahneye taşındığı Persler ve Orestia'da da Aiskhylos'un ikili diyaloguyla kıskırtmasıyla burada adaletin toposlaştırılması olarak kavramsallaştırılan ve yurttaşlara polislin sergilendiği sahnenin üstündeki farklı konumlarda farklı meşru ama biri diğeriyle çelişen adalet düşüncelerinin bulunduğunu gösteren yöntemi geliştirdiği görülmüştür. Orestia'da bu durum öylesine karmaşılaştırılmıştır ki Aiskhylos yasayı ve akli temsilen Athena'yı

sahneye sokarak ve tanrıça Athena'ya insanlar arasındaki çelişkileri çözecek kurumlar kurdurarak işin içinden çıkabilmiştir. Aristoteles'in polisi temsil ederken dönüştürdüğünü de düşündüğü tragedyadaki bu yeni perspektifin sofist felsefe tarafından da derinleştirildiği görülmektedir.

Bu bağlamda sofist felsefenin Atina'daki yükselişinin felsefe-içi ve felsefe-dışı sebeplere dayandığı tespit edilmiştir. Felsefe-içi sebepler açısından önceki düşüncelerin arkhe kavramı çevresinde evreni çözümlemesinin ve açıklamaların sayısındaki artışla sıradan insanların neye inanıp neye inanmayacakları konusunda kafa karışıklığı yaşamalarının dışında yönetim ve adalet anlayışlarının da doğal-tanrısal zeminde tanımlanmasının yeni yapının yeni yurttaşlarının beklentilerini karşılamadığı görülmüştür. Öte taraftan Atina'nın denizcilik ve ticaretin gelişmesiyle dünyayla etkileşimin artmasının, askeri ve ekonomik kriterdeki değişime eşlik eden politikadaki aktör değişiklinin ve yeni yurttaşlık yapısının sofist felsefenin Atina'daki yükselişinin felsefe-dışı nedenleri olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda kendinden ilk kez sofist olarak bahseden Protagoras'ın adalet ve utanç duyguları tüm yurttaşlara eşit paylaştırılmıştır ve insan her şeyin ölçüsüdür önermeleriyle trajik-sofist politik perspektifi özetlediği görülmüştür: Protagoras'a göre polis yönetimde eşit paya sahip ama bunu ancak kendini eğitimle geliştirebilerek kullanabilecekleri yurttaşların oluşturduğu yapay bir örgütlenmedir. Bu durumda Protagoras'ın tanrısal-doğal temelli düzen düşüncesini eleştirilmesiyle şüpheli, insanlığı insan-dışı varlıklara karşı incelemesiyle hümanist ve polisi yapay bir varlık olarak kurgulamasıyla sosyal sözleşmeci bir perspektifi dile getirdiği görülmüştür.

Bununla birlikte zaman kısıtı sebebiyle Aiskhylos dışındaki tragedyacıların ve Protagoras dışındaki sofistlerin değerlendirilememesi ve Peloponnessos Savaşları'nın Atina'da yarattığı atmosferle trajik-sofist politik perspektifin Sokrates, Platon, Aristoteles ve ardıllarınca eleştirilip küçümsenme sürecinin detaylandırılmaması çalışmanın en önemli eksiklikleri olmuştur. Bununla birlikte çalışmamız, Drakon'dan Perikles'e kadar ki yaklaşık yüz yıllık bir dönemi anahatlarıyla özetlemiş ve trajik-sofist politik perspektifin dile getirildiği zeminin maddi unsurlarını ve temel argümanlarını tespit edebilmesi dolayısıyla amacını gerçekleştirmiş görünmektedir. Öte taraftan çalışmamızda İngilizce ve Türkçe literatürden yararlanılmış ama araştırma sürecinde çalışmamızın içerdiği konular hakkında geniş bir Almanca, Fransızca ve Yunanca literatür olduğu da görülmüştür. Bu bağlamda paragrafın girişinde bahsedilen

eksikliklerin sorunsallaştırılmasına ilaveten Almanca, Fransızca ve Yunanca literatürlerden faydalanılarak konunun derinleştirilmesi olası araştırma önerileridir.

Bütün bunlarla birlikte çalışmanın günümüze dair neyi dile getirmeye çalıştığı kasıtlı bir eksikliklerdir. Bunun bir nedeni çalışmanın zamansal çerçevesinin Antik Atina tarihinin belirli bir dönemiyle sınırlandırılmış olmasıdır. Önemli nedenlerinden bir diğeri ise araştırmanın metodolojisidir. Görüldüğü gibi çalışmanın dördüncü bölümünde savaşların düşünce dünyasına etkisi araştırılırken dönemin popüler görüşlerinin takip edilebileceği önemli izlekler olduğu düşünülen tragedya ve sofist felsefenin yorumlanmasından yararlanılmıştır. Bu bağlamda dönemsel bir değişiklik, çalışmanın amaçları açısından, yöntemsel bir farklılaşmayı da beraberinde getirecektir. Antik tarihlerden bugünlere doğru gelindiğinde, kâğıdın ve ardından elektiriğin çeşitli şekillerde iletişimi dolayısıyla da dile getirilen düşüncelerin toplam sayısını artırdığı söylenebilir. Dolayısıyla düzleminin örneğin İkinci Dünya Savaşı olarak kurgulanması Ekspresyonizm ve Varoluşçuluğu içereceği gibi Antik Yunan'da olmayan gazete gibi diğer kaynakları da kapsamak durumunda olacaktır, Suriye İç Savaşı düzlemindeyse sosyal medya işin içine girecektir. Araştırılacak kaynaklardaki artış yöntemi de değiştirecektir çünkü görüleceği üzere burada benimsenen niteliksel metot bu denli yüksek sayılarda yetersiz kalacak ve niceliksel metotları gerekli kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Aiskhülos. **Persler**. çev. Y. Guru Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2015.
- _____. **Oresteia Agamemnon Adak Sunucular Eumenidler**. çev. Yılmaz Onay. 2. bs. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları, 2016.
- Ağaoğulları, Mehmet A. ve diğ. **Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler**. 6. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Akgül, Tülay Yıldız. "Bir İdeoloji Taşıyıcısı Olarak Mit ve Tragedya". **Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi**. s. 11 (2014): 1-16.
- Anderson, Perry. **Antikiteden Feodalizme Geçişler**. çev. Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Arafat, K. W. "Marathon in Art". **Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement**. s. 124 (2013): 79-89.
- Arıcı, Oğuz. "Oresteia: Bir Modern Devlet ve Adalet Tartışması". **Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi**. c. 0. s. 17 (2010): 1-17.
- Aristoteles. **Atinalıların Devleti**. çev. Ari Çokona. 3. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- _____. **Poetika**. çev. Ari Çokona, Ömer Aygün. 3. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2018.
- Arslan, Ahmet. **İlkçağ Felsefe Tarihi 1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- _____. **İlkçağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Austin, M. M. "Greek Tyrants and the Persians, 546–479 B.C.". **The Classical Quarterly**. c. 40 s. 2 (1990): 289-306.
- Bassford, Christopher. "Carl von Clausewitz". <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199791279/obo-9780199791279-0026.xml> [12.12.2020].
- Battin, M. Pabst. "Aristotle's Definition of Tragedy in the Poetics". **The Journal of Aesthetics and Art Criticism**. c. 33. s. 2 (1974): 155-170.
- Bilgin, Kıvılcım Romya. "Clausewitz'in Savaş Teorisi ve Yeni Savaş Çalışmaları". **Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler**. c. 2. s. 8 (2015): 39-61.

- Billows, Richard A. **Maraton Bir Savaş Batı Medeniyetini Nasıl Değiştirdi?**. çev. Mustafa Deniz Karakılıç. İstanbul: Salon Yayınları, 2018.
- Brockett, Oscar G., Franklin J. Hildy. **History of the Theatre**. 10. bs. Essex: Pearson, 2014.
- Brosius, Maria. **The Persians An Introduction**. New York: Routledge, 2006.
- Bury, J. B. "The Campaign of Artemisium and Thermopylæ". **The Annual of the British School at Athens**. c. 2 (1895/1896): 83-104.
- Carlson, Marvin A. **Theories of the Theatre A Historical and Critical Survey from the Greeks to the Present**. Ithaca: Cornell University Press, 1993.
- Cassin-Scott, Jack. **The Greek and Persian Wars 500-323 BC**. London: Osprey, 1997.
- Cohen, David. "The Theodicy of Aeschylus: Justice and Tyranny in the 'Oresteia'". **Greece & Rome**. c. 33. s. 2 (1986): 129-141.
- Cohen, S. Marc., Patricia Curd, C. D. C. Reeve. **Reading in Ancient Greek Philosophy from Thales to Aristotle**. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2011.
- Copleston, Frederick. **Felsefe Tarihi Cilt 1 Yunan ve Roma Felsefesi Ön-Sokratikler ve Sokrates**. çev. Aziz Yardımlı. 2. bs. İstanbul: İdea Yayınları, 1990.
- Clausewitz, Carl von. **On War**, çev. J. J. Graham. London: William Clowes & Sons, 1909. <http://www.gutenberg.org/files/1946/1946-h/1946-h.htm#chap01> [12.12.2020].
- _____. **On War**. çev. J. J. Graham. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1918.
- _____. **Savaş Üzerine**. çev. H. Fahri Çeliker. İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Crevelld, Martin van. **The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz**. New York: The Free Press, 1991, 202-204.
- Debnar, Paula. "Fifth-Century Athenian History and Tragedy". **A Companion to Greek Tragedy**. ed. Justina Gregory. Malden: Blackwell Publishing, 2005: 3-22.
- Doenges, Norman A. "The Campaign and Battle of Marathon". **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**. c. 47. s. 1 (1998): 1-17.
- Eagleton, Terry. **Edebiyat Nasıl Okunur**. çev. Elif Ersavcı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

- Echeverría, Fernando. "Hoplite and Phalanx in Archaic and Classical Greece: A Reassessment". **Classical Philology**. c. 107. s. 4 (2012): 291-318.
- Ehrenberg, Victor. **From Solon to Socrates Greek History and Civilization during the 6th and 5th Centuries B.C.** New York: Routledge: 2010.
- Ellis, J. R., G. R. Stanton. "Factional Conflict and Solon's Reforms". **Pheonix**. c. 22. s. 2 (1968): 95-110.
- Erhat, Azra. **Mitoloji Sözlüğü**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.
- Evans, J. A. S. "Herodotos ve İonia İsyanı". çev. Ömer Çapar. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi. s. 13. c. 24 (1979): 79-88.
- Fields, Nic. **Thermopylae 480 BC Last stand of the 300**. Oxford: Osprey Publishing, 2007.
- Finlay, George. "On the Battle of Marathon". **Transactions of the Royal Society of Literature of the United Kingdom 3**. Londra: 1839: 363-396.
- Fischer-Lichte, Erika. **History of European Drama and Theatre**. London: Routledge, 2002.
- Freely, John. **Troya Savaşı'ndan İstiklal Harbi'ne Anadolu'da Yunanlar**. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Doğan Kitap: 2011.
- French, A. "Athenian Ambitions and the Delian Alliance". **Phoenix**. c. 33. s. 2 (1979): 134-141.
- Friedell, Egon. **Antik Yunanın Kültür Tarihi**. çev. Necati Aça. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999.
- Georges, Pericles B. "Persian Ionia under Darius: The Revolt Reconsidered". **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**. c. 49. s. 1 (2000): 1-39.
- Goldhill, Simon "Battle narrative and politics in Aeschylus' Persae". **The Journal of Hellenic Studies**. c. 108 (1988): 189-193.
- Goodwin, William W. "The Battle of Salamis". **Harvard Studies in Classical Philology**. c. 17 (1906): 74-101.
- Guthrie, W. K. C. **İlkçağ Felsefesi Tarihi**. çev. Ahmet Cevizci. 2. bs. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999.
- Hammond, N. G. L. "The Battle of Salamis". **The Journal of Hellenic Studies**. c. 76 (1956): 32-54.
- Hanson, Victor D. "Hoplites into democrats: The changing ideology of Athenian infantry". **Demokratia: A Conversation on Democracies, Ancient and Modern**. ed. Josiah Ober, Charles Hedrick. Princeton: Princeton University Press, 1996, 289-312.

- Hassan, Christopher, Maria Brosius. "The Persian Wars, 492–450 BC". **The Encyclopedia of Ancient Battles**. New Jersey: John Wiley & Sons, 2017: 1-70.
- Henderson, Jeffrey. "Drama and Democracy". **The Cambridge Companion to The Age of Pericles**. ed. Loren J. Samons II. New York: Cambridge University Press, 2007: 179-195.
- Herodotos. **Tarih**. çev. Müntekim Ökmen. 8. bs. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Hunt, Lynn. "Charles Tilly'nin Kolektif Eylemi". **Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler**. ed. Theda Skocpol. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014: 270-304.
- Jackson, A. H. "The Original Purpose of the Delian League". **Zeitschrift für Alte Geschichte**. c. 18. s. 1 (1969): 12-16.
- Jameson, Michael H. "How Themistocles Planned the Battle of Salamis". **Scientific American**. c. 204. s. 3 (1961): 111-123.
- Kagan, Donald. **The Outbreak of the Peloponnesian War**. New York: Cornell University Press, 1969.
- Karaosmanoğlu, Ali L. "Muhteşem Ortaklık: Kant ve Clausewitz". **Uluslararası İlişkiler**. c. 4. s. 14 (2007): 161-183.
- _____. "Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden". **Uluslararası İlişkiler**. c. 8. s.29 (2011): 5-25.
- Karatani, Kojin. **İzonomi ve Felsefenin Kökenleri**. çev. Ahmet Nüvit Bingöl. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- Keaveney, Arthur. "The Attack on Naxos: A 'Forgotten Cause' of the Ionian Revolt". **The Classical Association**. c. 38. s.1 (1999): 76-81.
- Kenny, Antony. **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi Cilt 1 Antik Felsefe**. çev. Serdat Uslu. İstanbul: Küre Yayınları, 2017.
- Kerferd, G. B. "Protagoras' Doctrine of Justice and Virue in the 'Protagoras' of Plato". **The Journal of Hellenic Studies**. c. 73 (1953): 42-45.
- Kitto, H. D. F. **Yunanlar**, çev. Ayşegül Yurdaçalış. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Knight, W. F. J. "The Defence of the Acropolis and the Panic before Salamis". **The Journal of Hellenic Studies**. c. 51. s. 2 (1931): 174-178.
- Konstantinopoulos, V. L. "The Persian Wars and Political Conflicts in Athens". **Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement**. s. 124 (2013): 63-68.
- Kranz, Walther. **Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar**. çev. Suad Y. Baydur. 2. bs. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1994.

- Krentz, Peter. **The Battle of Marathon**. New Haven: Yale University Press, 2010.
- _____. “Marathon and The Exclusive Hoplite Phalanx”. **Bulletin of the Institute of Classical Studies**. Supplement. s. 124 (2013): 35-44.
- Kyriazis, Nicholas C., Michel S. Zouboulakis. “Democracy, Sea Power and Institutional Change: An Economic Analysis of the Athenian Naval Law”. **European Journal of Law and Economics**. c. 17 (2004): 117–132.
- Laertios, Diogenes. **Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri**. çev. Candan Şentuna. 3. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Lazenby, John Francis. **The Defence of Greece, 490–479 B.C.** Liverpool: Aris & Phillips, 1993.
- Lefkowitz, Mary R. **The Lives of the Greek Poets**. 2. bs. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2012.
- Levi, Peter. **İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi III. Cilt Eski Yunan**. çev. Neşe Erdilek. İstanbul: İletişim Yayınları, 1987.
- Lewis, D. M. “Cleisthenes and Attika”. **Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte**. c. 12. s. 1 (1963): 22-40.
- Mansel, Arif Müfid. **Ege ve Yunan Tarihi**. 7. bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Markantonatos, Andreas. “The Silence Of Thucydides: The Battle Of Marathon And Athenian Pride”. **Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement**. s. 124 (2013): 69-77.
- Martin, Thomas R. **Eski Yunan: Tarihöncesinden Hellenistik Çağ’a**. çev. Ümit Hüsrev Yolsal. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Myres, John. “Battle of Lade, 494 B.C. (Herodotus vi. 6-17. With Map)”. **Greece & Rome**. c. 1. s. 2 (1954): 50-55.
- O’Brien, Michael J. “Protagoras”. **The Older Sophists**. ed. Rosamond Kent Sprague. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2001: 3-28.
- O’Sullivan, Neil. “Pericles and Protagoras”. **Greece & Rome**. c. 45. s. 1 (1995): 15-23.
- Papadodima, Efi. “The Battle Of Marathon in Fifth-Century Drama”. **Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement**. s. 124 (2013): 143-154.
- Pelling, Christopher. “Aiskhylos'un Persler Oyunu ve Tarih”. çev. Ayşen Sina. **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**. c. 46. s. 1 (2006): 109-136.
- Platon. **Menon**. çev. Özlem Bayoğlu. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2018.

- _____. **Sofist.** çev. Cenap Karakaya. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- _____. **Theaitetos.** çev. Furkan Akderin. 2 bs. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- _____. **Protagoras.** çev. Özgüç Orhan. İstanbul: Pinhan Yayınları, 2019.
- Plutark. **Yaşamlar Solon ve Poplicola.** çev. Meriç Mete. 2. bs. İstanbul: İdea Yayınevi, 2011.
- _____. **Yaşamlar Theseus ve Romulus.** çev. Meriç Mete. 2. bs. İstanbul: İdea Yayınevi, 2011.
- Pomeroy Sarah B. ve diğ. **Antik Yunan'ın Kısa Tarihi.** çev. Oğuz Yarılgış. İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Potts, Samuel. "Marathon, Battle of (490 BCE)". **The Encyclopedia of War.** New Jersey: Blackwell Publishing, 2012: 1-2.
- Prentice, William Kelly. "Thermopylae and Artemisium". **Transactions and Proceedings of the American Philological Association.** c. 51 (1920): 5-18.
- Pritchard, David M. "From Hoplite Republic to Thetic Democracy: The Social Context of the Reforms of Ephialtes". **Ancient History: Resources For Teachers.** c. 34. s. 2 (1994): 111-139.
- _____. "Democracy and War in Ancient Athens and Today". **Greece and Rome.** c. 62. s. 2 (2015): 140-154.
- Rancière, Jacques. **Demokrasi Nefreti.** çev. Utku  zmkas. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- _____. **Kurmacanın Kıyıları.** çev. Yunus  etin. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- Raubitschek, Antony E. "The Treaties between Persia and Athens". **Greek Roman and Byzantine Studies.** 1964: 151-159.
- Rhodes, Peter J. "The Impact of the Persian Wars on Classical Greece". **Cultural Responses to the Persian Wars Antiquity to the Third Millennium.** ed. Emma Brigdes, Edith Hall, P. J. Rhodes. New York: Oxford University Press, 2007: 31-45.
- _____. "Ancient Athens: democracy and empire". **European Review of History.** c. 16. s. 2 (2009): 201-215.
- _____. **Antik Yunan'ın Kısa Tarihi.** çev. Cumhuri Atay. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Ridley, Ronald T. "The Hoplite As Citizen: Athenian Military Institutions In Their Social Context". **L'Antiquité Classique.** c. 48. s. 2 (1979): 508-548.

- Robinson, Steven R. "The Political Background of the Sophists at Athnes". **The Sophists An Introduction**. ed. Patricia O'Grady. London: Bloomsbury Academic, 2008: 21-29.
- Russ, Jacqueline ve diğ. **Felsefe Tarihi Cilt 1 Kurucu Düşünceler**. çev. İsmail Yerguz. 2. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Russell, Bertrand. **Batı Felsefesi Tarihi İlkçağ**. çev. Muammer Sencer. İstanbul: Say Yayınları, 2004.
- Saïd, Suzanne. "Aeschylean Tragedy". **A Companion to Greek Tragedy**. ed. Justina Gregory. Malden: Blackwell Publishing, 2005: 215-232.
- Salmon, John. "Political Hoplitess?", **The Journal of Hellenic Studies**. c. 97 (1977): 84-101.
- Samons II, Loren J. "Marathon and Athenian 'Collaboration'". **Arion: A Journal of Humanities and the Classics**. c. 18. s. 3 (2011): 155158.
- Shepherd, William. **Salamis 480 BC The Naval Campaign that Saved Greece**. Oxford: Osprey Publishing, 2010.
- Sommerstein, Alan H. **Aeschylean Tragedy**. London: Bloomsbury Academic, 2013.
- Souza, Philip de. **The Greek and Persian Wars 499-386 BC**. Oxford: Osprey Publishing, 2003.
- Steiner, George. **Tragedyanın Ölümü**. çev. Burç İdem Dinçel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Stoessl, Franz. "Aeschylus as a Political Thinker". *The American Journal of Philology*. c. 73. s. 2 (1952): 113-139.
- Stone, John. "Clausewitz's Trinity and Contemporary Conflict". **Civil Wars**. c. 9. s.3 (2007): 282-296.
- Tarrow, Sidney. "Contentious Politics". **The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements**. New Jersey: Blackwell Publishing, 2013: 1-4.
- Tekin, Oğuz. **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Thomson, George. **Tragedyanın Kökeni**. çev. Mehmet H. Doğan. 2. bs. İstanbul: Payel Yayınevi, 2004.
- _____. **Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler Tarih Öncesi Ege**. çev. Celal Üster. İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.
- Thukydides. **Peloponnesos Savaşları**. çev. Furkan Akderin. 3. bs. İstanbul: Belge Yayınları, 2019.

- Tierney, Michael. "The Political Background of the Oresteia". **Studies: An Irish Quarterly Review**. c. 27. s. 105 (1938): 93-110.
- Tilly, Charles. "War Making and State Making as Organized Crime". **Bringing the State Back In**. ed. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol. Cambridge: Cambridge University Press, 1985: 169-191.
- _____. **The Politics of Collective Violence**. New York: Cambridge University Press, 2003.
- _____. **Kolektif Şiddet Siyaseti**. çev. İstanbul: Phoenix Yayınevi, 2009.
- _____. "States, State Transformation and War". **The Oxford Handbook of World History**. ed. Jerry H. Bentley. New York: Oxford University Press, 2011: 175-195.
- Vasillopoulos, Christopher. "The Nature of Athenian Hoplite Democracy". **Armed Forces & Society**. c. 22. s. 1 (1995): 49-63.
- Versenyi, Laszlo. "Protagoras' Man-Measure Fragment". **The American Journal of Philology**. c. 82. s. 2 (1968): 178-184.
- Viggiano, Gregory F. "The Hoplite Revolution and the Rise of the Polis". **Men of Bronze Hoplite Warfare in Ancient Greece**. ed. Donald Kagan, Gregory F. Viggiano. Princeton: Princeton University Press, 2013: 112-133.
- Villacres, Edward J., Christopher Bassford. "Reclaiming the Clausewitzian Trinity". **Parameters**. c.25. s.3 (1995): 9-19.
- Wallace, Paul W. "The Final Battle at Plataia". **Studies in Attic Epigraphy, History and Topography Hesperia Supplements**. c. 19 (1982): 183-192.
- Wallinga, H. T. "The Ionian Revolt". **Mnemosyne**. c. 37. s.3/4 (1984): 401-437.
- Whitehead, Alfred North. **Process and Reality An Essay in Cosmology**. New York: The Free Press, 1957.
- Yetiş, Mehmet. "Antik Atina'da Demokrasinin Gelişimi: Soloncu Pasif Devrimden Peisistratos'un Tiranlığına". **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. c. 54. s. 2 (1999): 163-197.

EKLER

Ek 1. Charles Tilly'nin Kolektif Şiddet Tipolojisi

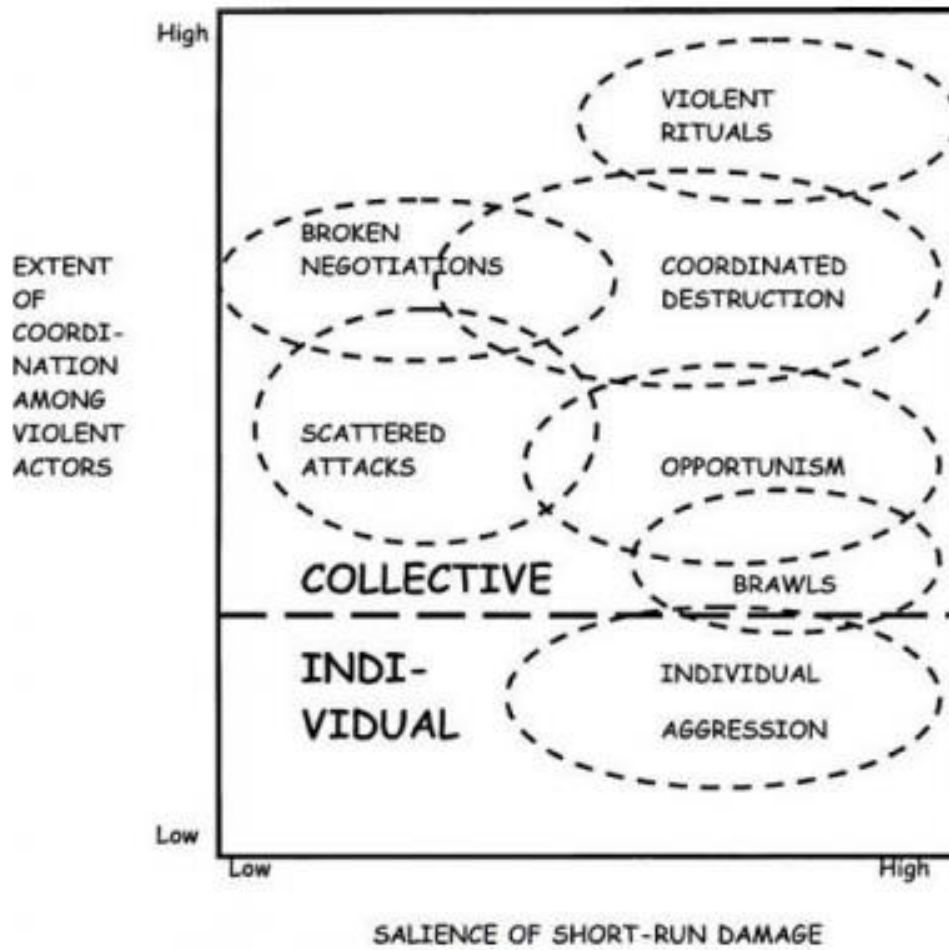
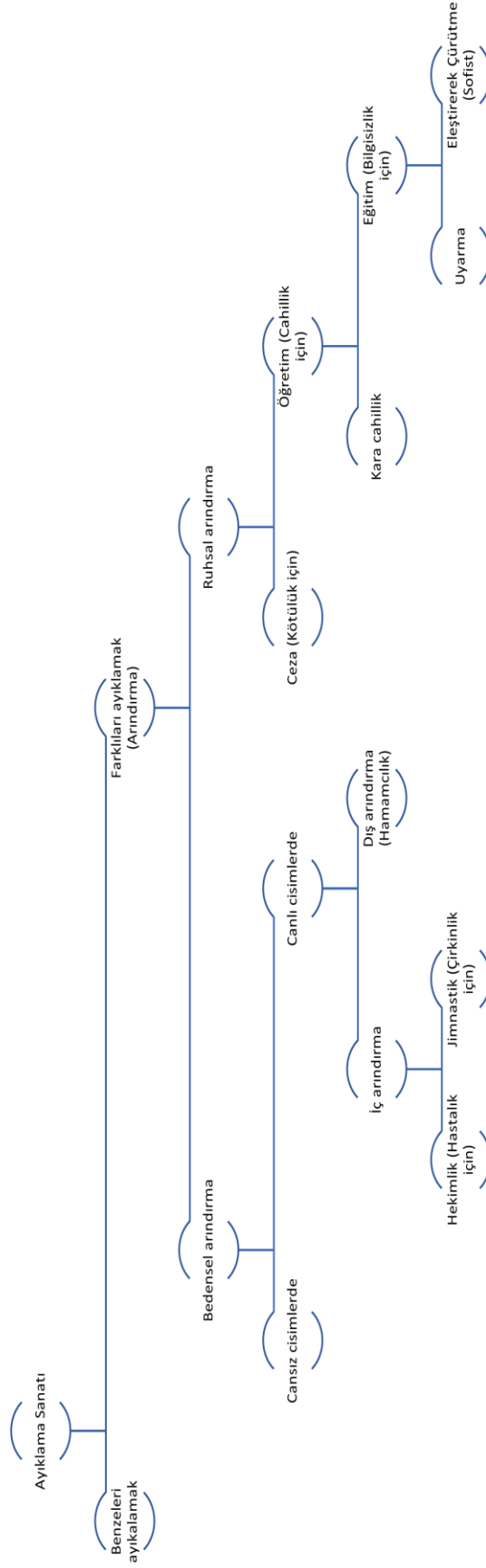

Figure 1.1 A Typology of Interpersonal Violence.

Ek 3. Görselleştirilmiş Olarak Platon'da Sofistin Tanımı - 2

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyad: Bozkurt Toral

Doğum Tarihi: 18 Haziran 1994

Doğum Yeri: Üsküdar, İstanbul

Akademik Unvan: Araştırma Görevlisi

E-posta: bozkurt.toral@gmail.com, b.toral@iku.edu.tr

İş Adresi: İstanbul Kültür Üniversitesi Basın Ekspres Yerleşkesi Halkalı Merkez Mahallesi, Basın Ekspres Cad. No:11, 34303 Küçükçekmece/İstanbul

Yabancı Diller: İngilizce (YDS, 82.5, 2017)

İlgi Alanları: Siyaset Felsefesi, Antik Yunan Tarihi ve Felsefesi, Savaş Çalışmaları.

Eğitim:

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce)	Marmara Üniversitesi	2012-2017
Y. Lisans	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	Yıldız Teknik Üniversitesi	2017-

Görevler:

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl
Araştırma Görevlisi	İstanbul Kültür Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü	2019-
Asistanlık (Ders)	Introduction to Political Science, İKÜ, Uluslararası İlişkiler Bölümü	Ekim-Aralık 2020
Asistanlık (Ders)	Theory of International Relations, İKÜ, Uluslararası İlişkiler Bölümü	Temmuz-Ağustos 2020
Asistanlık (Ders)	History of Political Thoughts 1, İKÜ, Uluslararası İlişkiler Bölümü	Ekim-Aralık 2019
Araştırma Asistanı	Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Uygulama ve Araştırma Merkezi	2015-2016

Eserler:

- Poliste Savaş ve Dönüşüm: Yunan-Pers Savaşları ve Atina'da Yeni Politik Perspektifin Yükselişi (7. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Aralık 2020).
- Yasalara İki Perspektif: Miletos Okulu ve Sofistler (Siyasi İlimler Türk Derneği XVI. Lisansüstü Konferansı, Kasım 2019)